

ISSN 3005-3137
E-ISSN 3005-4982

MAHMUD KAŞĖARLI

Beynəlxalq elmi jurnal
Международный научный журнал
International scientific journal

www.kashgarli.az
info@kashgarli.az

Cild 1, №2

ÜMUMMİLLİ LİDER
HEYDƏR
ƏLİYEV

100
İL

J. Aliyev

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI
DEVLET BAŞKANLARI OLAĞANÜSTÜ ZİRVESİ
ANKARA, 16 MART 2023

EXTRAORDINARY SUMMIT OF THE
HEADS OF STATE OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES
ANKARA, 16 MARCH 2023

ISSN 3005-3137 (Print)

E-ISSN 3005-4982 (Online)

MAHMUD KAŞĞARLI

Beynəlxalq elmi jurnal
Международный научный журнал
International scientific journal

- *İldə 3 dəfə nəşr olunur*
- *Издается 3 раза в году*
- *Published 3 times a year*

I Cild
№2

BAKI – 2023

TƏSİSÇİLƏR

f.ü.e.d., prof. Mahirə Hüseynova

f.e.d., prof. Mirvari İsmayılova

BAŞ REDAKTOR

f.ü.e.d., prof. Mahirə Hüseynova

REDAKTORLAR

f.e.d., prof. Mirvari İsmayılova

f.e.d., prof. Elman Quliyev

REDAKSİYA HEYƏTİ

Dilçilik üzrə: akad. Kamal Abdullayev, akad. Nizami Cəfərov, f.e.d., prof. Hüseyn Əsgərov, f.e.d., prof. Qəzənfər Kazımov, f.e.d., prof. İbrahim Bayramov, f.e.d., prof. Məhərrəm Məmmədli, f.e.d., prof. Mınəxanım Nuriyeva, f.e.d., prof. Nadir Məmmədli, f.e.d., prof. Rüşət Rüstəmov, f.e.d., prof. Sayalı Sadıqova, f.e.d., prof. Səadət Məhəmmədova, f.ü.e.d., dos. Aysel Qəribli, f.ü.e.d., dos. Elçin İbrahimov, f.ü.f.d. Könül Həsənova.

Ədəbiyyat üzrə: akad. İsa Həbibbəyli, akad. Muxtar İmanov, f.e.d., prof. Əsgər Rəsulov, f.e.d., prof. Qəzənfər Paşayev, f.e.d., prof. Almaz Ülvi Binnətova, f.e.d., prof. Mahmud Allahmanlı, f.e.d., prof. Nizami Tağısoy, f.e.d., prof. Ramazan Qafarlı, f.e.d., prof. Ramiz Əsgər, f.e.d., prof. Rüstəm Kamal, f.e.d., prof. Seyfəddin Rzasoy, f.e.d., prof. Təyyar Salamoğlu, f.ü.f.d. Şəbnəm Məmmədova

Tarix üzrə: t.e.d., prof. Abbas Seyidov, t.e.d., prof. Anar İsgəndərli, t.e.d., prof. Arif Məmmədov, t.e.d., prof. Fuad Məmmədov, t.e.d., dos. Güllü Yoloğlu, t.ü.f.d., dos. Nəibə Əhmədova.

Mədəniyyət və incəsənət üzrə: akad. Nəilə Vəlixanlı, AMEA-nın müxbir üzvü Zenfira Səfərova, Elbay Qasımzadə (əməkdar memar), t.e.d., prof. Ərtəkin Salamzadə, İlham İsmayılov (TDƏM), sənət.e.d., prof. Kübra Əliyeva

MƏSUL KATİBLƏR

f.ü.e.d., dos. Şəbnəm Həsənli-Qəribova

f.ü.f.d., dos. Larisa Kolesnikova

f.ü.f.d., Aytən Abbasova f.ü.f.d., Məsmə İsmayılova

BEYNƏLXALQ MƏSLƏHƏTÇİLƏR

Dilçilik üzrə:

prof., Dr. Ahmet Bican Ercilasun (Türkiyə)

prof., Dr. Ahmet Buran (Türkiyə)

prof., Dr. Ahmet Nahmedov (Türkiyə)

prof., f.e.d. Alfiya Yusupova (Tatarıstan)

prof., Dr. Cengiz Alyılmaz (Türkiyə)

prof., f.e.d. Gulbanu Kasumova (Qazaxıstan)

prof., f.e.d. Gulbahar Aşurova (Özbəkistan)

prof., f.e.d. Gulnur Kulsarina (Rusiya)

prof., Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel (Türkiyə)

prof., Dr. İmre Pachai (Macarıstan)

prof., Dr. İrina Sarıvanova (Bolqarıstan)

prof., Dr. Jin Chonq Oh (Koreya)

prof., f.e.d. Kadıralı Konkabayev (Qırğızıstan)

prof., f.e.d. Lemara Selendili (Kırım)

prof., f.e.d. Marika Jikia (Gürcüstan)

Ədəbiyyat üzrə:

akad. Şərip Amantay (Qazaxıstan)

akad. Alimjan Xamrayev (Qazaxıstan)

prof., Dr. Alev Sınar Uğurlu (Türkiyə)

prof., Dr. Ali Duymaz (Türkiyə)

prof., Dr. Bilal Çakırçı (Türkiyə)

prof., Dr. Cezmi Bayram (Türkiyə)

prof., Dr. Eyüp Akman (Türkiyə)

prof., f.e.d. Flera Sayfullina (Tatarıstan)

prof., f.e.d. İsmayıl Kerimov (Kırım)

prof., Dr. Metin Ekici (Türkiyə)

prof., Dr. Necati Demir (Türkiyə)

prof., f.e.d. Nurila Şaymerdinova

(Qazaxıstan)

prof., Dr. Ramazan Korkmaz (Türkiyə)

prof., Dr. Selami Fedakar (Türkiyə)

prof., f.e.d. Şuhrat Sirojiddinov

(Özbəkistan)

prof., Dr. Mustafa Öner (Türkiyə)
prof., f.e.d. Natalya Yablonovskaya (Kırım)
prof., f.e.d. Nesimxan Raxmonov (Özbəkistan)
prof., f.e.d. Oqulay Qaylıyeva (Özbəkistan)
prof., Dr. Osman Mert (Türkiyə)
prof., f.e.d. Rauşangül Avakova (Qazaxıstan)
prof., Dr. Şükrü Haluk Akalın (Türkiyə)

prof., Dr. Yavuz Akpınar (Türkiyə)
dos., Dr. Pınar Fedakar (Türkiyə)
Dr. Şemsettin Kuzeci (İraq)
Sultan Raev (Türkiyə)

dos., f.e.d. Elisabed Bzhlava (Gürcüstan)
dos., f.e.d. Jepbarmamet Göklenov (Türkmənistan)
dos., Dr. Minara Aliyeva-Çinar (Türkiyə)
dos., Dr. Spartak Kadiu (Albaniya)
dos., f.e.d. Rohila Ruzmanova (Özbəkistan)
Dr. Gous Xan Maşkur (Hindistan)

Tarix üzrə:

akad. Abilabek Asankanov (Qırğızıstan)
akad. Bulat Kumekov (Qazaxıstan)
prof., t.e.d. Baybolot Abitov (Qırğızıstan)
Ahmet Taşağıl (Türkiyə)
prof., t.e.d. Axtem Celilov (Kırım)
prof., t.e.d. Aleksandr Nesterov (Rusiya)
prof., Dr. Mehmet Ersan (Türkiyə)
prof., Dr. Selçuk Kırılı (Türkiyə)
prof., t.e.d. Tınçtıkbek Çoroteqin (Qırğızıstan)
prof., t.e.d. Yuliya Lisenko (Rusiya)
dos., t.e.d. Joldoşbek Bötöneyev (Qırğızıstan)
t.e.d. Anvar Buranov (Özbəkistan)
t.e.d. Yaroslav Pilipçuk (Ukrayna)

İncəsənət və mədəniyyət üzrə:

akad. Əflatun Nematzade (Türkiyə)
prof., Dr. Alev Çakmaklı Kuru (Türkiyə)
prof., mem.e.d. Mehriban Bəhrim (Qazaxıstan)
prof., mem.e.d. Asiya Qalimjanova (Qazaxıstan)
prof., sən.e.d. Leyla Xasiyanova (Rusiya)
prof., sən.e.d. Kamola Akilova (Özbəkistan)
prof., Dr. Ahmet Aytaç (Türkiyə)
as. Prof. Timur Davletov (Türkiyə)

УЧРЕДИТЕЛИ

д.фил.н., проф. Махира Гусейнова
д.фил.н., проф. Мирвари Исмайлова

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

д.фил.н., проф. Махира Гусейнова

РЕДАКТОРЫ

д.фил.н., проф. Мирвари Исмайлова
д.фил.н., проф. Эльман Гулиев

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

По языкознанию: акад. Камал Абдуллаев, акад. Низами Джафаров, д.фил.н., проф. Гусейн Аскеров, д.фил.н., проф. Газанфар Казымов, д.фил.н., проф. Ибрагим Байрамов, д.фил.н., проф. Мухаррам Мамедли, д.фил.н., проф. Минаханум Нуриева, д.фил.н., проф. Надир Мамедли, д.фил.н., проф. Руфат Рустамов, д.фил.н., проф. Саялы Садыгова, д.фил.н., проф. Саадат Магаммедова, д.фил.н., доц. Айсель Гарибли, д.фил.н., доц. Ельчин Ибрагимов, к.ф.по ф. Конуль Гасанова

По литературе: акад. Иса Габиббейли, акад. Мухтар Иманов, д.фил.н., проф. Аскер Расулов, д.фил.н., проф. Газанфар Пашаев, д.фил.н., проф. Алмаз Ульви Биннетова, д.фил.н., проф. Махмуд Аллахманлы, д.фил.н., проф. Низами Тагисой, д.фил.н., проф. Рамазан Гафарлы, д.фил.н., проф. Рамиз Аскер, д.фил.н., проф. Рустам

Камаль, д.фил.н., проф. Сейфеддин Рзасой, д.фил.н., проф. Тайяр Саламоғлы, д.ф.ф. Шабнам Маммедова.

По истории: д.ист.н., проф. Аббас Сеидов, д.ист.н., проф. Анар Искандерли, д.ист.н., проф. Ариф Мамедов, д.ист.н., проф. Фуад Мамедов, д.ист.н., доц. Гюллю Йолоғлу, д.ист.н., доц. Наиба Ахмедова

По искусству и культуре: акад. Наиля Велиханлы, член-корр НАНА Зенфира Сафарова, (засл.архитектор) Елбай Гасымзаде, д.ист.н., проф. Ертекин Саламзаде, д.н.иск., проф. Кюбра Алиева

ОТВЕТСТВЕННЫЕ СЕКРЕТАРИ

д.фил.н., доц. Шабнам Гасанлы-Гарибова

д.ф. по пед., доц. Лариса Колесникова

д.ф.по филол. Айтен Аббасова

д.ф.по филол. Месме Исмаилова

МЕЖДУНАРОДНЫЕ КОНСУЛЬТАНТЫ

По языкознанию:

проф., д.ф.н. Альфия Юсупова (Татарстан, Россия)
проф., докт. Ахмет Биджан Эрджиласун (Турция)
проф., др. Ахмет Буран (Турция)
проф., др. Ахмет Нахметов (Турция)
проф., д.ф.н. Гульбану Касумова (Казахстан)
проф., д.ф.н. Гульбахар Ашурова (Узбекистан)
проф., д.ф.н. Гульнур Кульсарина (Россия)
проф., д.ф.н. Жин Чонг Ох (Корея)
проф., др. Имре Пачай (Венгрия)
проф., др. Ирина Сарыванова (Болгария)
проф., д.ф.н. Кадырали Конкабаев (Кыргызыстан)
проф., д.ф.н. Лемара Селендили (Крым)
проф., д.ф.н. Марика Жикиа (Грузия)
проф., др. Мустафа Онер (Турция)
проф., д.ф.н. Наталья Яблонская (Крым)
проф., д.ф.н. Несимхан Рахманов (Узбекистан)
проф., д.ф.н. Огулай Гайлыева (Узбекистан)
проф., др. Осман Мерт (Турция)
проф., д.ф.н. Раушангуль Авакова (Казахстан)
проф., др. Хуля Касапоғлу Ченгель (Турция)
проф., др. Ченгиз Алийылмаз (Турция)
проф., д.ф.н. Элизабед Бзалава (Грузия)
проф., др. Шукрю Халук Акалын (Турция)
доц., д.ф.н. Жепбармамет Гекленов (Туркменистан)
доц., др. Минара Алиева-Чинар (Турция)
доц., д.ф.н. Спартак Кадиу (Албания)
доц., д.ф.н. Рохиля Рузманова (Узбекистан)
др. Коус Хан Машкур (Индия)

По истории:

акад. Абылабек Асанканов (Кыргызстан)
акад. Булат Кумеков (Казахстан)
проф., д.и.н. Александр Нестеров (Россия)
проф., др. Ахмет Тишагил (Турция)
проф., д.и.н. Ахтем Джелилов (Крым)
проф., д.и.н. Байболот Абытов (Кыргызстан)
проф., др. Мехмет Эрсан (Турция)
проф., д.и.н. Тынчтыкбек Чоротегин (Кыргызстан)
проф., др. Селджук Кырли (Турция)
проф., др. Юлия Лысенко (Россия)
доц., к.и.н. Жолдошбек Богоноев (Кыргызстан)
докт. и. н. Анвар Буранов (Узбекистан)
докт. и.н. Ярослав Пилипчук (Украина)

По литературе:

акад. Шарип Амантай (Казахстан)
акад. Алимжан Хамраев (Казахстан)
проф., др. Алев Сынар Угурлу (Турция)
проф., др. Али Дуймаз (Турция)
проф., др. Билал Чакырчы (Турция)
проф., д.ф.н. Исмайыл Керимов (Крым)
проф., д.ф.н. Флера Сайфуллина (Татарыстан)
проф., д.ф.н. Метин Экиджи (Турция)
проф., д.ф.н. Неджати Демир (Турция)
проф., др. Рамазан Коркмаз (Турция)
проф., др. Селами Федакар (Турция)
проф., др. Чезми Байрам (Турция)
проф., др. Шухрат Сирожиддинов (Узбекистан)
проф., др. Эюп Акман (Турция)
проф., д.ф.н. Нурила Шаймердинова (Казахстан)
проф., др. Явуз Акпынар (Турция)
доц., др. Пынар Федакар (Турция)
др. Шемсеттин Кузечи (Ирак)
Султан Раев (Турция)

По искусству и культуре:

акад. Эфлатун Немензаде (Турция)
проф., др. Алев Чакмакоғлу Куру (Турция)
проф., др. архит. Ася Галимжанова (Казахстан)
проф., др. архит. Мехрибан Бахрим (Казахстан)
проф., др. иск. Лейла Хасиянова (Россия)
проф., др. иск. Камола Акилова (Узбекистан)
проф., др. Ахмет Айтач (Турция)
доц., к.соц.н. Тимур Давлетов (Турция)

FOUNDERS

Prof. Dr. Mahira Huseynova

Prof. Dr. Mirvari Ismayilova

EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mahira Huseynova

Editors-in-Chief

Prof. Dr. Mirvari Ismayilova Prof. Dr. Elman Guliyev

Members of the editorial board

In Linguistic: acad. Kamal Abdullayev; acad. Nizami Jaferov, prof. dr. Gazenfer Kazımov, prof. dr. Ibrahim Bayramov, prof. dr. Huseyin Asgerov, prof. dr. Maharram Memmedli, prof. dr. Minakhanım Nuriyeva, prof. dr. Nadir Memmedli, prof. dr. Rufat Rustamov, prof. dr. Sayali Sadigova, prof. dr. Saadat Muhammadova, assic.prof., dr. Aysel Garibli, assis. prof. dr. Elchin Ibrahimov, dr. Konul Hasanova

On Literature: acad. Isa Habibbeyli, acad. Mukhtar İmanov, prof. dr. Asker Rasulov, prof. dr. Almaz Ulvi Binnatova, prof. dr. Gazenfer Pashayev, prof. dr. Mahmud Allahmanli, prof. dr. Nizami Tagısoy, prof. dr. Ramazan Gafarlı, prof. dr. Ramiz Asger, prof. dr. Rustam Kamal, prof. dr. Seyfeddin Rzasoy, prof., dr. Tayyar Salamoghlu, dr. Shabnam Mammadova.

On History: prof. dr. Abbas Seyidov, prof. dr. Anar İsgenderli, prof. dr. Arif Mammedov, prof. dr. Fuad Mammedov, assic.prof. dr. Gulli Yologhlu, assic.dr. Naiba Ahmedova.

On Art and Culture: acad. Naile Velikhanli, cor.mem. of ANAS Zenfira Safarova, prof. dr. Artekin Salamzadeh, prof. dr. in art history Kubra Aliyeva, Elbay Qasımzadeh (honored architect), İlham İsmayilov (TWCC)

EXECUTIVE SECRETARIES

Assic. prof. dr. Shabnam Hasanli-Garibova

Assic. P.Sc.Ph. Larisa Kolesnikova

Doc.Philosophy on Philology Ayten Abbasova

Doc.Philosophy on Philology Mesma İsmayilova

INTERNATIONAL CONSULTANTS

In Linguistics:

prof., Dr. Ahmet Bijan Ercilasun (Turkey)
prof., Dr. Ahmet Buran (Turkey)
prof., Dr. Ahmet Nahmedov (Turkey)
prof., Dr. Alfiya Yusupova (Tatarstan)
prof., Dr. Chengiz Alyılmaz (Turkey)
prof., Dr. Gulbanu Kasumova (Kazakhstan)
prof., Dr. Gulbahar Ashurova (Uzbekistan)
prof., Dr. Gulnur Kulsarina (Russia)
prof., Dr. Hulya Kasapoglu Chengel (Turkey)
prof., Dr. Imre Pachai (Macaristan)
prof., Dr. İrina Sarıvanova (Bulgaria)
prof., Dr. Jin Chonq Oh (Korea)
prof., Dr. Kadıralı Konkabayev (Kyrgyzstan)
prof., Dr. Lemara Selendili (Crimea)
prof., Dr. Marika Jikia (Giorgia)
prof., Dr. Mustafa Öner (Turkey)
prof., Dr. Natalya Yablonovskaya (Crimea)
prof., Dr. Nesimkhan Raxmonov (Uzbekistan)
prof., Dr. Oqulay Qaylıyeva (Uzbekistan)
prof., Dr. Osman Mert (Turkey)
prof., Dr. Rauşangul Avakova (Kazakhstan)

On literature:

akad. Şarip Amantay (Kazakhstan)
akad. Alımjan Xamrayev (Kazakhstan)
prof., Dr. Alev Sınar Ugurlu (Turkey)
prof., Dr. Ali Duymaz (Turkey)
prof., Dr. Bilal Chakırçı (Turkey)
prof., Dr. Chezmi Bayram (Turkey)
prof., Dr. Eyup Akman (Turkey)
prof., Dr. Flera Saifullina (Tatarstan)
prof., Dr. İsmayıl Kerimov (Crimea)
prof., Dr. Metin Ekichi (Turkey)
prof., Dr. Nejati Demir (Turkey)
prof., Dr. Nurila Shaymerdinova (Kazakhstan)
prof., Dr. Ramazan Korkmaz (Turkey)
prof., Dr. Selami Fedakar (Turkey)
prof., Dr. Shuhrat Sirojiddinov (Uzbekistan)
prof., Dr. Yavuz Akpınar (Turkey)
dos., Dr. Pınar Fidakar (Turkey)
Dr. Shemsettin Kuzechi (İraq)
Sultan Raev (Turkey)

prof., Dr. Shukru Haluk Akahın (Turkey)
dos., Dr. Elisabed Bzhlava (Georgia)
dos., Dr. Jepbarmammet Goklenov (Turkmenistan)
dos., Dr. Minara Aliyeva-Chinar (Turkey)
dos., Dr. Spartak Kadiu (Albania)
dos., Dr. Rohila Ruzmanova (Uzbekistan)
Dr. Gous Xan Mashkur (India)

On History:

akad. Abylabek Asankanov (Kyrgyzstan)
akad. Bulat Kumekov (Kazakhstan)
prof., Dr. Akhmet Tashagıl (Turkey)
prof., Dr. Axtem Jelilov (Crimea)
prof., Dr. Aleksandr Nesterov (Russia)
prof., Dr. Asiya Qalimjanova (Kazakhstan)
prof., Dr. Baybolot Abitov (Kyrgyzstan)
prof., Dr. Mehmet Ersan (Turkey)
prof., Dr. Selchuk Kırılı (Turkey)
prof., Dr. Tynchtykbek Chorotegin (Kyrgyzstan)
prof., Dr. Yuliya Lisenko (Russia)
dos., Dr. Joldoşbek Botoneyev (Kyrgyzstan)
Dr. Anvar Buranov (Uzbekistan)
dos., Dr. Yaroslav Pylypcuk (Ukraina)

On Art and Culture:

akad. Eflatun Nemanzade (Turkey)
prof., Dr. Alev Çakmakoğlu Kuru (Turkey)
prof., Dr. Mehriban Behrim (Kazakhstan)
prof., Dr. Leyla Xasiyanova (Russia)
prof., Dr. Kamola Akilova (Uzbekistan)
prof., Dr. Ahmet Aytaç (Turkey)
dos., Dr. Timur Davletov (Turkey)
prof., mem.e.d. Asia Galimjanova (Kazakhstan)

İÇİNDƏKİLƏR DİLÇİLİK

Mahirə Hüseynova Heydər Əliyevin dil və kökündə türkçülük ideologiyası dayanan Azərbaycançılıq siyasəti	12
Şükrü Haluk Akalın Heydər Əliyevin elm və təhsil sahəsində söz varlığı	20
Nadir Məmmədli Heydər Əliyev diskursunda Azərbaycançılıq məfkurəsi	25
Mirvari İsmayılova Heydər Əliyev və türk mənəvi dəyərləri	32
Sayalı Sadıqova, Şəbnəm Həsənli-Qəribova Azərbaycan dilinin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi	41
Hüseyn Əsgərov Heydər Əliyevin dil siyasəti dövlət quruculuğu kontekstində	49
İradə Kərimova Türk dünyasının zirvəsində dayanan Heydər Əliyev dühası	57
Yeganə Qəhrəmanova Heydər Əliyev və Azərbaycan dili	62
Sevinc Sadıqova Türk dünyası kontekstində Heydər Əliyev şəxsiyyəti	67

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Alimjan Xamrayev Heydər Əliyev dövründə Qazaxıstan və Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin qarşılıqlı təsiri	72
Elman Quliyev Heydər Əliyev və türk mədəniyyəti (türk xalqları ədəbiyyatına dəyər kontekstində)	94
Razim Məmmədov Heydər Əliyev və Borçalı türkləri	102

TARİX

Baybolot Abıtov Sovet və postsovet Azərbaycanının təkrarolunmaz və kreativ şəxsiyyəti Heydər Əliyev	110
Aleksandr Nesterov Западный Азербайджан: формирование региональных границ	119
Naibə Əhmədova Heydər Əliyev irsində Azərbaycan -Türkiyə münasibətləri: tarix və söykökə bağlılıq.....	129
Yusif Aliyev Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi xəttində milli strategiya məsələləri	135
Nazokat Juraeva Heydər Əliyevin azərbaycançılıq anlayışının mənbəyi olaraq bədii ədəbiyyat	140

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИНГВИСТИКА

Махира Гусейнова Азербайджанская политика Гейдара Алиева, основанная на языке и идеологии тюркизма	12
Шукру Халук Акалын Словарный запас Гейдара Алиева в сфере науки и образования	20
Надир Маммедли Идеология Азербайджанизма в дискурсе Гейдара Алиева	25
Мирвари Исмаилова Гейдар Алиев и тюркские моральные ценности	32
Саяли Садыгова, Шабнам Гасанлы-Гарибова Период Гейдара Алиева в развитии Азербайджанского языка	41
Гусейн Аскеров Языковая политика Гейдара Алиева в контексте государственного строительства	49
Ирада Каримова Великий лидер Гейдара Алиев стоящий на вершине тюркского мира.....	57
Егана Кахраманова Гейдар Алиев и Азербайджанский язык	62
Севиндж Садыхова Личность Гейдара Алиева в контексте тюркского мира	67

ЛИТЕРАТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Алимжан Хамраев Эпоха Гейдара Алиева: особенности взаимодействия казахстанской и азербайджанской литературы	72
Эльман Гулиев Гейдар Алиев и турецкая духовность (в контексте ценности литературы турецких народов).....	94
Разим Маммедов Гейдар Алиев и Борчалинские тюрки	102

ИСТОРИЯ

Байболат Абытов Неординарная и креативная личность советского и постсоветского Азербайджана: Гейдар Алиев	110
Александр Нестеров Западный Азербайджан: формирование региональных границ	119

Наиба Ахмедова

Азербайджано-турецкие отношения в наследии Гейдара Алиева: история и верность
происхождению 129

Юсиф Алыев

Вопросы национальной стратегии в политической линии
великого лидера Гейдара Алиева 135

Назокат Жураева

Художественная литература как источник концепции азербайджанства Гейдара Алиева 140

CONTENTS

LINGUISTICS

Mahira Huseynova Haydar Aliyev's policy of Azerbaijanism based on the language and ideology of Turkism.....	12
Sukru Haluk Akalin Haydar Aliyev's vocabulary in the field of science and education	20
Nadir Mammadli Ideology of Azerbaijanis in the discourse of Haydar Aliyev	25
İsmayilova Mirvari Haydar Aliyev and Turkish moral values	32
Sayali Sadigova, Shabnam Qasanli-Qaribova Haydar Aliyev's stage in the development of the Azerbaijani language	41
Huseyn Asgarov The language policy of Haydar Aliyev in the context of the state-building	49
Karimova Irada The great leader of Haydar Aliyev standing at the peak of the Turkic world.....	57
Gahramanova Yegana Haydar Aliyev and the Azerbaijani language	62
Sevinj Sarhad kizi Sadigova The personality of Haydar Aliyev in the context of Turkish world.....	67

LITERARY RESEARCHING

Alimjan Khamraev The epoch of Haydar Aliyev: interaction features between Kazakh and Azerbaijani literature	72
Elman Guliyev Haydar Aliyev and Turkish spirituality (In the context of value to Literature of Turkish nations)	94
Razim Mammadov Haydar Aliyev and Borchali Turks	102

HISTORY

Baybolot Abytov Outstanding and creative personality of Azerbaijani Haydar Aliyev - during Former Soviet	110
Alexander Nesterov Western Azerbaijan: Formation of regional borders	119

Akhmedova Naibe

Azerbaijan-Turkey relations in the legacy of Haydar Aliyev:
history and commitment to ancestry 129

Yusif Aliyev

Issues of national strategy in the political line of the great leader Haydar Aliyev 135

Nazokat Zhuraeva

Art literature as a source of Hayder Ahevs concept of azerbaijanism 140

UOT:930.22

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL VƏ KÖKÜNDƏ TÜRKÇÜLÜK İDEOLOGİYASI DAYANAN AZƏRBAYCANÇILIQ SİYASƏTİ

Mahirə Hüseynova
ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru
filologiya elmləri doktoru, professor
Bakı, Azərbaycan
huseynova.mahira@yandex.ru
<https://orcid.org/0000-0002-5135-1666>

Xülasə

Məqalədə Heydər Əliyevin dili və kökündə türkçülük ideologiyasına dayanan Azərbaycançılıq strategiyasından bəhs olunur. Eləcə də dilin təbiəti, onun təkamül və funksional mexanizmləri, spesifik fəaliyyəti, insanın özü qədər mürəkkəb və müxtəlifliyindən, Ümummilli Liderin doğma dilimizi ancaq insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, yüz min illərin ən qiymətli əmanəti kimi qəbul etməsindən və Ulu Öndərimizin həyata baxışından, ümumilikdə həyat fəlsəfəsindən, türkçülük, millətçilik, vətənə bağlılığından söhbət açılır. Çünki Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulmuş bu ideologiya hazırda xalqımızın ideallarına, Ali Baş Komandanın dövlətçilik ideyalarına yol göstərir. Ulu Öndərin ancaq Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, Azərbaycan ictimai fikrinin parlaq simaları Mirzə Fətəli Axundov və Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı barədə ayrı-ayrı vaxtlarda münasibət bildirməsi də qətiyyənlə təsadüfi sayıla bilməz. Bu cəhətdən, dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının layihəsi üzərində geniş müzakirələrin başlaması son yüz ilin əsas sualına cavab tapmaqdan ibarət idi. Bu baxımdan Heydər Əliyev şəxsiyyətinə və fəaliyyətinə məhz bu yöndən yanaşılmalıdır.

Açar sözlər: azərbaycançılıq siyasəti, türkçülük ideologiyası, Ümummilli lider, dövlətçilik strategiyası, mühüm atributlar

Heydar Aliyev's policy of Azerbaijanism based on the language and ideology of Turkism

Mahira Huseynova
vice-rector for international relations of ASPU
doctor of philological sciences, professor
Azerbaijan, Baku

Summary

The article deals with Heydar Aliyev's language and the strategy of Azerbaijanism based on the ideology of Turkism. The nature of the language, its evolution and functional mechanisms, specific activity is as complex and diverse as the person himself, and the fact that the National Leader accepts our native language not only as the most important means of communication between people, but as the most valuable deposit of hundreds of thousands of years, and from the outlook of our Great Leader on life, from the philosophy of life in general Turkism, nationalism, loyalty to the motherland are discussed. Because this ideology, founded by the Great Leader, currently guides the ideals of our people and the ideas of statehood of the Commander-in-Chief. It cannot be considered a coincidence that the Great Leader commented on the works of Mirza Fatali Akhundov and Jalil Mammadguluzade, not only Azerbaijani literature, but also the bright figures of Azerbaijani public opinion. In this regard, in the first years of our state independence, the

beginning of extensive discussions on the draft of the Constitution of the Republic of Azerbaijan was to find an answer to the main question of the last hundred years.

Key words: Azerbaijanism policy, Turkism ideology, National leader, statehood strategy, important attributes

Азербайджанская политика Гейдара Алиева, основанная на языке и идеологии тюркизма

Махира Гусейнова
доктор филологических наук, профессор
проректор по международным связям АГПУ
Азербайджан, Баку

Резюме

В статье говорится о языке Гейдара Алиева и стратегии азербайджанства, основанной на идеологии тюркизма. Природа языка, его эволюция и функциональные механизмы, конкретная деятельность так же сложны и разнообразны, как и сам человек, и то, что Национальный Лидер воспринимает наш родной язык не только как важнейшее средство общения между людьми, но и как обсуждаются ценнейший вклад сотен тысяч лет, а также взгляды нашего Великого Вождя на жизнь, философия жизни в целом тюркизм, национализм, верность Родине. Потому что эта идеология, заложенная Великим Вождём, в настоящее время руководит идеалами нашего народа и идеями государственности Главкомандующего. Нельзя считать совпадением то, что Великий Лидер прокомментировал произведения Мирзы Фатали Ахундова и Джалила Мамедгулузаде, не только азербайджанской литературы, но и ярких деятелей азербайджанского общественного мнения. В связи с этим в первые годы нашей государственной независимости началось широкое обсуждение проекта Конституции Азербайджанской Республики с целью найти ответ на главный вопрос последних ста лет.

Ключевые слова: политика азербайджанизма, идеология тюркизма, общенациональный лидер, стратегия государственности, важные атрибуты.

Aktuallıq. Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin təməl prinsiplərinin qurucusu Heydər Əliyevin xarakterindən irəli gələn və sistemləşdirilərək onun həllini hədəfləyən konsepsiyada dil xüsusi yer tutur. Bu, Ümummilli Liderin milli dövlətçilik strategiyasının başlıca xəttidir. Əlbəttə, dil praktik, insan həyatının şüurlu, real prosesidir və burada dilin insan mədəniyyətində ən mühüm işarə sistemi, şifahi ünsiyyət və konseptual düşüncənin həyata keçirildiyi təcrübənin bölünməsi, təsnifatı və fərdi qeydlər vasitəsi olduğu mübahisəsiz həqiqətdir.

Annotasiya. Dilin təbiəti, onun təkamül və funksional mexanizmləri, spesifik fəaliyyəti insanın özü qədər mürəkkəb və müxtəlifdir. Buna görə dilin mahiyyəti yalnız insanın nitq etnogenezinin idrak prosesində aşkar edilə bilər. Eyni dərəcədə bu, Ulu Öndərimizin baxışlarında və ümumən, həyat fəlsəfəsində insanın şəxsiyyətini nəinki ifadə edən, onun daxili portretini ən kiçik detallarına qədər təqdim edən başlıca vasitələrdəndir. Mütləq təfəkkür tərəfindən həyata keçirilən özünüdərk etmə prosesindən söhbət gəndə, məhz dil bu prosesin həm başladığı, həm də bitdiyi xarici təzahürün imtiyazlı forması olur.

Metod. Müqayisəli-məntiqi, təsviri və qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Ulu öndərin həyata baxış fəlsəfəsinin əsasında dilinə, xalqına sevgi durur. Hər bir məqamda, istər böyük dövlət xadiminin müasirləri, istərsə də nadir siyasətçilərdən biri kimi beynəlxalq miqyasda qəbul edilən təkrarsız fikir yiyəsinin mənəvi sərvətini izləyən milyonlarla

insanı bu cəhət cəlb edib: Ümummilli Lider doğma dilimizi ancaq insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, yüz min illərin ən qiymətli əmanəti kimi qəbul edir və onun qorunması, inkişafı naminə əlindən gələni əsirgəməirdi.

Ümummilli Lider bunlardan əlavə, Azərbaycan dilinin aşkar və qeyri-aşkar şəkildə təqib olunmasının, diskriminasiyaya məruz qalmasının köklərini, bunun arxasında dayanan məqsədləri bilir, lakin dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı illərdə bildiklərini çatdırırdı. O amillərdən birinin və bəlkə də birincisinin ən vacib şərtlərindən olan geopolitikanın oynadığı mühüm rolunu örtülü və açıq şəkildə dilə gətirirdi. Bu cəhətdən, Ulu Öndərin ancaq Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, Azərbaycan ictimai fikrinin parlaq simaları Mirzə Fətəli Axundov və Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı barədə ayrı-ayrı vaxtlarda münasibət bildirməsi də qətiyyənlə təsadüfi sayıla bilməz. Bu cəhətdən, dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının layihəsi üzərində geniş müzakirələrin başlaması son yüz ilin əsas sualına cavab tapmaqdan ibarət idi. Həmin müzakirələrin birində, Ümummilli Lider ölkə ziyalılarından da qatıldığı Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasında komissiya üzvlərini və dəvət olunan qonaqları emosionun səsinə çox məntiqin diqqətini diqqətini dinləməyi məsləhət görürdü: “Bizə "azərbaycanlılar" da demirdilər, bəlkə türklər deyirdilər. Amma çox vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Nəhayət, XX əsrin axırlarında biz bu məsələləri tam aydınlaşdırmalıyıq və bu məsələyə nöqtə qoymalıyıq ki, bütün söz-söhbətə son qoyulsun. Siz hansı qərarı qəbul etsəniz, həmin qərarı biz konstitusiyaya yazarıq. Ancaq iki kəlmə onu demək istəyirəm ki, mən bu danışdığımız dili - buna hansı dil deyirsiniz deyirəm – çox gözəl dil hesab edirəm. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür. Qrammatika sahəsində həddindən artıq böyük nailiyyətlərimiz var. Şəxsən mən bu dili sevirəm” (3).

Bu, azərbaycançılığın mühüm atributlarından olan ümumazərbaycançılıq hisslərinə, Azərbaycan dilinə və milli şüuruna, mədəniyyətin, mənəvi dəyərlərin, zamanın sınaqlarından çıxmış ənənələrin inkişafına, həmçinin, dünyanın harasında yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlının qürur mənbəyinə çevrilməsi üçün çalışan dövlət xadiminin publik etiraf etdiyi həqiqətlərdən biri idi. Bu, ana dilinə bağlılıqdan əlavə, o dilin imkanlarına bələd olan, onun inkişafının, ümumilikdə, millətin inkişaf səviyyəsi ilə üzvi bağlılığına ancaq intuitiv deyil, elmi şəkildə inanən müdrik insanın ifadə edəcəyi fikirlərdir. Xatırladaq ki, Azərbaycanda, nominal dövlətçilik atributları ilə mövcud olan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında hakimiyyətdə olduğu illərdə Ümummilli Liderimizin ancaq dilimiz deyil, ədəbiyyat və mədəniyyətimizin, xalqın mənəvi göstəriciləri olan dəyərlərin təbliği üçün fundamental addımlar atan siyasətçi müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları - öz müasirləri və gələcək nəsillər üçün azərbaycançılığın, geniş mənada, türkcülüynün əsas prinsiplərini yada salırdı. Ulu Öndər özünəməxsus müdrikliklə Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi vaxtlarda atdığı addımların genoloji bölgüyə əsasən türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dilinin başqa dil qruplarında olduğu kimi, leksik, morfoloji və sintaktik cəhətdən türk dilinə çox yaxın olduğunu diqqətə çatdırır, lakin bununla bərabər, canlı orqan olan “dil”lərin özünün də induvidium olduğunu diqqətə çatdırır, ona görə də onun keçdiyi yolun tarixin unudulmazlığını diqqətə çatdırırdı: “Tarixi dəyişdirmək olmaz. Bizim dilçilərin, alimlərin xatirində olmalıdır ki, deyərsən, 70-ci illərin axırı idi – dövlət mükafatları verilirdi. Biz xüsusən Azərbaycan dili haqqında kitab yazmış böyük bir kollektivə dövlət mükafatı verdik. Bu mükafatı onun müəllifinə görə yox, əsərin özünə və bu kitabın dilimizin təhlilinə həsr olunmasına görə verdik” (1, 54).

Ümummilli Lider “tarixi dəyişmək olmaz”- deyərkən nə qədər haqlı idi!

Bu o tarixdir ki, XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 20-ci əsrin sonlarına qədər, iki yüz ilə yaxın müddətdə davam edən, “Linqvistik dönüş” adlanan prosesin dilin məntiq vasitəsi ilə elmləşdirilməsindən tutmuş, analiz fəlsəfəsi çərçivəsindəki ilkin uğurlarını qazanmaqla, linqvistik intuisiyalarına, ontoloqizasiyasına qədər uzanıb. O proses XIX əsrin ortalarında fenomenal alim Mirzə Kazım bəyin linqvistik yanaşmalarında özünü göstərən dil paradigması, strukturalizm və hermenevtika, semiotika, kibernetika, modal məntiqinin türk dillərinin qrammatikasına ilkin baxışları idi. O baxışlar sonradan sistem şəklinə düşəcək, türk dilçiliyi üçün başlıca istinad nöqtəsinə çevriləcək.

Bunlar sonralar baş verəcək.

Onda türk dünyasının ən böyük şərqşünası bir neçə ildən sonra nəinki Rusiya imperiyasının hüdudlarında, həmçinin Avropada elmi araşdırmalar üçün ən nüfuzlu mükafatlardan hesab olunan Demidov mükafatına layiq görülmək “Türk-tatar dillərinin qramatikası” adlı fundamental elmi monoqrafiyasını yazırdı. Xatırladaq ki, imperiyasında əksər türk dillərinin “Tatar” və ya “Türk-tatar” adlı vahid dilin ayrı-ayrı dialektləri kimi qəbul olunurdu. Bu əsərində Kazımbəy osmanlı, azəri və digər türk dillərinin və ya o zaman deyildiyi kimi dialektlərinin fonoloji, morfoloji və sintaktik təhlil və müqayisəsini aparırdı. O faktı xatırladaq ki, əsər 1846-cı ildə ikinci dəfə nəşr olunur və Qərbi Avropada türk dilləri barəsində ən zəngin elmi mənbə kimi geniş marağa səbəb olub. Böyük tədqiqatçının XIX əsrin ortalarında “Türk dillərinin öyrənilməsində kurs dərslisi”, o dövr üçün mükəmməl sayılan, 6700 sözdən ibarət rus-türk lüğətinin nəşr etdirməsi ümumtürk dillərinin qrammatikasının elmi-metodik əsaslarının yaradılması, türk millətinin həyati əhəmiyyətli vahid elmi-mədəni dəyərlər layihəsinin həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətli idi.

Bu zamanları türkçülük ideologiyasının elmi şəkildə təşəkkül tapması dövrü də adlandırmaq olar.

Bu, həmin ideologiyadır ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda meydana çıxdığı, hətta zamanının bəzi kütləvi-informasiya vasitələrində dövrünün ziyalı təbəqəsi arasında ciddi polemikaların mövzusunə çevrilən, bu bölgədə yaşayan, etnik türk olan, lakin “tatar”, “türk” və “müsəlman” çağırılan, özlərinin böyük əksəriyyətinin məmnuniyyətlə “müsəlmanam” - deyən azərbaycanlılar elmi metodologiya əsasında yox, daha çox qabaran milli hisslərin təsiri ilə yeni prosesə impuls verirdi. Bu mənzərənin hökm sürdüyü vaxtlardan əsrlər sonra 1990-cı illərin əvvəllərində, dövlət müstəqilliyimizin yenidən bərpa olunduğu, yaranmış tarixi şansın bərqərar etdiyi eyforik vəziyyətdə qəbul edilmiş qərarlara dövlətçilik təfəkkürünün süzgəcindən baxmaq zərurəti yaranmışdı. Ümummillə Liderimiz Azərbaycanın dövlətçilik konsepsiyasına məhz bu nöqtədən yanaşdı və nə qədər haqlı idi!

1995-ci il oktyabrın 31-də Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin müzakirəsi zamanı söylədiyi nitqində Ulu Öndər bunu nəzərdə tutaraq məsələnin nə dərəcədə əhəmiyyətli və həssas olduğunu, belə vəziyyətdə hisslərlə qərar verməyin düzgün olmadığını diqqətə çatdırırdı: “Məsələ belə olmuşdur. Milli Məclisdə Azərbaycanın dövlət dili məsələsi müzakirə olunarkən Məclis üzvlərindən biri deyib ki, gələn yazaq "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan türk dilidir", başqa birisi deyib ki, niyə belə yazırıq. Yazaq ki, "türk dilidir". Mübahisə gedibdir – mən bütün stenoqrama baxmışam. Kim necə çıxış edibsə, hamısı məlumdur. Bir qismi buna etiraz edibdir, bir qismi isə əvvəlki təklifdən də qabağa gedərək deyib ki, yazaq "bizim dilimiz türk dilidir". Hər bir şey etmək olar, əgər doğrudan da o, həqiqətə və bizim məqsədlərimizə uyğundursa. Ancaq belə məsuliyyətli işləri çox ağıllı, bacarıqlı, eyni zamanda xalqın iradəsinə əsaslanaraq görmək lazımdır” (4).

Bunları xatırladarkən Ümummilli Lider XX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyasının tərkibindəki Azərbaycanda gedən, əslində, mədəni muxtariyyətin tələbləri səviyyəsinə qalxmayan adi insani arzuların boy verdiyi məqamlara işarə edirdi. O zamanlara ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda müşahidə edilən intellektual partlayış yeni ideallar yaratmaqla bərabər, dilin saflaşdırılması fonunda türkcülük ideologiyasının əsaslarını yaratmağa çalışır, azından onun qurulmasına impulslarını verəcək mənbələrin axtarışına çıxırdılar. Bu, cəmiyyətdə ilk dəfə sosial məsələ səviyyəsinə qaldırılan, ətrafında ölkənin əsas ziyalılarının polemikaları ilə müşahidə edilən ilk hadisələrdən biri də sayıla bilərdi. Bu müzakirələrdə “Həyat” qəzetinin mövqeyini müəyyənləşdirən Əli bəy Hüseynzadə və “Tərcüman”ın baş redaktoru İsmayıl bəy Qaspiralı xüsusilə fərqlənirdi. Diqqətçəkən məqamsa ondan ibarət idi ki, ümumtürk ədəbi dil konsepsiyasını irəli sürən hər iki ictimai xadim öz mülahizələrini *“bütün türklər vahid millətdir və buna görə də vahid dilə, yazı mədəniyyətinə malik olmalıdırlar”* mövqeyi ilə əsaslandırmağa çalışsalar da, prosesin dialektik inkişaf prinsipləri ilə getmədiyini müşahidə edənlər də vardı. Onlardan biri, Azərbaycan ictimai fikrində parlaq iz buraxmış Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həmin mövqeyi müdafiə edənlər sırasında “bir tərəfdən rus ədəbiyyatı, digər tərəfdən də Osmanlı ədəbiyyatı təsirində bulunan” (Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm. 1990. səh. 16.) şair və jurnalist Məhəmməd Hadinin olduğunu deyirdi.

Cəmiyyətin ziyalıları arasında bu məsələyə münasibət bildirən ancaq Məmməd Əmin Rəsulzadə deyildi, ölkənin yazıçı, jurnalist, ümumiyyətlə, ədəbiyyatla bu və ya digər mənada bağlı şəxslər də vardı. Onların polemika mövzusu olan məsələ ilə bağlı klassik ədəbi nümunələr yaradan Cəlil Məmmədquluzadə, Azərbaycanın müasir peşəkar musiqi sənətinin banisi olmaqla bərabər, peşəkar jurnalistikamızda da ictimai-siyasi mövzulara aid felyetonların müəllifi Üzeyir Hacıbəyov, milli ədəbi tənqidin banisi Firudin bəy Köçərli, cərgəsində Ömər Faiq Nemanzadə, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Sultan Məcid Qənizadə, Qafur Rəşad Mirzəzadə və digər şəxslər çıxış edirdi. Yeri gəlmişkən, fenomenal istedad sahibi Üzeyir Hacıbəyovun bu mövzu ətrafında qələmə aldığı, bütün zamanlar üçün ancaq Azərbaycan publisistikasında deyil, dünya jurnalistikasında qalacaq nümunələrdən olan “Nərdivan”, “Müsəlmanın işi” və digər felyetonlarında təkcə həmin zamanlar üçün aktual olan polemika mövzusu deyil, az qala milli mentalitetə çevrilə biləcək naqisliklər təqdim edilir, incə yumor hissini qatıldığı sarkazmla gerçəklikləri nəzərə çatdırır və öz müasirlərinə çağırışlar edirdi.

Qeyd edək ki, həmin vaxtlar üçün baş verənlər yerli ədəbiyyatda və yaxud yeni-yeni formalaşan mətbuatda linqvistik dönüşü vəzifə olaraq qarşıya qoymur, dilin geniş mənada cəmiyyətdə oynadığı rolun fəlsəfi təhlilinə də həsr olunmurdu, lakin baş verən prosesin predmeti cəlbədicisi idi. Bunun sabaha hesablanan, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yaranmağa başlayan ideallardan doğan mənəvi perspektivləri dil inqilabını zəruri edirdi. Bu, mənsub olduqları millətin maarifçilik yükünü çiyinlərinə götürən mücahid ziyalıların söyləri və qazanılan nailiyyətləri sayəsində Azərbaycanın o zamankı mənzərəsini şərtləndirən, nəticədə formalaşan linqvistik tablolu yaradırdı. Həmin tablo müasirlərinə yeni, keçilməli olan yolun istiqamətini göstərməklə bərabər, doqmatik sistemlər kənara itələyən, əvəzində cəmiyyətdə rasionallıq anlayışını dəyişdirən sistemə fəlsəfi münasibəti bərqərar etməyə çağırış idi. Bunun nəticələrini sosial hadisələrin əsas generatoru olan dil fenomeninə baxışların dəyişməsində, yaxın 30 ildən fərqli olaraq Azərbaycan dilinin mətbuat, daha geniş mənada ifadə etsək, publisistik dilə çevrilməsi prosesində müşahidə etmək olardı.

Bunlar XX əsrin əvvəllərində baş verirdi və nə cür effekt doğurmasından asılı olmayaraq,

başlanan hərəkət həmin vaxtlar Azərbaycanı üçün müəyyən ənənələrin bünövrəsinə çevrildi. 1918-ci il mayın 28-də elan olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin fəaliyyətə başladığı ilk aylarda həyata keçirməyə başladığı təhsil siyasəti məhz həmin bünövrə üzərində qurulurdu. Cəmi 23 aylıq mövcudluğu dövründə əsas faktor kimi qəbul edilən türkçülük ideologiyasının ilkin iştiraklarının görünməsi buna görə idi ki, dialektik inkişafın təzahürü kimi qəbul edilirdi. Bu ideologiyanın qısa zamanda ancaq Azərbaycan cəmiyyətində rişələr atmasını təsdiq edən faktorlardan idi ki, Cümhuriyyət hökumətinin süqutundan 6 il sonra, 1926-cı il fevralın 26-da başlayan, 9 gün çəkən Birinci Türkoloji Qurultay Bakıda keçirildi. SSRİ ərazisində yaşayan türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, dili, əlifbası, etnoqrafiyası və mədəniyyəti ilə bağlı yaxın gələcək üçün düşünülmüş bir sıra mühüm və əhəmiyyətli qərarların qəbul edildiyi qurultayın Azərbaycanda keçirilməsi buna görə təsadüfi deyildi. Heç həmin qurultaydan 5-6 il sonra Azərbaycanda başlayan repressiya dalğasını da təsadüfi hesab etmək olmazdı. Ümummilli Lider Heydər Əliyev bütün bunlar barədə ancaq SSRİ ətrafındakı dəmir pərdələr qaldırıldıqdan sonra ictimai, daha sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti postunda dövlət xadimi olaraq açıq danışa bilirdi. Ulu Öndərin anoloji çıxışlarından biri 1999-cu il fevralın 16-da, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının iclasında oldu. Tarixə ekskurs olan həmin dərin məzmunlu çıxışında Ümummilli Lider ilk olaraq dastanın ancaq azərbaycanlıların deyil, türkdilli xalqların tarixində oynadığı rol barədə söhbət açaraq onun misilsiz əhəmiyyətini qeyd edirdi: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının ən görkəmli, ən parlaq abidəsidir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının fəvqəladə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bizim tariximizin 1300 illik dövrünü həm əks etdirir, həm də bir daha təsdiq edir. O, tarixi köklərimizi dünyaya göstərir, oğuz, türk mənşəmizi və zəngin tariximizi sübut edir. Bunlar bizim hamımız üçün, xalqımızın bu günü, gələcəyi üçün əhəmiyyətlidir” (“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının iclasında Prezident Heydər Əliyevin nitqi. “Xalq qəzeti” 17 fevral 1999-cu il).

Tarixi dastanın, xalqımızın yaşadığımız eranın birinci minilliyinin ikinci yarısında yaratdığı, maddi-mənəvi sərvətlərimizin akkumlyasiyası hesab olunacaq şifahi ədəbiyyat nümunəsi barədə danışarkən Ümummilli Liderimiz böyük qürurla bir daha türk mənşəmizi xatırladırdı. XX əsrin 30-cu illərində dastanın taleyində yaşanmış repressiya məqamlarının məhz bu mənşə ilə əlaqələndirən Heydər Əliyev ən yaxın tariximizin müəyyən məqamlarında başlayan və onilliklər boyu davam edən bu münasibətin fəsadlarını da qeyd etməyi lazım bilirdi: “Bizim Azərbaycanın üzərinə pantürkizm damğası vurulduğuna, Azərbaycanda çox dəyərli insanlar pantürkist adı ilə həbs olunduğuna, repressiyaya məruz qaldığına, əsərlər, kitablar dağıdıldığına görə alimlərimiz, ictimai xadimlərimiz «Kitabi-Dədə Qorqud» haqqında təşəbbüs qaldırmağa bəlkə də cəsarət etməyiblər. Mən bunu belə izah edə bilərəm. Ancaq biz eyni zamanda onu da qiymətləndirməliyik ki, bir çox alimlərimiz, yazıçılarımız bu mövzuya xüsusi fikir vermişlər, əsərlər yaratmışlar və «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı Azərbaycanın həyatında, ədəbiyyatında yaşamış və inkişaf etmişdir.

«...Həmid Araslının, Məmmədhüseyn Təhmasibin, Əbdülzəl Dəmirçizadənin və başqa alimlərin yazdıqları əsərlər «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının elmi tədqiqi və geniş təbliğ edilməsi üçün böyük xidmətlər göstərmişdir” (“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının iclasında Prezident Heydər Əliyevin nitqi. “Xalq qəzeti” 17 fevral 1999-cu il).

Bu, böyük türk dünyasının azman şəxsiyyətlərindən biri olan Prezident Heydər Əliyevin

dövlət müstəqilliyimizin bərpasınadək Azərbaycançılıq və bu kontekstdən türkçülük istiqamətində göstərdiyi fəaliyyətinə impuls verən motivlər idi. Həmin motivlərin generasiyası mənəvi zənginlikdən və o zənginliyin yaratdığı keyfiyyətlərdən irəli gəldiyini təsdiq edən amillərdən biri Ümummilli Liderin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətinin birinci mərhələsi üçün xüsusilə xarakterikdir. Ulu Öndərin həmin fəaliyyəti dövrünü təsdiq edən kifayət qədər faktlar var və onlardan biri 1970-ci ildə SSRİ Elmlər və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyalarının birgə nəşr etdiyi "Sovetskaya tyurkologiya" jurnalıdır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, keçmiş SSRİ-də yaşayan türk xalqlarının ədəbiyyat və dilinin tədqiqi ilə məşğul olan alimlər - dilçi, etnoqraf, tarixçilərlə bərabər şair, yazıçıların da iştirak etdiyi I Türkoloji qurultayın Bakıda keçirilməsinə, Azərbaycanın türkologiyasının müxtəlif sahələrinin araşdırılması üzrə dominant mövqedə olmasına baxmayaraq, Moskva 1960-cı illərin sonlarında çapı planlaşdırılan jurnalın Bakı şəhərində nəşr olunmasında tərəddüd göstərirdi. Məhz Azərbaycanın gənc və parlaq rəhbəri Heydər Əliyevin məsələyə qarışmasından sonra jurnalın Bakıda nəşr olunması məsələsi həll edildi. Nəhayət, "Sovetskaya tyurkologiya" jurnalı 1970-ci ilin aprel ayında görkəmli dilçi-türkoloq, filologiya elmləri doktoru, Əməkdar elm xadimi, professor, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının dilçilik üzrə həqiqi üzvü Məmmədəğa Şirəliyevin redaktorluğu ilə nəşrə başladı. Həmin məqamları Ulu Öndər 30 ildən sonra bu cür xatırlayacaq:

"Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir. Keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkologiyaya demək olar ki, Azərbaycan qədər fikir verən olmayıbdır. Təsadüfi deyildir ki, Sovetlər İttifaqında buraxılan yeganə "Türkologiya" jurnalı Azərbaycanda nəşr edilirdi. İndi də nəşr olunur. Yəni bu sahədə bizim böyük nailiyyətlərimiz var. Alimlərimiz, bilikli adamlarımız və belə zəngin dilimiz var" (2).

Hikmətli olduğu qədər də ibrətamiz, əmələ söykənən və insanlara çağırışla dolu sözlərdir. Bu, 1993-cü ildə Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gələn, Ölkəmizin vətəndaşlarını dil, din, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, dövlətçiliyimiz ətrafında birləşdirən Ümummilli Liderin, öz tarixi köklərini və bu köklərdən su içən mənəvi dəyərləri uca tutan, bütün türk dünyasına qucaq açan, Azərbaycanla qardaş Türkiyəni nəzərdə tutaraq sonrakı varlığımızı "Bir millət, iki dövlət"- sloqanında ifadə edən böyük insanın həyat baxışları idi. Bu baxışlardan yaranan azərbaycançılıq ideologiyası isə öz kökünə - türkçülüyə bağlılığını ehtiva edən idarəçilik institutudur.

Nəticə. Bunları nəzərdə tutan Heydər Əliyev siyasi xəttini ardıcıl olaraq davam etdirən Prezident İlham Əliyev onun müstəqil dövlət quruculuğu yolundakı nəzəri və praktiki irsinə qiyməti bu cür verir: "1993-2003-cü illər ölkəmizdə sabitlik və inkişaf illəri kimi tarixdə qalacaqdır. Çünki məhz o illərdə dövlətçiliyin əsasları qoyuldu, Azərbaycan dövləti quruldu, 1995-ci ildə müstəqil dövlətin Konstitusiyası qəbul edildi, dövlətçiliyin ideoloji əsasları - azərbaycançılıq məfkurəsi formalaşdırıldı... Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan bu əsaslar hazırda Azərbaycan xalqına yol göstərir".

Həmin yanaşmaların məntiqi nəticəsi 2020-ci il sentyabr ayında tarixi və hüquqi ərazilərimizi 30 il işğalda saxlayan Ermənistan Respublikası ilə 44 günlük müharibədə tarixi zəfərimiz, 2021-ci ildə prezidentlər İlham Əliyev və Rəcəb Təyyub Ərdoğanın imzaladığı Şuşa Bəyannaməsi, 2023-cü il sentyabr ayında Şərqi Zəngəzurdə aparılan 23 saatlıq antiterror əməliyyatından sonra Xankəndində qaldırılan bayrağımız və 35 ildən sonra ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpası oldu.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, “Azərnəşr”, 1997.
2. Hüseynova M. Missiya. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2019.
3. Timuçin Əfəndiyev “H.Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz” Monoqrafiya, Bakı, 2011.
4. Xudiyev N. “Heydər Əliyev və dil siyasətinin uğurları”. Yeni Azərbaycan qəzeti, Bakı, 2016, 14 dekabr.

10.10. 2023

20.11.2023

UOT: 811.11

HEYDƏR ƏLİYEVİN ELM VƏ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ SÖZ VARLIĞI

Şükrü Haluk Akalın
filologiya elmlər doktoru, professor
SDU və AMEA fəxri professoru
Türkiyə, Hacettepe Universiteti
sukruhaluk.akalin@hacettepe.edu.tr
OrcId 0000-0002-5313-1763

Xülasə

Məqalədə Heydər Əliyevin elm və təhsillə bağlı yazılarında, bəyanatlarında və çıxışlarında istifadə etdiyi söz varlığı araşdırılır. Azərbaycanın ulu öndəri, türk dünyasının müdrik şəxsiyyəti, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev nitqlərində, yazılarında və kitablarında istifadə etdiyi geniş söz ehtiyatı, incə semantik detallarla toxunmuş ifadələri, təsirli sintaksisi ilə nümunəvi natiqlik sənəti ustasıdır. Azərbaycan dilinin inkişafı, yayılması və öz mənliliyini qazanması üçün dövlət səviyyəsində çox mühüm işlərin apararı; Qərarların və qanunların qəbul edilməsinə şərait yaradan Heydər Əliyev bu dil siyasəti ilə bərabər çıxışlarında, əsərlərində hər kəsə örnək olacaq dildən istifadə etməklə insanın necə zəngin söz ehtiyatına malik olması lazım olduğunu öz simasında nümayiş etdirmişdir. Heydər Əliyevin nitq və əsərlərinin lüğət tərkibinə bu aspektdən nəzər salındıqda onun ifadə qabiliyyətinə, dildən təsirli istifadəsinə görə son dərəcə əhatəli, incə semantik təfərrüatları ehtiva edən zəngin lüğətə malik olduğu görünür. Məqalədə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Elm və Təhsillə bağlı nitq, bəyanat və yazılarının lüğət tərkibini müəyyən etmək üçün yaradılmış korpus təqdim edilmiş, bu lüğətin elmi cəhətdən tədqiqi yolları haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər : Heydər Əliyev, lüğət, semantika, leksikologiya, natiqlik sənəti

HEYDAR ALIYEV'S VOCABULARY IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

Sukru Haluk Akalın
Doctor of philological sciences, emeritus professor
Turkey, Hacettepe University

Summary

In this article, the vocabulary elements used by Haydar Aliyev in his writings, statements and speeches on science and education are examined. With the broad vocabulary which he used in his speeches, writings and books, Azerbaijan's great leader, the wise personality of the Turkic world, the great statesman Haydar Aliyev was an exemplary master of rhetoric, deftly interweaving expressions of precisely distinguished meaning and using effective syntax. As he carried out the important work at the government level of developing and spreading the language of Azerbaijan and gaining it self-esteem, of decision-making and of issuing laws, Haydar Aliyev showed personally in his speeches and writings as much as in his language policies by using language which is an example to everyone of how a person from Azerbaijan should speak, and of how rich

a vocabulary the language should have. Examining the vocabulary of Haydar Aliyev's speeches and writings from this aspect, it is seen that at the base of his capability of expression and effective use of language is a rich vocabulary which covers a very wide range and includes fine distinctions of meaning.

Keywords: Haydar Aliyev, vocabulary, semantics, lexicology, rhetoric

СЛОВАРНЫЙ ЗАПАС ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

Шукру Халук Акалын

Доктор филологических наук, заслуженный профессор
Университет Хасеттепе, Турция

Резюме

В данной статье рассматриваются элементы лексики, использованные Гейдаром Алиевым в его произведениях, высказываниях и выступлениях по вопросам науки и образования. Великий лидер Азербайджана, мудрая личность тюркского мира, великий государственный деятель Гейдар Алиев, обладая широким словарным запасом в своих выступлениях, произведениях и книгах, был образцовым мастером риторики, ловко переплетая выражения точно выделенного смысла и используя эффективный синтаксис. Выполняя важную работу на правительственном уровне по развитию и распространению азербайджанского языка, завоеванию его самоуважения, принятию решений и изданию законов. Гейдар Алиев в своих речах используя язык, который является для всех примером того, как должен говорить человек из Азербайджана, и насколько богатым словарным запасом должен быть язык. Рассматривая словарный запас речей и сочинений Гейдара Алиева с этого аспекта, можно увидеть, что в основе его выразительных способностей и эффективного использования языка лежит богатый словарный запас, охватывающий очень широкий диапазон и включающий тонкие различия значений.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, лексика, семантика, лексикология, риторика

Aktuallıq. Azərbaycanın ulu öndəri, türk dünyasının müdrik şəxsiyyəti, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev nitqlərində, yazılarında və kitablarında istifadə etdiyi geniş söz ehtiyatı, incə semantik detallarla toxunmuş ifadələri, təsirli sintaksisi ilə nümunəvi natiqlik sənəti ustasıdır.

Annotasiya. Azərbaycan dilinin inkişafı, zənginləşdirilməsi, yayılması və mənimsənilməsi istiqamətində dövlət səviyyəsində işlər aparan, qərarların və qanunların qəbulunu təmin edən Heydər Əliyev bu dil siyasətindən əlavə, öz çıxışlarında və əsərlərində hər kəsə nümunə olacaq bir dil istifadə edərək bir azərbaycanlının necə danışması və nə qədər söz xəzinəsinə sahib olması gərəkdiyini öz simasında göstərmişdir. Heydər Əliyevin nitq və əsərlərinin lüğət tərkibinə bu aspektdən nəzər salındıqda onun ifadə qabiliyyətinə, dildən təsirli istifadəsinə görə son dərəcə əhatəli, incə semantik təfərrüatları ehtiva edən zəngin lüğətə malik olduğu görünür.

Metod. Məqalədə tətbiqi dilçilik, statistik və qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Söz varlığı bir dilin bütün sözlərindən, məsəllərdən, söz birləşmələrindən, atalar sözündən, terminlərdən və müxtəlif ifadə vasitələrindən ibarətdir (1, 2158; 2, 11; 3, 154; 4, 261; 5, 754). Eyni zamanda söz xəzinəsi də adlandırılan söz varlığı bir insanın bildiyi və işlətdiyi

sözlərin məcmusudur (5, 745; 3, 154; 4, 261). Dildə danışanların işlətdiyi bu lüğət iki ölçüyə malikdir: aktiv və ya passiv (3, 154; 4, 261). Natiqin bildiyi və işlətdiyi lüğət onun dünyasının genişliyini müəyyən edir. İnsanın söz ehtiyatı nə qədər geniş və zəngin olarsa, dünyanı dərk etmə, hadisələri təhlil etmə, inkişafı qavramaq bir o qədər əhatəlidir; Hisslərini və düşüncələrini daha aydın, başa düşülən və təsirli şəkildə ifadə edir.

Keçmişdə lüğət tədqiqi, dolayısı ilə lüğətşünaslıq lüğət tərkibini bir-bir qeyd etməklə, təsnifatlandırmaqla, mənə verməklə, müəyyən etmək, nümunə göstərməklə, bir sözlə, insan zəhməti və göz nuru ilə həyata keçirilirdi. Hal-hazırda bu tədqiqatların bəziləri müxtəlif proqram təminatı vasitəsilə yazılı və ya şifahi mənbələri analiz edərək kompüterlərdə həyata keçirilir. Təbii dil analizi TDA (natural dil Prosesinq (NLP) adlanan bu araşdırmalar lüğətin müəyyən edilməsi, yığılması və çeşidlənməsi mərhələlərinin kompüterlər vasitəsilə həyata keçirilməsinə şərait yaradıb. Qaydalara əsaslanan və ya dərin öyrənmə üsulları ilə lemmatizm tədqiqatlarında kompüterlərin artan müvəffəqiyyət nisbəti ilə onların bu sahədə istifadəsi getdikcə genişlənilir . Son illərdə süni intellektin (artificial intelligence) bu işlərdə istifadə edilməsiylə , lüğət elementlərinin növlərinin müəyyən edilməsi, onların mənalandırılması və son nəticədə müəyyənləşdirilməsi kompüter dəstəklilə həyata keçirilməyə başlandı.

Danışanların söz ehtiyatının kompüterlərdə işlənməsi sayəsində aktiv və passiv lüğəti müəyyən etmək, istifadə olunan sözlərin növlərini, onların tezliyini, yerləşmələrini aşkara çıxarmaq və bununla da stilistika üçün məlumatlar vermək mümkündür .

Anadan olmasının 100-cü ildönümündə andığımız Azərbaycanın Ulu Öndəri Heydər Əliyevin çıxışları və bəyanatlarının, yazılarının, əsərlərinin lüğət tərkibini müəyyən etmək üçün apardığımız işlərlə onun dilə hakimiyətini, dili istifadə bacarığını, sözlərin intensivliyini, seçdiyi kolokasiya strukturları müəyyən etmək və beləcə onun dil ustalığını, ədəbi-bədii dilini üzə çıxarmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Bu tədqiqatın ilk addımı kimi Heydər Əliyevin elm və təhsillə bağlı çıxışları, bəyanatları və yazıları yer aldığı *Heydər Əliyev İrsi Beynəlxalq Elektron Kitabxanasında Elm və Təhsil ilə bağlı əsərlərinin yer aldığı internet sahifəsində* (<https://lib.aliyev-heritage.org/az/742736.html>) cəmi səksən məqalə, çıxış və izahat mətn fayllarına çevrilib. Mətn faylında mövzu başlıqları və müxtəlif şəxslərin sözləri çıxarılaq yalnız Heydər Əliyevin çıxışları, bəyanatları və yazıları əsas götürülüb. Bunların həm şifahi danışiq, həm də yazılı izahat əsasında olması lüğətin real məlumatlara əsaslanmasını təmin edir. İşlənmiş məlumatların 1993-cü ilin sentyabrından 2003-cü ilin sentyabrına qədər müxtəlif dövrlərə aid olması iyirmi il ərzində yayılmış yazılı və ya şifahi mətnlər üzrə xronoloji lüğət tədqiqatı üçün də material verə bilər. Bu mətn faylı Voyant Tools proqramına köçürüldü və lüğət tədqiqatı üçün verilənlər bazasına çevrildi. Təhlil nəticəsində mətnin cəmi 104 954 lüğətdən ibarət olduğu, unikal sözlərin sayının isə 14 782 olduğu məlum olub . Bu rəqəm lemmatizasiya edilmədən əldə edilən dəyəri göstərir.

Voyant Tools proqramı vasitəsilə <https://www.shakalin.net> şəxsi saytımda korpus tədqiqatları apardığım bölmədə yaratdığım Heydər Əliyevin Lüğət Tədqiqatları çərçivəsində Heydər Əliyevin *Elm və Təhsillə* bağlı çıxış, bəyanat və yazılarının toplanmasından sonra digər mövzularda çıxış, yazı və izahatlarının toplusu da dərc olunacaqdır. Sözügedən kompilyasiya ilə <https://aliyev-sozvar.shakalin.net> saytında tanış olmaq olar.

Aşağıdakı şəkil bu proqramın üstünlük verilən lüğət təhlilinə uyğun məlumat çərçivələrini ehtiva edir. 1-ci çərçivədə Heydər Əliyevin korpusdakı mətnlərdə sözlərin istifadə tezliyinə uyğun yaratdığı söz buludunu görmək olar. Ən çox istifadə olunan ilk 100 söz onların istifadə tezliyinə

əsasən daha böyük görünür və hər söz müxtəlif rənglərdə göstərilir. Bu çərçivənin altındakı düyməni sağa çəkəndə sıralamadakı sözlərin sayını artırmaq mümkündür. Beləcə, Heydər Əliyevin ən çox istifadə etdiyi ilk 200, top 300 və s. söz buludlarını yaratmaq mümkündür. 2 nömrəli kadrda “Azərbaycan” sözü lüğət bazasında axtarılmış və bu sözün ən çox yan-yanə tapıldığı sözlər sıralanmışdır. 3 nömrəli kadrda axtarılan sözün mətnə istifadə dərəcəsi qrafik olaraq göstərilir. 4 nömrəli kadrda hazırlanmış mətn faylının əhatə dairəsi və yaranma tarixi haqqında məlumat daxil edilmişdir. Verilənlər bazasına yeni fayllar əlavə olunduqca buradakı ədədi məlumatlar da artacaq. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 2023-cü ilin mart ayında aparılan araşdırmada proqram təminatına köçürülən mətn cəmi 104.954 söz varlığından ibarətdir və vahidləşdirmə işi aparılmadan bu lüğətdə 14.782 unikal sözün olduğu 4-cü kadrda görünür. Proqramın 5-ci kadrında axtarılan sözün kollokasiya strukturlarını görmək olar. Məsələn, axtarılan *Azərbaycan* sözünün solunda və sağında 5 nqramlıq kolokasiya strukturlarını görmək olar. Aşağıdakı düyməni sağa çəkərək nqramı artırmaq olar. Hər sətirdə axtarılan sözün üzərinə kliklədiyiniz zaman çərçivədə mavi sahə açılır və siz axtarılan sözün həmin paraqrafda necə istifadə olunduğunu görə bilərsiniz. Beləliklə, Heydər Əliyevin lüğət tərkibindəki hər bir sözün kolokasiya strukturları görünür.

Voyant Tools-un çevik strukturu tədqiqatçılara bir çox müxtəlif sahələr və mövzular üzrə verilənlər bazasını sorğulamağa, lüğəti vizual məlumatlara çevirməyə və s. imkan verir. Bu əməliyyat proqramın 3-cü çərçivəsindəki Korpus Alətləri panelindəki seçimlərlə həyata keçirilir. Məsələn, DreamSpace ilə mətnə qeyd olunan yer adları birinci cümlədən başlayaraq dünya xəritəsində cümlə-cümlə göstərilə bilər. Əlaqədar sözlər Correlations panelində görülməyə bilər.

Proqram təminatı UTF-8 simvol dəsti ilə işlədiyi üçün mətnlərdə istifadə olunan Azərbaycan əlifbasının hər bir hərfi öz orijinal formasında görünür. Proqram təminatında axtarış apararkən Azərbaycan əlifbasının hərflərindən istifadə etmək və sözləri Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydalarına uyğun olaraq axtarış xanalarına yazmaq lazımdır.

Təbii dil işlənməsi tədqiqatlarında mənaya birbaşa təsir etməyən funksional və mənasız sözlər olaraq qəbul edilən *və ya, bir, bu, ya, digər, şey, hətta, sanki, de, da, mən, biz və s* kimi bağlayıcı, ədat, əvəzlilikləri çıxardıqdan sonra ən çox istifadə olunan ilk iyirmi söz aşağıdakı kimi sıralanır:

Azərbaycan, təhsil, böyük, ali, dövlət, yüksək, elm, müstəqil, inkişaf, milli, müəllim, həyat, xalq, tarix, istifadə, sahə, məktəb, universitet, ziya, respublika..

Bu sözlər Azərbaycanın ulu öndər Heydər Əliyevin önəm verdiyi mövzuları, diqqət yetirdiyi məsələləri, həssaslıq göstərdiyi sahələri aydın şəkildə ortaya qoyur. Bu sözlər hazırladığımız verilənlər bazasında yerləşmə strukturları və korrelyasiyaları baxımından qiymətləndirildikdə maraqlı nəticələr verəcəkdir.

Nəticə. Azərbaycanın ulu öndəri, türk dünyasının müdrik şəxsiyyəti Heydər mirası əsərlərinin hamısının lüğəti üzərində işləməklə onun dünyasında hansı sözlər olduğunu, bu illər ərzində hansı sözləri daha çox istifadə etdiyini, hansı sözləri hansı sözlərlə işlətməyə üstünlük verdiyini, çıxışlarında bəhs edilən yer adlarını, xüsusi adların konkret bir şəkildə ortaya çıxarılması kompüter dəstəklili dil araşdırmaları və təbii dil işlənməsi işləri sayəsində mümkün olacaq. Bu mövzuda fəaliyyətimiz və araşdırmalarımız kompüter dəstəyi ilə davam edir.

Ədəbiyyat

1. TDK. *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011.
2. Aksan, D. *Türkçenin Söz Varlığı*. Engin Yayınevi, Ankara, 2004.
3. Hartmann, R. R. K., James, *Dictionary of Lexicography*. Routledge, London-New York, 1998.
4. Burkhanov, Igor. *Lexicography A Dictionary of Basic Terminology*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010.
5. Karaağaç, G. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu, Ankara, 2013.

18.09.2023

02. 10. 2023

UOT: 811

HEYDƏR ƏLİYEV DİSKURSUNDA AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİ

Nadir Məmmədli
Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA-nın Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutunun direktoru
Bakı, Azərbaycan
nurlan1959@gmail.com
Orcid: 0000-0001-9233-4873

Xülasə

Vətən konseptinin əhatə dairəsi daim mütərəqqi dəyişikliklərə məruz qalır. Bu XXI əsrin qloballaşma çərçivəsində xüsusilə kəskinləşən ekstralingvistik spektrlərdə yeni mahiyyət alır. Qloballaşan dünyada bəzən vətənpərvərlik hissi daha çox vətəndaşlıq, loyallıq və tolerantlıq hissləri ilə əvəz olunur. Sənayeləşmə, demokratikləşmə, məlumat mübadiləsi dairəsinin genişlənməsi və s. qloballaşma prosesi atributları etno-milli mənsubiyyətlərə təsir edərək münaqişələrə səbəb olur. Heydər Əliyevin vətən konseptində dövlət, milli özünüdərkə dəyərləndirən, formalaşdıran vətənpərvərliyinin imperativ Böyük Vətən mənası daim aktualdır: Böyük Vətən müharibəsi qurtarandan sonra – ondan əlli ildən çox, əlli bir il keçib – Vətən müharibəsinin qəhrəmanları həmişə cəmiyyətdə mötəbər, ən sayılan adamlardır. “Müharibə” roman epopeyasında Azərbaycan xalqının Böyük Vətən müharibəsində ön və arxa cəbhələrdə fədakarlığı və vətənpərvərliyi təsvir olunur”. Heydər Əliyevə görə, azərbaycançılıq coğrafi məkan yox, daha çox siyasi anlayışdır... Kim özünü azərbaycanlı hiss edirsə, o, azərbaycanlı sayıla bilər! Heydər Əliyevin vətən məfkurəsinin tamlığını, yekun modelini vermək, dolğun təsvir etmək çox çətindir, çünki o ən xoş sözlərin, həsrətin, nostalji hisslərin, demək mümkün olan mətnlərin məcmusu, toplumu, bütün mülahizələrinin potensial həqiqətləri, keçmişi və gələcəyidir: vətən dəyişmir, satılmır, köhnəlmir, qocalmır – əbədi və əzəlidir!

Açar söz: Vətən konsepti, qloballaşma, Heydər Əliyev, loyallıq və tolerantlıq.

Ideology of Azerbaijanis in the discourse of Heydar Aliyev

Nadir Mammadli
doctor of philological sciences, professor
Director of the Linguistics Institute
under the name Nasimi ANAS
Azerbaijan, Baki

Summary

The scope of the concept of homeland is constantly undergoing progressive changes. It takes on a new essence in extralinguistic spectrums, which are especially sharpened within the framework of the globalization of the 21st century. In a globalized world, sometimes the feeling of patriotism is replaced by more feelings of citizenship, loyalty and tolerance. Industrialization, democratization, expansion of the scope of information exchange, etc. globalization process attributes affect ethno-national affiliations and cause conflicts.

In Heydar Aliyev's concept of the homeland, the imperative Great Fatherland meaning of patriotism, which values and shapes state and national self-awareness, is always relevant: "More than fifty years, fifty-one years have passed since the end of the Great Patriotic War - the heroes of the Patriotic War were always the most respected and respected people in the society." The epic novel "War" describes the self-sacrifice and patriotism of the Azerbaijani people on the front and rear fronts in the Great Patriotic War. According to Heydar Aliyev, Azerbaijaniness is not a geographical location, but rather a political concept... Whoever feels Azerbaijani, he can be considered an Azerbaijani!

It is very difficult to give the completeness and the final model of Heydar Aliyev's ideology of the homeland, to fully describe it, because it is the collection of the most pleasant words, longing, nostalgic feelings, texts that can be said, the totality, the potential truths, past and future of all considerations: the homeland does not change, is not sold, does not become obsolete. , does not grow old - eternal and eternal!

Key word: concept of homeland, globalization, Heydar Aliyev, loyalty and tolerance.

Идеология Азербайджанизма в дискурсе Гейдара Алиева

Надир Маммедли
доктор филологических наук, профессор
Директор Института Лингвистики им. Насими НАНА
Азербайджан, Баку

Резюме

Объем понятия Родина постоянно претерпевает прогрессивные изменения. Оно приобретает новую сущность в экстралингвистических спектрах, которые особенно обостряются в рамках глобализации XXI века. В глобализованном мире иногда чувство патриотизма заменяется чувством гражданственности, лояльности и толерантности. Индустриализация, демократизация, расширение сферы информационного обмена и т.д. Атрибуты процесса глобализации влияют на этнонациональную принадлежность и вызывают конфликты.

В концепции Родины Гейдара Алиева всегда актуален императивный великий смысл патриотизма, который ценит и формирует государственное и национальное самосознание. После окончания Великой Отечественной войны – с тех пор прошло более пятидесяти лет, герои Отечественной войны всегда были самыми почитаемыми и уважаемыми людьми в обществе. Роман-эпопея «Война» описывает самопожертвование и патриотизм азербайджанского народа на фронте и в тылу в Великой Отечественной войне. По мнению Гейдара Алиева, азербайджанство – это не географическое положение, а скорее политическая концепция. Кто чувствует себя азербайджанцем, тот может считаться азербайджанцем!

Очень сложно дать целостность и окончательную модель идеологии Родины Гейдара Алиева, полностью описать ее, потому что это совокупность самых приятных слов, тоски, ностальгических чувств, текстов, совокупность, потенциальные истины, прошлое и будущее всех соображений. Родина не меняется, не продается, не устареет, не стареет – вечна и вечна!

Ключевые слова: концепция Родины, глобализация, Гейдар Алиев, лояльность и толерантность.

Aktuallıq. Vətən konseptinin əhatə dairəsi daim mütərəqqi dəyişikliklərə məruz qalır. XXI əsrin *qloballaşma* çərçivəsində xüsusilə kəskinləşən ekstralinqvistik spektrlərdə yeni mahiyyət alır. Qloballaşmanın bir sıra inkişaf göstəriciləri milli mənsubluğa təsir göstərir. Qloballaşan dünyada bəzən vətənpərvərlik hissi daha çox vətəndaşlıq, loyallıq və tolerantlıq hissələri ilə əvəz olunur. Sənayeləşmə, demokratikləşmə, məlumat mübadiləsi dairəsinin genişlənməsi və s. qloballaşma prosesi atributları etno-milli mənsubiyyətlərə təsir edərək münaqişələrə səbəb olur. Təsadüfi deyildir ki, qloballaşmanın milli ideologiya ilə ziddiyyət təşkil etməsi fikirləri də səslənir.

Annotasiya. Vətən milli və qloballaşan dünyada mədəniyyətlərəarası kollektiv (ümumi) ideoloji prosesdə motivdir, bu cür identiklik, mədəni eynilikdə milli ideologiyanın rəbitəsinin möhkəmlənməsinin vacibliyinə stimuly verir. Qloballaşma tendensiyasının inkişafı, dərəcəsinə uyğun olaraq, iqtisadi və informasiya mübadiləsində yerli mədəniyyətlərə üstünlük verilir – siyasi mədəniyyət vətənpərvərlik diskursunu özündə birləşdirir, bu isə heç bir postmədəniyyətlərdə yoxdur.

Metod. Təsviri, müqayisəli, məntiqi, qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Vətən, ideoloji konstruksiya və diskurs kimi nostalji hissələr, “doğmalığ, torpaq üçün darıxmaq” anlayışı doğurur və “tezliklə ona qovuşmaq” arzusu məqsədyönlü status alır: “Bilin ki, sizin bu ağır günlərinizi tarix heç vaxt unutmayacaq və bu çətin günləriniz uzun çəkməyəcək, siz öz yerinizə, yurduzuza, vətəninizə qayıdacaqsınız”. [3;53] “Əgər onlar dövlətə qarşı müxalifət-dədirlərsə, Vətənə, xalqa, torpağa qarşı müxalifətdə ola bilməzlər”. [4;25] Heydər Əliyevin vətən konseptində dövlət, milli özünüdərkə dəyərləndirən, formalaşdıran vətənpərvərliyinin imperativ Böyük Vətən mənası daim aktualdır: “Böyük Vətən müharibəsi qurtarandan sonra – ondan əlli ildən çox, əlli bir il keçib – Vətən müharibəsinin qəhrəmanları həmişə cəmiyyətə mütəbər, ən sayılan adamları idi” [5;228]. «Müharibə»romanepopeyasındaAzərbaycanxalqının Böyük Vətən müharibəsində ön və arxa cəbhələrdə fədakarlığı və vətənpərvərliyi təsvir olunur” [6;201].

Heydər Əliyevin vətən məfhumu statik və dinamik dil məlumatları əsasında milli identiklik, təhlükəsizlik, vətənpərvərlik, unikalıq, adət-ənənə və həyat tərzi ilə korrelyasiya olunan ali etnospesifik xüsusiyyətlərlə bərabər, qlobal dəyərlərin universal etnik komponentlərinin ekstrapolyasiyasına yönəlmişdir.

Ulu Öndərin vətən linqvomədəni məzmununun təhlili göstərdi ki, bu anlayışın koqnitiv-sistem dayağı azərbaycançılıqdır. Hansı etnik kökə mənsub olmasına baxmayaraq, o taylı-bu taylı azərbaycanlıları tək Vətən – dövlət, tək bayraq, tək millət – azərbaycançılıq ideologiyası birləşdirir. Dahi azərbaycançılıq ideoloqu Heydər Əliyev deyir: “Hər bir xalq, millət üçün milli azadlıqdan, müstəqillikdən qiymətli heç bir şey yoxdur” [7;26]. XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur... Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının səvətidir [8;286]. Ulu Öndər onu da vurğulayır ki, müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir [9;34].

2001-ci il dekabrın 9-u və 10-da Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Ulu Öndərin səsləndirdiyi: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!” – fikri azərbaycançılıq məfkurəsinin şüarına çevrilib. Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan 50 milyondan artıq soydaşımızın bu amalı dövlətçiliyimizin əsas xəttidir. Köksüz ideologiya

davam edə bilməz – azərbaycançılıq ideologiyasının əsası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zamanından başlayır. Sovet dövründə də müəyyən ideyalar daxilində azərbaycançılıq qorunub saxlanıb. Məsələn, Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-nin 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi saxlanmasına nail olmuşdu. Azərbaycançılıq ideologiyasının əsası Azərbaycan dövlətinin suverenliyi, xalqın mədəniyyətinin inkişafı, maarifçiliyə münasibətdir. N.Cəfərov azərbaycançılığı milli mədəniyyət, milli təfəkkür və milli mövcudluq anlayışları ilə bağlayır:

-Milli mədəniyyət, milli təfəkkür və milli mövcudluq – bunların dialektik münasibəti milli xarakteri verir;

-milli mövcudluq milli xarakterin əsasıdır – bu anlayışda xalqın tarix səhnəsinə gəlişi, coğrafi lokallaşması, yerdəyişmələri, məskunlaşmalar ifadə olunur;

-milli təfəkkür milli xarakterin potensiyasıdır – bu anlayışda xalqın yaradıcılıq imkanı ifadə olunur;

-milli mədəniyyət isə milli xarakterin bilavasitə göstəricisidir – bu anlayışda xalqın bütün tarixi boyu yaratdığı nə varsa, hamısı ifadə olunur.

Azərbaycan milli mədəniyyəti, Azərbaycan milli təfəkkürü və Azərbaycan milli mövcudluğu – Azərbaycan milli xarakteri və anlayışların işığında aydın görünür” [10;18].

Azərbaycanın sabahını düşünmək, millət olaraq inkişafa can atmaq – bu ideologiyanın əsaslarıdır. Cəmiyyətdə canlı və anlaşıqlı ideya, dövlətin və millətin siyasi, iqtisadi və mənəvi inkişafının əsasları olmadıqda müxtəlif və çox vaxt bir-birinə zidd, ənənəvi sosial-mədəni normalarla vəhdət təşkil etməyən siyasi nəzəriyyə və ideologiyalar yaranır. Sağlam ideologiya dövlətçiliyin formalaşması prosesinə və millətin simasına təsir göstərir. Xalqımız mövcud ideyanı şüurlu şəkildə qəbul edəcək milli birliyi gücləndirmək əzmindədir. Azərbaycançılıq özünü azərbaycanlı sayan vətəndaşların həmrəyliyinə möhkəm istinad mənbəyinə çevrilib: azərbaycançılıq tək-cə Vətəni, Dövləti sevmək yox, hər bir şəxsin davamlı inkişafı, dəyişən dünya reallığına uyğun olaraq tərəqqisi və təhlükəsizliyi üçün çalışmaqdır. 31 dekabr tarixi neçə illərdir ki, Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü kimi qeyd edilir. Birlik və həmrəylik ideyasını gücləndirən bu bayram xalqımızın sarsılmaz milli-mənəvi birliyinin rəmzinə çevrilib. Tərəqqini əks etdirən, onu müstəqil dövlətçilik uğrunda müqəddəs mübarizəyə səfərbər edən həmrəylik günü xalqımızda özünəinamı gücləndirir.

Azərbaycançılıq nisbətən yeni ideologiya olsa da, uzun müddət hüquqi dövlət və demokratik rejimin formalaşmasında rol oynayan, azad xalqları birləşdirən konstitusionalizmin elementlərini cəmləşdirir. Azərbaycançılıq ideologiyasının konkret məqsədləri vardır: Azərbaycanda azad vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına və güclü dövlət quruculuğuna xidmət etmək, insanların düşüncələrində azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırmaq, onların fəaliyyətlərində bu ideoloji dəyərləri rəhbər tutmaq və konstitusiya quruluşu əsaslarının sabitliyinə zəmin yaratmaq. Bu ideologiyanın mövcudluğu Azərbaycanda sosial birliyi qiymətləndirməyə imkan verir: azərbaycançılıq ideologiyası hüquqi və demokratik Azərbaycan dövlətini möhkəmləndirməyə, müstəqil Azərbaycanı sivilizasiyalı dövlətlər sırasına çıxarmağa xidmət edir: “Məni sevindirən odur ki, azərbaycançılıq artıq tarixdə həkk olunubdur. Azərbaycan dili-Azərbaycan xalqının ana dili, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili artıq dünya dilləri içərisində öz yerini tapıbdir” [11;17].

Milli ideologiya sağlam vətənpərvərlik vətənə məhəbbət, torpağa hörmət, doğma xalqının özünəməxsus keçmişini inkişaf etdirməkdir – bu mənəviyyatda özünü büruzə verməlidir.

Metodoloji prinsip baxımından milli ideologiya birinci, azərbaycançılıq ikinci pillədədir. Azərbaycançılıq və neokonservatizm bir-birini zənginləşdirərək vahid tam kimi çıxış edirlər.

Azərbaycançılığın milli ideologiya kimi qəbul edilməsi ölkəmizin sivil dövlətlər sırasına daxil olmasına, daha uğurlu inkişafına möhkəm zəmin yaradır. Vətənpərvərlik öz vətəninə, ölkəsinə, xalqına məhəbbət deməkdir və onun şovinizmlə, milli müstəsnaqlıq və etno eqoizmlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Əsrlərin, minilliklərin dərinliklərindən gələn ənənələrimiz mədəniyyətimizin, dövlətçiliyimizin və inkişafımızın əsasını təşkil edir. Məhz bu anlamda milli ideologiya ilə aşılınmış vətəndaşlıq dövlətin öz tərəqqisini, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü, nəsillərin və milli ruhun varisliyini təmin etmək səylərinin əsas amilinə çevrilir. Heydər Əliyev tarixi inkişafın mənasını, intellektual fenomeni və mədəni irsi özündə birləşdirən azərbaycançılığı – Vətən anlayışını belə təsəvvür edir. Bu ideologiya millətin birliyinin, ruhunun əzəmətinin və sosisumun fəaliyyətinin məqsəd-yönlülüyünün nəticəsidir.

Heydər Əliyevin vətən anlayışında ən önəmli məsələlərdən biri də xalqımıza milli şüurun formalaşdırılmasıdır. Milli şüur – vətən elmi konsepti bu gün yeni mahiyyət almış, bütünlükdə vətənpərvərlik tərbiyəsində əvəzsiz örnəyə çevrilmiş, xalqımıza Vətən sevgisi, Vətən birliyi, Vətən bütövlüyü aşılayır. Vətən yalnız insanların toplumu olan, sadəcə, coğrafi ərazi deyil, hər bir azərbaycanlının harada yaşamasından asılı olmayaraq, qürur mənbəyi, əbədi səcdəgahıdır. Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirini söyləyərkən Ulu Öndərin necə kövrəldiyinin hamımız canlı şahidiyik. Heydər Əliyev milli şüurla vətən, torpaq arasında üzvi bir bağlılıq olduğunu görür, onları milli-mənəvi bütövlüyümüz hesab edir. Məzmununda sosial və mədəni mühtlə bərabər, yeni keyfiyyətli dövlət quruluşunu, idarəetmə formalarını, demokratiyanın inkişaf səviyyəsini, reallığı ehtiva edən siyasi mühit dayanır. Onun fəlsəfi görüşlərində vətən anlayışı, bütünlükdə, yüksək mənəvi-əxlaqi dəyər, milli ideyanın tərkib elementi kimi təqdim olunur, tədricən siyasi çalarlar kəsb edərək, tarixi-davranış normaları və mülahizələrini əks etdirir. Bu keyfiyyətlər fəonda müstəqil siyasi-əxlaqi dəyər, meyar kimi vətənpərvərlik şüuru inteqral mənəvi fenomen-dir, vətənin müdafiəsi kimi anlayışın məzmununu müəyyənləşdirir. Heydər Əliyev vətənpərvərlik deyərək, milli-mütərəqqi inkişafın xarici və daxili təkmilləşmə prosesini, sosisomədəni keyfiyyətləri, hər bir azərbaycanlıların bir millət kimi dünya sivilizasiyasında özünəlayiq yer tutmasını nəzərdə tutur.

Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında dövlətin siyasətinin prioritetini belə səciyyələndirmişdir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq". Dövlət siyasətinin strategiyası olan azərbaycançılıq düzgün ideologiyanın bütün keyfiyyətlərini qazanıb – Azərbaycan xalqının bu günü və gələcəyinin qavranılması və qiymətləndirilməsini müəyyən edib.

Azərbaycançılıq inteqrativ ideoloji sistem, milli ideya – vətən konseptinin tərkib hissəsi kimi təsəvvür edilir. Vətən diskurs nəzəriyyəsi – siyasi dilçilik konseptlərindən biri etnik şüur kimi dövlət ideologiyası ilə sıx bağlıdır. Bu konsept siyasi təbliğat mətnləri ilə şərtlənir, aktuallığı hər bir tarixi dövərdə ideoloji diskursun linqvistik kulturoloji təhlilinin dil mədəniyyəti üçün yeni töhfələr verməsi və müvəqqəti olmamasıdır. Vətən konsepti diskurs çərçivəsində siyasi ideologiyayı formalaşdırır, məhz millətçilik yox, milləti sevməkdə ədalət prinsipi yaradır.

H.Əliyevin siyasi diskurslarında, çağırışlarında Vətən konseptinin spesifik xüsusiyyətini belə müəyyənləşdiririk:

– Kəskin siyasi vəziyyət dövründə aktuallaşan və siyasi mədəniyyətlə bağlı olan Vətən konseptinin strukturunda ideoloji aspektin payı vardır.

- İdeoloji diskursunda vətən konseptinin prinsip və metodları formalaşmışdır.
- Vətən konsepti dünyanın milli mənzəsinə təşkil edən mədəni, mental və dil konstantlarını özündə əks etdirir.
- Vətən təhlükədə olduqda, hətta öz həyatı bahasına onu qorumaq vacibdir.
- Vətən sevgisi həyatın mənasıdır, xoşbəxtliyi öz xoşbəxtliyidir.
- Vətən milli mühitin obrazlı təsviridir və s.

Tarixi inkişafda dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olunan və formasını dəyişən milli ideya dövlət quruculuğu prosesində həmişə mühüm yaradıcı rol oynamışdır. Heydər Əliyevə görə, vətən dövlət quruluşu, dini, incəsənəti və fəlsəfəsi, mədəniyyəti ilə birlikdə substansiyadır və vahid ruhu əmələ gətirir; vətən fərdiləşmiş bütöv deməkdir, bu bütövün bütün hissələri əhəmiyyətlidir və onun heç bir tərəfini ayırmaq olmaz. Müstəqil bir dövlətin ideologiyası siyasi amillərin həllində lazımı vasitə, ölkəni modernləşdirmək üçün mühüm milli resursdur; azərbaycançılıq cəmiyyətdəki dəyərləri ayrıca bir vətəndaş amalının ümummilliyə və ümumbəşəri dünyasına qovuşdurmaqdır. Azərbaycançılığın mahiyyətini müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin üzvi şəkildə vəhdəti təşkil edir; gücü bundadır ki, o, fərdi maraqları və meyilləri dövlətin siyasəti ilə birləşdirməyə və xalqın milli-mədəni eyniyyətini qoruyub saxlamağa qadirdir. Azərbaycançılıq keçmiş tarixi dövrlərin mifologiyasını, mədəni kodlarını və rəmzlərini mənimsəyərək onlardan yeni ideyaları əsaslandırmaq və milli dövlətin inkişafının yeni vektorunu müəyyənləşdirməkdir – hazırda cəmiyyətimizin ən qurucu və dinamik qüvvəsidir. Azərbaycançılıq güclü dövlət hakimiyyətinin və möhkəm milli intizamın, milli maraqların və özünüdərk olmasını tələb edir. Bu ideologiya Azərbaycanda vahid cəmiyyət, vahid xalq formalaşdırır. Azərbaycançılıq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının təmin olunduğu siyasi və dövlət quruluşunun milli mahiyyətinə, inkişaf strategiyasına, formasına etnosiyasi baxışdır. O, ən müxtəlif sosial təbəqələrdə həmrəylik yaradır, daimi, lakin mötədil, millətin və dövlətin real imkanlarından irəli gələn reformaları təbliğ edir. Heydər Əliyevin vətən anlayışı əsasında azərbaycançılıq məfkurəsi – Azərbaycan xalqının tarixi, mənəvi-əxlaqi, mədəni birlik ideyası durur və bu, uzaq gələcəkdə də azərbaycanlıların nəsillərinə xidmət edəcəkdir. Vətən sevgisi Azərbaycan torpağının təəssübünü çəkmək, mədəniyyətini sevmək, ona öz hörmətini bildirmək və onu daim təbliğ etmək – Azərbaycanla bağlı olan müsbət nə varsa, hamısının bir arada toplusu deməkdir. Vətən – azərbaycançılıq həm müasirlik, həm də dünya azərbaycanlılarını öz ətrafında birləşdirən vahid ideyadır.

Azərbaycançılıq ideologiyası cəmiyyətdə milli birliyi və ümumxalq münasibətləri qorumaq, millətin və onun dövlətinin mövqeyini təsdiq və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır; milli-mənəvi varlığının, kimliyini əks etdirən, milli təfəkkürünü birləşdirən dəyər sistemidir. Bu dəyərləri cəmləşdirən dil, ərazi, vətəndaşlıq, adət-ənənə və birlik azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafını sonsuz edir. Azərbaycandan kənarında yaşayan soydaşlarımızla yanaşı, milliyyətindən asılı olmayaraq Azərbaycanın müstəqilliyini, birliyini və hüquqi, demokratik dövlət kimi inkişafına köməkliyini əsirgəməyən hər bir kəs azərbaycançılıq ideologiyasının daşıyıcısıdır.

Azərbaycançılığın əsasları kimi söhbət təkcə milli dildən, dindən, adət-ənənədən, mədəni-mənəvi dəyərlərdən, habelə bu dəyərlərin rəsmi dövlət fərmanları ilə təsbit olunmasından getmir. Bu milli sərvətlərin öyrənilməsi, dəyərləndirilməsi, qorunması kifayət etmir, onlar ictimai zəmində dinamik bir proses kimi saxlanılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Heydər Əliyevə görə, azərbaycançılıq coğrafi məkan yox, daha çox siyasi anlayışdır... Kim özünü azərbaycanlı hiss edərsə, o, azərbaycanlı sayıla bilər!

Vətən konsepti həm fərdi şəxsiyyət, həm də bütövlükdə bütün linqvokultural cəmiyyət üçün

əhəmiyyətidir. Bu anlayış həm insan şüuru mexanizmlərinin həddindən artıq mürəkkəbliyi, həm də hər bir xalqın keçdiyi tarixi yolun orijinallığı ilə izah olunan, konseptosferi formalaşdıran etnik spesifikliyədir. Vətən konsepti hər bir dil mədəniyyəti və onun tarixi dönəmi üçün davamlı əhəmiyyətlidir, linqvistik vətənpərvərliyin ümumi fonduna töhfə verir. Konsept mahiyyət və ya gözəgörünməz, diskursdan ayrı olan bir şey deyil. Heydər Əliyevin vətən məfkurəsinin tamlığını, yekun modelini vermək, dolğun təsvir etmək çox çətindir, çünki o ən xoş sözlərin, həsrətin, nostalji hisslərin, demək mümkün olan mətnlərin məcmusu, toplumu, bütün mülahizələrinin potensial həqiqətləri, keçmişi və gələcəyidir: vətən dəyişmir, satılmır, köhnəlmir, qocalmır – əbədi və əzəlidir!

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı, Azərənəşr, 1998, s.228.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı, Azərənəşr, 1998, s.201.
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 13-cü kitab, Bakı, Azərənəşr, 2004, s.53.
4. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı, Azərənəşr, 1998, s.25.
5. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı, Azərənəşr, 1998, s.228.
6. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab, Bakı, Azərənəşr, 1998, s.201.
7. H.Əliyev. Müdrik fikirlər. II c., Bakı, “Çaşıoğlu”, 2009, s.26.
8. Müstəqilliyin 25 ili Azərbaycançılıq ideyası və dil siyasəti. Bakı, “Türk Dünyası İnfə» İB nəşri, 2016, s.286.
9. H.Əliyev. Müdrik fikirlər. I c., Bakı, “Çaşıoğlu”, 2008, s.34.
10. N.Cəfərov. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı: Az.ATA, 2002, s.18.
11. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 14-cü kitab, Bakı, Azərənəşr, 2005, s.17.

20. 10. 2023

31.10. 2023

UOT: 811.1

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİ

İsmayılova Mirvari Abbas qızı
ADPU, Türkoloji Mərkəz
professor, f.e.d.
Bakı, Azərbaycan
ismayilova.mirvari1960@gmail.com
orcid: 0000-0002-2085-544X

Xülasə

Ümummillə lider fenomenal şəxsiyyət Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi İləndə onun həyat və fəaliyyətinə bir daha nəzər saldıqda Ulu öndərin bütün varlığı ilə xalqına, dilinə, dininə, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə yüksək qiymət verməsi, Vətəninə, ümumilikdə türk dünyasına bağlılığı, sevgisi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində müşahidə olunur. Heydər Əliyev üçün Azərbaycan xalqının tarixi kökləri, adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri müqəddəs və toxunulmaz idi. Məqalədə Heydər Əliyevi unikal şəxsiyyət edən şəxsi keyfiyyətləri - cəsarət və qətiyyət, ən kritik vəziyyətdə düzgün qərar vermək bacarığı, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərini qorumaq üçün atdığı cəsarətli addımlar, xalqının taleyüklü məsələlərinin həllində düzgün qərarlar verməsi, siyasi kolliziyalardan qalib çıxmaq məharəti, böyük strateq kimi maneələri etməsi, natiqlik istedadı və güclü iradəsi ilə böyük kütləni arxasınca aparmaq bacarığı, türk dünyasının birliyi üçün uzaqgörənliklə verdiyi qərarlar ictimai-siyasi fəaliyyətinin bütün dövrləri nəzərdən keçirilərək diqqətə çatdırılmışdır. Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını əhatə edir. Türk xalqlarının birliyini möhkəmləndirmək, mənəvi körpüləri qorumaq, milli kökə qayıdış, ortaq dəyərlərimizi birləşdirmək ulu öndərin fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən idi. Heydər Əliyev türk dövlətləri ilə Rusiya arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verirdi, o hesab edirdi ki, Rusiya vətəndaşları olan türk xalqlarının milli özünüdərk, özünüifadə imkanlarının genişlənməsi türk dünyasının ümumi yüksəl iş strategiyasının başlıca istiqamətlərini təyin edir. Türk dünyası ədəbiyyatına, mədəni abidələrinə, ədəbi şəxsiyyətlərinə dəstək də bu strategiyanın tərkib hissəsi idi. Heydər Əliyev bu strategiyanı türk xalqlarını birləşdirən tarixi dəyər kimi qiymətləndirirdi.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, türk mənəvi dəyərləri, milli mentalitet, türk dünyasının birliyi strategiyası.

HEYDER ALIYEV AND TURKISH MORAL VALUES

İsmayılova Mirvari
Doctor of philological sciences, professor
ASPU, Turkology Center
Azerbaijan, Baku

Resume

On the 100th anniversary of National leader Heydar Aliyev, when we look back at his life and activities, we can observe the great leader's high appreciation for his people, language, religion, national-spiritual values of the people with all his being. At every stage of his activity, his devotion and love for his homeland and the Turkic world in general are reflected. For Heydar Aliyev, the historical roots, traditions, and national-spiritual values of the Azerbaijani people were sacred and inviolable. In the article, personal qualities that make Heydar Aliyev a unique personality - courage and determination, the ability to make the

right decision in the most critical situation, the courageous steps taken by the Azerbaijani people to protect their national and spiritual values, the ability to make the right decisions in solving the issues of the fate of his people, the ability to win political collisions, the ability to win political battles, as a strategist maneuver, his ability to lead a large crowd behind him with his oratorical talent and strong will, and the decisions he made with foresight, all periods of his socio-political activity on behalf of the unity of the Turkish world were examined and brought to attention. Heydar Aliyev's political-ideological activity is not limited to Azerbaijan but covers the entire Turkic world. Strengthening the unity of the Turkish nation, protecting spiritual bridges, returning to national roots, and uniting our common values were among the main goals of the great leader's activities. Heydar Aliyev paid special attention to the development of economic, political and cultural relations between the Turkic states and Russia. He believed that the expansion of the opportunities for national awareness and self-expression of the Turkic peoples who are citizens of Russia determined the main directions of the overall strategy of the Turkic world. Supporting the literature, cultural artifacts and literary figures of the Turkic world was also part of this strategy. Heydar Aliyev evaluated this strategy as a historical value that unites the Turkic peoples.

Keywords: Heydar Aliyev, Turkish morality, national mentality, unity strategy of the Turkic world

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ТЮРКСКИЕ МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ

**Исмайлова Мирвари Аббас кызы
Доктор филологических наук, профессор
АГПУ, Тюркологический Центр
Баку, Азербайджан**

Резюме

В 100-летний юбилей Общенационального лидера Гейдара Алиева, оглядываясь назад на его жизнь и деятельность, мы можем всем своим существом наблюдать высокую оценку великого лидера своему народу, языку, религии, национально-духовным ценностям народа. На каждом этапе его деятельности отражаются его преданность и любовь к своей Родине и тюркскому миру в целом. Для Гейдара Алиева исторические корни, традиции и национально-духовные ценности азербайджанского народа были священны и неприкосновенны. В статье рассматриваются личные качества, которые делают Гейдара Алиева уникальной личностью - мужество и решительность, способность принять правильное решение в самой критической ситуации, смелые шаги, предпринятые азербайджанским народом для защиты своих национальных и духовных ценностей, способность принимать правильные решения в решении вопросов судьбы своего народа, умение побеждать в политических столкновениях, умение побеждать в политических сражениях, как маневр стратега, его способность повести за собой большую толпу своим ораторским талантом и сильной волей, и решения, которые он принимал дальновидно, все периоды его общественно-политической деятельности во имя единства тюркского мира были изучены и доведены до сведения. Политико-идеологическая деятельность Гейдара Алиева не ограничивается Азербайджаном, а охватывает весь тюркский мир. Укрепление единства тюркского народа, защита духовных мостов, возвращение к национальным корням, объединение наших общих ценностей были среди основных целей деятельности великого лидера. Гейдар Алиев уделил особое внимание развитию экономических, политических и культурных связей между тюркскими государствами и Россией. Он считал, что расширение возможностей национального самосознания и самовыражения тюркских народов, являющихся гражданами России, определило основные направления общей стратегии тюркского мира. Поддержка литературы, культурных ценностей и литературных деятелей тюркского мира также была частью этой стратегии. Гейдар Алиев оценил эту стратегию как историческую ценность, объединяющую тюркские народы.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, тюркский мораль, национальный менталитет, стратегия единства тюркского мира.

Aktuallıq. Dünya tarixində cahanşümul rol oynamış türklərin bəşəriyyətə verdikləri töhfələr, türk fəthlərinin qalibiyyətlərinin sirri həmişə digər imperiyaları düşündürmüş, onların sirrini öyrənməyə çalışmışlar. Türk fəthlərinin qalibiyyətlərinin ən böyük sirri isə onların həyata baxış fəlsəfəsinin əsasında dayanan öz köklərinə, dəyərlərinə bağlılığı, birliyi, türk fəlsəfi düşüncəsi olmuşdur. Müasir dövrümüzdə də dünya liderləri sırasında türk ölkələrinin rəhbərləri öz çəkisinə görə seçilir, böyük aparıcı qüvvəyə malikdirlər. Bəşəri dəyərlər carçısı Nizami Gəncəvi həm də türkçülüyn təbliğatçısı idi. O hesab edirdi ki, türk hökmdarı ədalətli və xeyirxah olmalıdır, əgər ədalətsiz və zalımdırsa, deməli, o, türk deyil.

Annotasiya. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyində onun həyat və fəaliyyətinə nəzər saldıqda Ulu öndərin bütün varlığı ilə xalqına, dilinə, dininə, xalqın milli mənəvi dəyərlərinə, vətəninə, ümumilikdə türk dünyasına sevgisi, bağlılığı, ədalətli olması müşahidə olunur.

Metod. Məqələdə tarixi müqayisəli, təsviri və qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Heydər Əliyev üçün milli dəyər Azərbaycan xalqının tarixi kökləri, adət-ənənələri idi, bunların hamısı onun üçün müqəddəs, toxunulmaz idi. Milli dövlətçilik fəlsəfəsi və ideyasını qəlbində yaşadırdı o hər an.

Xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan, millətin milliliyini saxlayan vacib şərtlərdən biri də onun dilidir. Milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin, yaşatmağın və yeni nəsillərə çatdırmağın ən yaxşı forması milli dövlətçilik, ana dilidir. Dövlət dilimizin “Azərbaycan dili” adlandırılmasında Heydər Əliyevin xüsusi rolu olmuşdur. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması beynəlxalq hüququn bu yeni subyektinin dövlət dilinin təyini məsələsini də ortaya atmışdı. O zaman Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin «Azərbaycan türkcəsi», «türk» və ya «Azərbaycan dili» adlandırılması ətrafında çox ciddi mübahisələr gedirdi. Azərbaycan xalqının və dilinin adı Stalin represiyalarına qədər “türk” adını qoruyurdu. Bu mənada müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlət dilimizi “türk dili” adlandırmaq bizim tarixi haqqımız və mənəvi borcumuz idi. Lakin yenicə öz müstəqilliyini əldə etmiş ölkənin belə bir addım atması dünya ictimaiyyətində bir çaşqınlıq yaratmışdı, ölkə daxilində də müəyyən proseslər gedirdi. Məsələnin ciddiliyini nəzərə alan dövlət rəhbərinin mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirdiyi müzakirələrdən sonra xalq 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə dövlət dilimizin «Azərbaycan dili» olmasına tərəfdar oldu. H.Əliyevin Azərbaycan dilini dövlət səviyyəsində qoruması, çox gözəl danışması, böyük natiqlik məharəti Azərbaycanın müstəqillik dövründə dünya ölkələri sırasında öz yerini möhkəmlətməyə təkan verdi, xalqın taleyüklü məsələlərinin sülh yolu ilə həll olunmasında müsbət rol oynadı. H. Əliyevin natiqliyi böyük dərd içində olan xalqı dikəldərək öz mübarizəsini davam etdirməyə ruhlandırıldı.

Hələ sovet dönəmində H.Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın böyük yazıçıları öz əsərlərini, demək olar ki, yalnız ana dilində yazmış, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının aparıcı mətbuat orqanları «Azərbaycan», «Ulduz» jurnalları, «Qobustan» toplusu, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti Azərbaycan dilində çıxmışdır. Azərbaycan dilinin tarixi ardıcılıqla araşdırılmış, çoxcildlik «Müasir Azərbaycan dili» kitabları yazılmış, Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüş, Azərbaycan dilində kino və telefilmlərin çəkilişi ön plana çəkilmişdir. Xaqani, Nizami,

Nəsimi, Füzuli, Xətai və bir çox dahi mütəfəkkirlərimizin əsərlərinin akademik nəşrləri də həmin dövrün məhsuludur. 1970-ci ildə türk dünyası elm və mədəniyyətinin mərkəzini yenidən Bakıda formalaşdırmağa təşəbbüs göstərmiş, burada beynəlxalq “Sovet türkologiyası” elmi jurnalının nəşrə başlamasına nail olmuşdur. Azərbaycan dili dünyanın ən zəngin və qədim dillərindən biri sayılır. Müstəqillik illərində əlifbanın dəyişdirilməsi, yeni əlifbaya keçidlə bağlı qərarlar qəbul olunsa da, bu qərarların yerinə yetirilməsi üçün lazımı şərait yox idi. Latın qrafikalı əlifbaya keçidlə bağlı qərar bu sahədə olan durğunluğu aradan götürdü. Azərbaycan dilinin 1995-ci ildə dövlət dili statusu alması, həyata keçirilən tədbirlər, dildən düzgün istifadəyə diqqət və nəzarətin artması, dövlət mətbuat vasitələrində, televiziya və radioda dilin normalarının qorunması ilə bağlı tələbkarlıq bütövlükdə dilə münasibəti dəyişdirməyə səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq aparıcı mövqeyi tamamilə təmin edildi, rəsmi məsələlərin yalnız ana dilində aparılması zərurətə çevrildi. Azərbaycanda təhsilin, elmin, ədəbiyyatın, ümumən mədəniyyətin inkişafı üçün dövlət maksimum şərait yaratdı, bu işə həm milli təfəkkürün, həm də onun ifadəsi olan milli ədəbi dilin daha da tərəqqi edib yüksəlməsinə təkan verir. 2002-ci ilin 30 sentyabrında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev «Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun imzaladı. Bu qanunla dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri müəyyənləşdirildi. Həmin vəzifələr bunları əhatə edir: 1) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi; 2) dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlədilməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi; 3) dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi; 4) dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi; 5) dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması; 6) xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi. Azərbaycan dili təhsil sahəsində də yüksək səviyyədə tətbiqini tapdı, Azərbaycan dili dərslərin yazılmasında, radio və televiziya yayımlarının istifadə olunan dilə çevrildi. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda, xüsusi adlarda, inzibati ərazi, coğrafi obyektlərin adlarında, hüquq-mühafizə orqanlarında, Silahlı Qüvvələrdə, notariat fəaliyyətində, məhkəmə icraatında və inzibati xətalər üzrə icraatda, beynəlxalq yazışmalarda, vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid nümunəli sənədlərdə, nəşriyyat işində, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrinin adında işlədilməsi də qanunla təsbit olundu. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” işə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 18 iyun 2001-ci ildə fərman vermişdir. Şübhəsiz ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tətbiqi onun işlənmə sahələrini təyin etməyi, bu dildən istifadə olunmanın üsullarını, yollarını, habelə normalarını müəyyənləşdirməyi, eləcə də bu dildən istifadəyə nəzarət mexanizmini qurmağı, habelə dilin gələcək inkişaf perspektivlərini aydınlaşdırmağı zəruriləşdirdi. Dilin tətbiqinin kifayət qədər yüksək səviyyədə təşkili bu dildən istifadə qaydalarının yaradılması, dilin normalarının yenidən işlənilməsinə salınmasını tələb edir. Bütün bu məsələlər həm də tətbiqi dilçiliklə bağlıdır. Azərbaycanda dilçilik elmi böyük inkişaf yolu keçmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, artıq dilimizin tətbiqi ilə bağlı məsələlərin elmi cəhətdən kompleks şəkildə öyrənilməsi üzrə xeyli iş görülmüşdür. Bu məsələdə Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində qorunması, Azərbaycan dili ilə bağlı fərman və sərəncamlar, görülməli tədbirlər məsələyə dövlət səviyyəsində nə qədər ciddi

yanaşıldığıнын göstəricisidir. Ümumiyyətlə, H.Əliyev fəalyyətinin bütün dövrlərində Azərbaycan dilinə sevgisini və qayğısını nümayiş etdirmişdi

Azərbaycan xalqı çox qədim milli bayramı olan Novruz tarixin ağır sınaqlarından keçirərək milli mənəvi dəyəri kimi bu günədək qoruyub saxlamışdır. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli bayramı olan Novruz çox sevirdi. O, Novruz milli birlik bayramı adlandırır, çox qədimlərdən xalqın həyat tərzi, düşüncəsi və fəlsəfəsini özündə əks etdirən bayram kimi səciyyələndirirdi: Novruz bizim ən qədim milli bayramımızdır, o xalq bayramıdır. Xalqımız çoxəsrlik tarixində bütün sınaqlardan keçib, tariximizin ağır, çətin dövrləri olub. İnsanlar ağır günlər, çətin illər yaşayıblar. Ancaq bunlara baxmayaraq Novruz bayramını heç kəs, heç vaxt unutmayıb, əksinə Novruz bayramı insanları, xalqımızı həmişə sevindirib, ən çətin anlarda, ən ağır günlərdə onlarda xoş, nikbin əhval-ruhiyyə yaradıb, ona görə də bu bayram hər bir azərbaycanlı üçün əziz bayramdır, eyni zamanda hər bir şəxsin qəlbinin bayramıdır, hər bir ailənin bayramıdır.

Heydər Əliyev üçün dinimiz, etiqadımız çox önəmli idi. O İslam dinini çox sevirdi, onun qorunması üçün hər şey edirdi. Sovet dövründə Gəncədən bir dəstə kommunist Moskvaya siyasi büroya məktub yazır ki, nə qədər İmamzadə var, biz kommunist ideologiyasını apara bilmirik. Moskvadan üç nümayəndə İmamzadə ziyarətgahının təmiri adı ilə bağlanması, sonra isə məhv edilməsi üçün Bakıya gəlir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə SSRİ -də yeganə müqəddəs yer kimi İmamzadə dövlət səviyyəsində qorunması üçün qeydiyyatdan keçirilir. Müstəqillik dövründə Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk illərində Məkkəyə gedərkən Şeyxülislam yolda ona namaz qılmağı öyrətmək istəyir. Namaz qılaraq necə əyilib durmağı, əlhəmdullah, qülfüallahın necə oxunduğunu, sübhəllahın necə deyildiyini göstərir. Heydər Əliyev ona baxır, diqqətlə dinləyir. Sonra özü namaz qılır. Hacı Allahşükür Paşazadə onun namazı bildiyini görür və soruşur ki, Siz namaz qılmağı hardan öyrənmişiz? Heydər Əliyev: əmim uşaqlıqda əlimdən tutub məni məscidə aparardı və mən mənbərin dibində oturub onunla birlikdə namaz qıldım, -deyir. O “Allah yolunda hamımız bir olaq” şüarını əməlləri ilə sübut edirdi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycan xalqının heç bir dəyəri itməməlidir və onların hər biri uğrunda mübarizə edirdi, məqsəd dəyərləri xalqa qaytarmaq, yaşatmaq idi. Bibiheybət məscidinin bərpa edilməsi də buna əməli sübutdur.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının ən gözəl keyfiyyətlərini özündə aşlamış unikal bir şəxsiyyət idi. Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini vəzifəsində olarkən (bu zaman 20 nazirlik onun kurasiyasında idi) ölkənin hər yerində baş verən qlobal faciəli hadisələri araşdırmaq ona tapşırılırdı. O isə hərtərəfli peşəkar hazırlığı ilə hər zaman SSRİ-nin nüfuzunu xilas edirdi. O dövrünün ən nəhəng logistika layihəsi, elə müasir dövrümüzdə də ən çətin layihə və obyekt hesab edilən BAM-ın tikintisində göstərdiyi yüksək peşəkarlıq və qətiyyət bu nəhəng layihənin xilasını oldu. Layihənin SSRİ-yə gətirdiyi dividendlər indi də xatırlanır. Heydər Əliyev ona tapşırılan, onun kurasiyasında olan işlərə ciddi yanaşır, məsələni şəxsən yerində həll etməyə üstünlük verərdi. Severomuysk tunelinin tikintisində yaranan maneənin aradan qaldırılması üçün qadağalara və böyük təhlükəyə baxmayaraq (tunelinin üstündəki 1200 metr hündürlüyündə olan dağ, mürəkkəb tektonik şəraiti, yüksək seysmika, çətin geologiyanı bilərək) suyun dizə, sonra isə qurşağa çatdığı tuneli piyada qət edərək vəziyyəti şəxsən öyrənmiş, vaxtında başa çatdırılması üçün verdiyi həlledici qərarlar (tuneldən yan keçərək) BAM-ın tikintisini sürətləndirmişdi, tunelin tikintisi isə yalnız 15 il sonra başa çatdırılmışdı. Bugünkü Rusiyanın iqtisadiyyatına BAM-ın verdiyi töhfə çox böyükdür. BAM Sakit okean regionu ilə Avropa ölkələri arasında ən qısa yoldur

və bu yol çox zəngin faydalı qazıntıların (Mendeleyev cədvəlinin bütün elementlərini əhatə edən) olduğu ərazilərdən keçir. O, BAM-ın tikintisində işləyən azərbaycanlılarla xüsusi görüşür, onların qayğıları, problemləri ilə maraqlanır, lakin BAM-ın tikintisində iştirak edən digər xalqların nümayəndələrindən də köməyini əsirgəmir. Bu onun ədalətli, insanlara nəcib münasibətinin göstəricisi idi, daxilən zəngin insan, türk, islam mənəvi dəyərlərinə hörmət edən rəhbər başqa cür ola bilməzdi.

Heydər Əliyev elə bir şəxsiyyət idi ki, Azərbaycan xalqına xas olan bütün nəcib, milli mənəvi keyfiyyətlər onda cəmlənmişdi. Heydər Əliyev Moskvada tutduğu yüksək vəzifəsindən təqaüdə göndərilərkən tabeliyində olan bütün işçilərini toplayaraq onlarla vidalaşmış, birgə işlədikləri dövrdə səmərəli işlərinə görə onlara təşəkkür etmişdi. Onun tutduğu yüksək vəsifəsinə baxmayaraq insanlara belə səmimi münasibəti yüksək dairələr üçün çox gözlənilməz idi, əslində isə öz kökünə bağlı, milli mənəvi keyfiyyətlərə malik nəcib bir azərbaycanlının şəxsi nümunəsi idi.

Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərindən biri də onun qeyri-adi qonaqpərvərliyi, özünəməxsus zəngin süfrə mədəniyyəti, çay dəsgahıdır. 1996-cı ildə Bakıda olan Barış Manço konsertdə çıxışından sonra Heydər Əliyevlə görüşündə onunla qeyri-rəsmi söhbət etmək istədiyini bildirir və Ulu öndərlə TRT-də yayımlanan “7-dən 77-yə” proqramında həmsöhbət olur. Barış Mançonun “Ailə” proqramının çəkilişinin sonunda Heydər Əliyev TRT əməkdaşlarını çay süfrəsinə dəvət edir. Çay süfrəsindən aldığı təəssüratları B.Manço belə təsvir edir: Çay süfrəsi deyib keçməyəkdir. Çay süfrəsi o qədər zəngin və zövqlə bəzədilmişdi ki, TRT əməkdaşlarının diqqətini çəkir. Onlar süfrədə hər cür naz-nemətin, şirniyyatların olmasını qeyd edirlər. Heydər Əliyev milli mentalitetə xas bu xüsusiyyəti belə izah edir: Şirniyyat mütləq olmalıdır, amma şirniyyat olsa da, olmasa da çay mütləq olmalıdır. Heydər Əliyev haqqında olan bu proqram yalnız Azərbaycan və Türkiyədə deyil, bütün Türk dünyasında marağa səbəb olmuşdur. B.Manço Heydər Əliyev haqqında demişdir: “Siz bu gün həqiqi bir Azərbaycan liderisiz, amma dünyanın başqa bir yerində doğulsaydınız, mütləq orda da lider olardınız, Amerikada doğulsaydınız Ağ evdə Siz oturardınız”. Heydər Əliyevlə çox sıx dostluq əlaqələri olan Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl isə “Azərbaycan Prezidenti, qardaşım Heydər Əliyev” adlı məqaləsində (2003-cü il) onun haqqında belə deyirdi: Çörçilin 1940-cı, Ruzveltin 1942-ci, Adenaurun 1946-cı, De Qollun 1958-ci ildə gördükləri işləri Heydər Əliyev 1993-cü ildə gördü.

Ulu öndər Heydər Əliyev Türk dünyasının birliyi strategiyasını ictimai-siyasi fəaliyyətinin prioritet sahəsi hesab edir, bu sahədə uzaqgörənliklə cəsarətli addımlar atırdı. Ona görə Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını əhatə edirdi. Türk xalqlarının birliyini möhkəmləndirmək, mənəvi körpüləri qorumaq, milli kökə qayıdış, ortaq dəyərlərimizi birləşdirmək ulu öndərin türk dünyasının birliyi strategiyasının tərkib hissəsi idi.

H.Əliyev Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrə xüsusi fikir verirdi. Bizim tariximiz bir, dilimiz bir, dinimiz birdir. “Azərbaycanlıların qəlbində Türkiyənin xüsusi yeri var”. O, qardaş ölkənin qurucusu M.K.Atatürkü dünyada XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biri adlandırır. 2001-ci ildə Heydər Əliyevin sərəncamı ilə böyük Mustafa Kamalın irsini öyrənmək və təbliğ etmək məqsədi ilə Bakıda Atatürk Mərkəzi yaradılmışdır.

Heydər Əliyev Türk dövlət başçıları N.Nazarbayev, İ.Kərimov, S.Niyazov, Ə.Akayev ilə görüşlərində, münasibətlərin qurulmasında öz ağsaqqallıq missiyasını, türk dünyasının lideri vəzifəsini həmişə məharətlə yerinə yetirmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın türk dünyası, xüsusilə müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələrinin müfəssəl proqramını vermişdir ki, buraya əsasən aşağıdakılar daxildir:

— Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə etmək;

— türk dünyasının qüvvələrini birləşdirmək, hər hansı türk dövlətinin (xüsusilə beynəlxalq) problemlərinin həllində türk dünyasının birgə hərəkətini təmin etmək;

— türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsinə çalışmaq və bunun üçün hər bir müstəqil türk dövlətinin imkanlarından yararlanmaq və s.

Heydər Əliyev İstanbulda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 2-ci görüşünün iştirakçılarna 5 iyul 1993-cü il tarixli müraciətində demişdi: “İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin — Türkiyənin, İranın, Pakistanın, Əfqanıstanın, Qazaxıstanın, Özbəkistanın, Türkmənistanın, Qırğızıstanın, Tacikistanın, Azərbaycanın istifadə edilməmiş zəngin təbii sərvətləri, mineral ehtiyatları vardır. Onlardan birgə istifadə olunması əsl müsəlman intibahına çevriləcək, bütün bəşəriyyətin inkişafına töhfə verəcəkdir. Bu müraciətdə türkçülük düşüncəsinin ən azı üç tarixi əlaməti əks olunur:

1) ayrı-ayrı türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiə olunması;

2) türk (və ümumən müsəlman) dünyasının birliyinə çalışılması;

3) həmin birliyin dünyada harmoniya yaradılmasına xidmət etməsi ideyasının müdafiəsi.

Heydər Əliyev uzaqgörən, qətiyyətli, lakin, eyni zamanda, səbrli, hadisəni mahiyyətdən, təsadüfi zərurətdən ustalıqla ayıran dövlət xadimi idi. O göstərirdi ki, Mərkəzi Asiya türklərinin Türkiyəyə, oradan da Qərbi Avropaya yolunun ən kəsəsi Azərbaycandan keçir. Şimal-Qərbdən və Cənub-Qərbdən keçən yollar, əslində, tarixi-ənənəvi İpək yolundan çıxmaq deməkdir. Türk dünyası Türküstandan, Mərkəzi Asiyadan çox genişdir: Heydər Əliyev türk dövlətləriylə Rusiya arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin inkişafına əhəmiyyət verirdi. O deyirdi: Yakutiya, Sibir türkləri var; Volqaboyu türkləri — tatarlar, başqırdlar, çuvaşlar var; Şimali Qafqaz türkləri var... Onların hamısı sovet dövründən keçmişlər, indi isə Rusiyanın vətəndaşıdır. Rusiya türklərinin milli özünüdərk, özünüifadə imkanlarının genişlənməsinə türk dünyasının ümumi yüksəliş strategiyası kimi baxılmalıdır.

Heydər Əliyev türk xalqlarının mədəni abidələrini ümumi mədəni sərvət, maddi irs, xalqlarımızı birləşdirən tarixi dəyər kimi qiymətləndirir, böyük türk ədiblərinin, şəxsiyyətlərinin yubiley mərasimlərində yaxından iştirak edirdi. Belə yubiley tədbirlərini keçirməklə biz nümayiş etdiririk ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunis İmrənin, Füzulinin, Məhdimqulunun, Mahmud Kaşğarlının, Abayın, bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, "Kitabi-Dədə Qorqud", "Manas", "Alpamış" kimi ölməz dastanlarımız bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir”, - deyər Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud”eposun 1300 illiyi münasibətilə türkdilli dövlət başçılarının Bakıda keçirilən VI zirvə görüşündə bildirmişdi. Ümummili lider göstərirdi ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi böyük siyasi əhəmiyyət daşıyır. Ulu öndər Heydər Əliyev 1999-cu ildə bu möhtəşəm dastanın 1300 illik yubiley komissiyasının iclasında təkidlə qeyd edirdi: “Əgər nəzərə alsaq ki, bizə düşmən olan erməni millətçiləri daim təbliğ edirlər ki, ”bunlar köçəri xalqdır, onların keçmişi olmayıb”, əgər xalqımızın keçmişinə dair mənfə təbliğatı nəzərə alsaq bu tədbirlərimizin nə qədər əhəmiyyəti olduğunu görürük. Azərbaycanın tarixində indiyədək keçirilmiş bütün yubiley mərasimlərindən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yubileyi hamısından əhəmiyyətlidir. Bu, bizim tariximizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın qədimliyini, eyni zamanda tarixi köklərimizin 1300 il bundan əvvəlki dövründə xalqımızın böyük

bir eposu olduğunu göstərir. "Dədə Qorqud" dastanı bizi bu gün eyni zamanda birləşdirir, bir-birimizə yaxınlaşdırır. "Dədə Qorqud" həm Azərbaycanın, həm bütün türk dünyasının dastanıdır".

Heydər Əliyev məharətli natiq, güclü strateq idi. Məhz bu iki cəhət ona geniş kütləni öz arxasınca aparmağa kömək edirdi. O, insanlarla ünsiyyət qurmağı sevirdi, onların dilində danışmağı bacarırdı, bütün informasiyaları birbaşa xalqdan almağa üstünlük verirdi. Bu H.Əliyevə xalqın həyat nəbzini duymaq üçün çox lazım idi. Ümummilli lider xalqın enerjisini, nə düşündüyünü birbaşa xalqdan öyrənir, bu enerji və informasiyalardan qidalanır, bəhrələnirdi. Buna görə informasiyaları, xalqın nə istədiyini, onun psixoloji durumunu heç bir hesabat, məlumatdan yox, birbaşa xalqdan alırdı. O planlaşdırılmayan yerdə maşını saxlatdıraraq xalqın içinə gedər, saatlarla insanlarla söhbət edərdi. Onun güclü strateq kimi bütün siyasi kolliziyalardan qalib kimi çıxmasının, qələbələrinin bir səbəbi də daima xalqla olması, xalqla onun dilində danışması idi. Heydər Əliyev insanlarla özü arasında maneə qoymazdı. Ona görə xalq onu sevirdi, istənilən vaxt onun çağırışına səs verirdi. Onu güclü, məğlubedilməz edən həm də bu idi.

Onun türk dünyasını bağlayan, ortaq keçmişdən müştərək gələcəyə aparan layihələri isə türk dünyasını bağlayan kəmərlər idi. Türkiyə «Əsrin müqaviləsi»nin mühüm iştirakçılarından biri olmasında Heydər Əliyevin rolu böyükdür. Azərbaycan xarici neft şirkətləri ilə ilk müqaviləni ("Azəri-Çıraq-Günəşli") imzalayanda Türkiyənin payı (TPAO şirkəti) cüzi - 1,75 faiz idi. Bunun səbəbi türk şirkətinin danışıqlara gec qoşulması idi. Heydər Əliyev Azərbaycanın layihədəki payı hesabına Türkiyəyə əlavə 5 faiz ayrılmasına qərar verdi. «Şahdəniz» layihəsində Türkiyəyə daha yüksək - 9 faiz pay ayrıldı. Ümumilikdə Azərbaycanın ayrı-ayrı neft-qaz layihələrində Türkiyə 35 faiz pay əldə etmişdir. Heydər Əliyevin bu tərəfdaşlığa verdiyi ən böyük töhfə isə əsas ixrac neft kəmərinin Bakı-Tbilisi-Ceyhanın Türkiyə üzərindən dünyaya açılması oldu. Heydər Əliyevin mürəkkəb geosiyasi şəraitdə, dünya gücləri və neft nəhəngləri ilə (konsorsiumda 11 xarici neft şirkəti var) gərgin danışıqlarda nümayiş etdirdiyi çevik diplomatiya hesabına Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstanın dövlət başçıları və layihəyə dəstək verən ABŞ rəhbəri Bill Klintonla yanaşı, Qazaxıstanın bu layihəyə qoşulmasında mühüm rolu oldu. 2002-ci ildə boru xəttinin təməli atıldı və *beləliklə*, üç dənizin (Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri) əfsanəsi gerçək oldu. Daha sonra Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz xətti istifadəyə verildi. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti isə Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizinə tarixi töhfə olacaq.

Türk dünyası ədəbiyyatına, ədəbi şəxsiyyətlərinə dəstək həmişə ulu öndərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Türk dünyasının tanınmış simaları Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymenovun yaradıcılığına maraq göstərmiş, onlarla dəfələrlə görüşmüş, səmimi söhbət etmiş, dövlət mükafatları ilə təltif etmişdir.

Nəticə. XX1 əsr Türk Dünyası əsridir. 44 günlük Vətən müharibəsinin nəticələri, artıq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam təmin olunması Türk Dövlətləri Təşkilatının fəaliyyətləri, türk xalqlarının mədəni-iqtisadi və hərbi-siyasi əməkdaşlığının genişlənməsi ulu öndərin türk dünyasının gələcəyi haqqındakı arzularının həyata keçdiyini göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Türk Dövlətləri Təşkilatının keçmiş baş katibi Bağdat Amreyevi qəbul edərkən bildirmişdir ki, "Türk dünyası Dövlətləri milli dövlətlər cərcivəsində artıq birləşiblər". Bu gün Azərbaycanla qardaş Türkiyə, eləcə də Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan dost ölkələr arasında gündən-günə genişlənən əlaqələr türk dünyasında yeni eranın başladığını göstərir. Həqiqətən də XX1 əsr Türk Dünyası əsri olacaqdır!

İstifadə olunmuş ədəbiyyat və mənbələr

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası, Heydər Əliyev. Elektron Sənədlər Toplusu
2. M.İsmayılova. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. I cild, Dərslük, Bakı, ADPU, 2016
3. Etibar Babayev, Barış körpüsü, Bakı 2018
4. Heydər Əliyev-Əsrin Müqaviləsi, <https://azerbaijan.az/related-information/132>
5. Türk birliyinin strategiyası. Xalq qəzeti, iyul, 2009
6. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>
7. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/3181603.html>
8. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/8449539.html>

02. 11. 2023

17. 11. 2023

UOT:811.512.162

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

Sayalı Sadıqova
filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
Bakı, Azərbaycan
filologiya elmləri doktoru, professor
sayalisadigova@yahoo.com

Şəbnəm Həsənli-Qəribova
filologiya elmləri doktoru, dosent
Bakı, Azərbaycan
shabnam.hasanli@yahoo.com
[Orcid: 0000-0003-0912-4504](https://orcid.org/0000-0003-0912-4504)

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dilinin inkişafında Heydər Əliyevin apardığı dil siyasəti təhlil olunmuşdur. Siyasi liderin Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı ilə bağlı 1969-2003-cü illərdə apardığı dil siyasəti rəsmi sənədlər əsasında xarakterizə edilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin tarixi keçmişinin tədqiqi ilə bağlı işlərin gücləndirilməsi ilə yanaşı, müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin tətbiqi ilə bağlı mövcud problemləri də daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili statusunun hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi və dövlətçilikdə dil problemlərinin həlli istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə ilkin olaraq ulu öndər imza atmışdır. Heydər Əliyev epoxası kimi tarixə daxil olmuş bu dövr Azərbaycan dilinin beynəlxalq münasibətlər sisteminə, dünya diplomatiyasına yol tapması ulu öndərin düşünülmüş və uzaqgörən dil siyasətinin nəticəsində olmuşdur.

Açar sözlər: dil quruculuğu, siyasət, dövlət, cəmiyyət, ictimai həyat.

HAYDER ALIYEV` STAGE IN THE DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE

Sayali Sadigova
doctor of philological sciences, professor
ANAS, Institute of Linguistics named after Nasimi
Azerbaijan, Baku

Shabnam Hasanli-Garibova
doctor of philological sciences, ass. professor
Azerbaijan, Baku

Abstract

The article analyzed the language policy of Heydar Aliyev in the development of the Azerbaijani language. The political leader's language policy regarding the development of the Azerbaijani language as a state language in 1969-2003 was characterized on the basis of official documents. Heydar Aliyev, in addition to strengthening the work related to the research of the historical background of the Azerbaijani language, also constantly focused on the current problems related to the application of the Azerbaijani language during the years of independence. Initially, the great leader signed the implementation of a number

of important measures in the direction of the legal regulation of the state language status of the Azerbaijani language and the solution of language problems in the state. This period, which has gone down in history as the era of Heydar Aliyev, the way the Azerbaijani language found its way into the system of international relations and world diplomacy was the result of the thoughtful and far-sighted language policy of the great leader.

Key words: language construction, politics, state, society, public life.

ПЕРИОД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Саяли Садыгова

**Доктор филологических наук, профессор
Институт Языкознания им. Насими, НАНА
Баку, Азербайджан**

Шабнам Гасанлы-Гарибова

**Доктор филологических наук, доцент
Баку, Азербайджан**

Резюме

В статье проанализирована языковая политика Гейдара Алиева в развитии азербайджанского языка. Языковая политика политического лидера по развитию азербайджанского языка как государственного в 1969-2003 годах была охарактеризована на основе официальных документов. Гейдар Алиев, помимо усиления работы, связанной с исследованием исторических предпосылок азербайджанского языка, также постоянно уделял внимание актуальным проблемам, связанным с применением азербайджанского языка в годы независимости. Первоначально великий лидер подписал реализацию ряда важных мер в направлении правового регулирования государственного статуса азербайджанского языка и решения языковых проблем в государстве. Этот период, вошедший в историю как эпоха Гейдара Алиева, проникновения азербайджанского языка в систему международных отношений и мировой дипломатии, стал результатом продуманной и дальновидной языковой политики великого лидера.

Ключевые слова: языковое строительство, политика, государство, общество, общественная жизнь.

Aktuallıq. Xalqın milli-mənəvi varlıq və birliyin yaşamasında mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri ünsiyyət vasitəsidir. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolu vardır. Millətin yaşaması üçün onun dilinin qorunmasında zaman-zaman tarixi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycan xalqın inkişafında və tərəqqisində Heydər Əliyev müstəsna xidmətlər göstərən tarixi şəxsiyyətdir. Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında və onun dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmasında da dilimizin zənginliklərinə bələd olan Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Annotasiya. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin rəhbəri olduğu bütün zamanlarda Azərbaycan dilinin qorunması və saflığının təmin olunması istiqamətində mübarizə aparmışdır. Dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi kimi ana dili dövlətçiliyin əsas atributu hesab edilmişdir.

Metod. Məqalədə müqayisəli-təsviri, qarşılaşdırma tutuşdurma metodlarından istifadə

edilmişdir.

Giriş. Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi həm Sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində apardığı dil siyasətinin əsas konsepsiyası milli dilin dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsidir. Aparılan humanist dil siyasəti mövcud şəraitə uyğun olaraq məntiqə əsaslanmaqla aparılmışdır. Dövlət quruculuğunda dil siyasətinin aparılmasında milli tarixi təcrübəyə, ənənələrə əsaslanmışdır.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının Azərbaycan dövlətçiliyi ilə bağlı apardığı siyasəti yüksək qiymətləndirmişdir. Qeyd edir ki, AXC-nin süqutundan sonra Azərbaycan Respublikası yetmiş il Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı tərkibində yaşasa da həmin dövr Azərbaycan xalqının dövlətçiliyi tarixində mühüm dövrdür. H.Əliyev yazırdı: “Bu dövrdə Azərbaycan xalqı kommunist rejimində, Ümumittifaq sosialist dövlətinin tərkibində olduğundan, şübhəsiz ki, müstəqilliyini itirmiş, ancaq dövlətçiliyini tam itirməmişdi. Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bir çox atributları qalmış, yaşamışdı. Əsas cəhət budur ki, yetmiş il ərzində Azərbaycan xalqı böyük tarixi yol keçmiş, respublikanın iqtisadiyyatı yüksək sürətlə inkişaf etmiş, xalqımızın mədəni, təhsil səviyyəsi yüksəlmiş, Azərbaycanın elmi, mədəniyyəti, həyatının bütün sahələri inkişaf etmiş, respublikada böyük iqtisadi, sosial və mədəni-intellektual potensial yaranmışdır” [2, 7].

Xalqın milli-mənəvi varlıq və birliyin yaşamasında mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri ünsiyyət vasitəsidir. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolu vardır. Millətin yaşaması üçün onun dilinin qorunmasında zaman-zaman tarixi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycan xalqın inkişafında və tərəqqisində Heydər Əliyev müstəsna xidmətlər göstərən tarixi şəxsiyyətdir. Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında və onun dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmasında da dilimizin zənginliklərinə bələd olan Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı dil quruculuğu ilə bağlı siyasətlə bağlıdır. Dilin inkişafını iqtisadi nailiyyətlərdən üstün tutan ulu öndər yazırdı ki, indi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkəb fikri ifadə etməyə qadirik. Ana dili hər bir xalqın, hər bir millətin mənəvi sərvəti, mənəviyyatının güzgüsüdür. Bu böyük nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzmə məxsus dilimiz var o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin XX əsrin 70-ci illərindən Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyə başlayaraq xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması istiqamətində yürütdüyü siyasət milli ictimai şüuru formalaşdırmışdır. Milli şüurun yaranmasında Azərbaycan xalqının tarixinin düzgün istiqamətdə öyrənilməsi, onun mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi, tarixi torpaqların qaytarılması, ana dilimizin rolunun artırılması əsas konsepsiya olmuşdur. Ədəbi-bədii sərvətin, mədəniyyətin inkişafı və qorunması yönündə apardığı məqsədyönlü siyasət milli ruhun oyanışına təkan verdi. Milli ruhun oyanışı istiqamətdəki fəaliyyətində siyasi lider Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Dili millətin formalaşmasında vacib amil hesab edən ulu öndər onun zənginləşməsi istiqamətində apardığı siyasət Azərbaycan dilinin layiq olduğu ictimai-siyasi nüfuzunu yüksəltdi. Sistemli və ardıcıl olaraq apardığı siyasət ana dilin işləkliyini, funksionallaşmasına təminat yaratdı. Ulu öndər ana dilinə xalqın varlığı kimi baxaraq

çıxışlarında qeyd edirdi ki, “xalqın, millətin nəyini əlindən alırsansa al, o, yaşayacaqdır. Dilini əlindən alsan, o, milli varlığını itirər, yox olar. Bu, tarixin ortaya qoyduğu bir həqiqətdir. Dil – millətin mənəviyyat bayrağı, milli mənlik və qürurudur. Dil yoxdursa, xalq da yoxdur!” Dilin qüdrətini duyan, onu millətin varlığı hesab edən Heydər Əliyev bu tarixi həqiqəti əsas götürərək dil quruculuğu məsələsinə dövlət quruculuğunun tərkib hissəsi kimi yanaşmış, Azərbaycan xalqının milli sərvəti kimi qorunmuşdur. Azərbaycan dilinin dünyanın ən qədim xalqlarından biri olduğunu, tarixin ciddi sınaqlarından keçərək bu günə kimi yüksək səviyədə inkişafını qeyd edən Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, xalqımız, millətimiz tarix durduqca bu sərvətin qayğısına qalmalı və dilimizi gələcək nəsillərə ötürməlidir. Dilin qorunmasında milli siyasi iradəsi hər kəsə örnək oldu. Bu akt Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin, habelə 1993-cü ildə əsasını qoyduğu milli dövlətçilik siyasətinin məntiqi davamı və qanunauyğun nəticəsi idi. Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə dilimizin inkişafına çalışır, onun inkişafına qarşı yönəlmiş bədnam siyasətə etirazını ifadə edirdi. Məhz onun qətiyyətli və prinsipial mövqeyi nəticəsində keçmiş Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul edilmiş yeni Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. O zamankı realıqda belə bir qərarın qəbulu xalqımız üçün kifayət qədər ciddi siyasi və milli mənəvi mahiyyət kəsb edirdi. İradə Hüseynova yazır: “Dilə dövlət qayğısı olduqda onun ifadə imkanları artdığı üçün nüfuzu da qat-qat artır. Odur ki, dövlətçiliklə müşayiət olunan dildən başqa dillərə sözlər daha çox keçməyə başlayır. Dil siyasəti düzgün qurulmadıqda isə dilin nüfuzu azalır, sözyaratma qabiliyyəti zəifləyir, təsir və təzyiqlərə daha çox məruz qalır. Yeni anlayışların ifadəsində daxili imkanların rolu azaldığı üçün məcburi şəkildə nüfuzlu dillərdən hazır ifadə vasitələri almalı olur. Belə olduqda isə dildə kənar elementlər çoxalır, onun ümumişlək səviyyəsi aşağı düşür. Dövlət qayğısı olmadıqda dil geniş informasiya imkanlarını itirməklə adi məişət dili səviyyəsində qalır. Bu isə onun tədricən cəmiyyətdəki mövqeyinin itirilməsinə, dil normalarının pozulmasına səbəb olur” [4].

Bu göstərir ki, dövlət dili anlayışı geniş mənə ifadə edir. Bu anlayışda dilin bütün istiqamətlərdə inkişafı ifadə olunur. Bu anlayışın məntiqi dərki Heydər Əliyevin apardığı dil siyasətində genişliyi ilə öz ifadəsini tapmışdır. 70-ci illərdən apardığı dil siyasəti müstəqillik illərində aparılan dil siyasətinin təməlini qoydu. Bu illərdə ana dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsində, dövlət dili kimi inkişafında Ulu öndərin apardığı, yürütdüyü siyasət davam etdirildi. 1980-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı müstəqilliyin əsasını qoydu. Müstəqillik illərində bütün sahələrdə olduğu kimi ana dilinin inkişafına da yeni baxış tələb olunurdu. Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsində Ulu öndər Heydər Əliyevin vaxtilə yürütdüyü siyasət əsas götürülərək inkişaf etdirildi. Lakin müstəqilliyin ilkin illərində dövlətçiliyin qurulmasında olduğu kimi, dil quruculuğu, dil siyasəti, geniş mənada mənəvi varlığı yaşadan amillərin inkişaf etdirilməsində hərc-mərcliyə yol verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının əsas qanunu olan Konstitusiyada dövlət dilinin “türk dili” adlandırılması, hüquqi qaydaların qorunmaması sonralar bir sıra problemlər törətdi. H.Əliyevin əsasını qoyduğu azərbaycançılıq məfkurəsi özündə dövlətçiliyin əsas atributlarını birləşdirir. Azərbaycan Respublikasının əsas qanunu olan Konstitusiyada dövlət dili Azərbaycan dili olsa da tarixilik prinsipi qorunmamışdır. Belə ki, 1989-cu il avqustun 18-də Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi “Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin daha fəal işlə

dilməsini təmin etmək haqqında” sonuncu qərarı qəbul etmişdir. Həmin Qərar da xalq hərəkatının tələbi ilə Azərbaycan dilinin inkişafı ilə bağlı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Qərar da yazılırdı ki, “Partiya, sovet, ictimai və təsərrüfat təşkilatlarında Azərbaycan dilindən yarıtılmaz istifadə olunur” və tapşırırdı ki, “onun konstitusiyası statusu təmin edilsin” [1,5].

Bu statusun təmin olunması üçün birinci növbədə təhsil sahəsində müəyyən islahatların aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Təhsildə Azərbaycan dilinə geniş yer verilməsi nəzərə alınaraq qeyd edilirdi ki, “tədrisin azərbaycanca aparılmadığı məktəblərdə dərslər planlarına “Azərbaycan ədəbiyyatı” fənninin daxil edilməsi, bu məktəblərdə Azərbaycan dilinin birinci sinifdən keçilməsi” nəzərdə tutulur” [1,5].

Qərar da diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri də ərəb əlifbasının tədrisi ilə bağlı maddə idi. Hazırda da öz aktuallığını saxlayan bu maddədə tapşırırdı ki, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik mədəni və mənəvi irsinin ərəb əlifbası ilə yaradıldığı nəzərə alınaraq, tədrisin azərbaycanca aparıldığı humanitar ali məktəblərdə həmin əlifbanın öyrənilməsi təmin olunsun, bu məqsədlə lazımi elmi-metodik ədəbiyyat hazırlanıb nəşr edilsin” [1,5].

Qəbul edilən bu qərarın icrası qeyri-mümkün idi. Çünki SSRİ-də, eləcə də Azərbaycanda bu dövrdə baş verən ictimai-siyasi hadisələr, gərginliklər siddətlənirdi. Lakin bunlar nəzərə alınmayaraq 1990-cı il aprelin 24-də “SSRİ xalqlarının dilləri haqqında” qəbul edilmiş qərar, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının qanunu da vaxtında verilməmişdir. 70 illik tarixi ərzində SSRİ-nin dil məsələlərini tənzimləyən ilk və son sənəd olan bu qanun 1985-ci ildən başlanmış yeni ictimai-tarixi inkişaf dövrünün bəhrəsi idi. Kommunist rejimi iflasa uğradığı dövrdə qanunla müttəfiq və muxtar respublikalara yeni səlahiyyətlər verilmirdi. Qərar da yazılırdı ki, “Müttəfiq və muxtar respublikaların dillərinin hüquqi statusunu müəyyənləşdirmək, o cümlədən onları dövlət dili kimi müəyyən etmək hüququna malikdirlər.” Ulu öndərin apardığı siyasət neçə illər öz bəhrəsini vermişdir. Azərbaycan dili dövlət dili kimi inkişaf etmişdir. Ona görə də “SSRİ xalqlarının dilləri haqqında” qəbul edilmiş qərar Azərbaycan, həmçinin Gürcüstan və Ermənistan üçün əhəmiyyətsiz olan bu maddə ittifaqın digər müttəfiq və muxtar respublikaları üçün həmin dövrdə əhəmiyyət kəsb edə bilirdi. Sovet İttifaqına daxil olan digər Respublikalarda dövlət dili maddəsi yox idi. SSRİ-nin Konstitusiyasında (36-cı maddə) yalnız “ana dilindən istifadə etmək imkanının təmin olunması” müddəası var idi” [5, 16.].

Qanunda ilk dəfə olaraq rus dilinin statusu müəyyənləşdirilərək yazılırdı ki, “Tarixən yaranmış şəraiti nəzərə almaqla və Ümumittifaq vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə rus dili SSRİ ərazisində SSRİ-nin rəsmi dili təsdiq olunur və millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi işlədilir” [6].

Verilən qərarın 7-ci maddəsində “təlimin başqa dildə keçildiyi tədris müəssisələrində məcburi dərslər fənni kimi SSRİ-nin rəsmi dilinin öyrənilməsi” nəzərdə tutulurdu” [5].

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin qəbul olunması dilin inkişaf istiqamətlərini genişləndirmişdir. Elm və texnikanın sürətli inkişafı elmi dilin funksionallaşmasına imkan yaratmışdır. Ədəbi dilin bütün üslubi imkanlarının inkişafı dilin lüğət tərkibini zənginləşdirmişdir. Bununla da zəngin bədii ədəbiyyat, elm və texnika, müxtəlif informasiya vasitələri dili kimi Azərbaycan dilinin ictimai fəaliyyət dairəsi, funksional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meyilləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır. Ölkədə Heydər Əliyevin apardığı dil siyasəti dövlət dilinin tətbiqi

sahələrini genişləndirmişdir. Azərbaycan təhsil sisteminin milliləşməsi, Azərbaycan dilində ensiklopediyaların, lüğətlərin nəşr edilməsi, dünya ədəbiyyatı və ictimai fikir korifeylərinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunması ədəbi dili zənginləşdirmişdir.

Tarixi təcrübələr göstərir ki, dil dövlətçiliyin formalaşmasında zəruri olan amillərdən biridir. Bu amilləri əsas götürən Ümummilli lider Heydər Əliyev mürəkkəb tarixi-siyasi dövrlərdə milli dilin qayğısına qalmış, dilin inkişaf etdirilməsi perspektivlərini müəyyənləşdirmişdir.

1969-1982-ci illərdə sovet Azərbaycanına rəhbərlik edən Ulu öndər Azərbaycan dilinin tətbiqi məsələlərinin inkişafını sürətləndirmişdir. Təhsildə Azərbaycan dilinin tətbiqi məsələləri, eləcə də anadilli və rusdilli məktəblərdə Azərbaycan dilində dərslərin aparılması, dərslərin yazılması ilə bağlı göstərişlər vermişdir. Təhsilin, maarifin inkişafına xüsusi qayğı göstərilərək Azərbaycanda gəncliyin ana dilində təhsilinə xüsusi fikir verilmişdir. Rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə Azərbaycan dilində danışaraq respublika rəhbəri praktik olaraq ana dilinin ictimai-siyasi mövqeyinin yüksəlməsinə nail olmuşdur.

H.Əliyev deyirdi: “Dil, millət fəlsəfi məfhumdur, tarixi anlayışdır. İnsanlar dünyada mövcud olandan onlar hansısa dillərdə danışılar. Bir halda ki, insanlar olub, demək, onların bir-biri ilə əlaqəsi üçün dil də olubdur. İnsanlar dünyada mövcud olandan müəyyən tayfalar, qruplar yaranıbdır, bundan sonra onlar genişləniib, millət şəklinə gəlib çıxıblar. Ona görə həm millət anlayışı, həm dil anlayışı, yenə deyirəm, fəlsəfi məfhumdur, fəlsəfi, tarixi anlayışdır. Dialektikanın qanununa görə, bu iki anlayış daim inkişafda, dəyişiklikdə olubdur” [2, 457].

Dil və millətin bir-biri ilə fəlsəfi bağlılığı dil siyasətinin dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını tələb edirdi. Azərbaycanın Sovet imperiyasının tərkibində olduğu illərdə Azərbaycan dilinin sıxışdırılması, vahid “sovet xalqı” ideologiyası adı altında xalqın dili, mədəniyyəti, milli kimliyinə yönələn siyasət Azərbaycan dilinə öz təsirini göstərsə də, ulu öndərin apardığı tədbirlər onun qarşısını almışdır. Çünki bu dövrdə ölkədə rəsmi tədbirlər bir qayda olaraq rus dilində təşkil olunmuşdur. Belə bir zamanda Ulu öndər 1978-ci ildə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişaf etdirilməsi istiqamətində apardığı işlərlə tarixdə yeni bir uğura imza atdı. Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında Azərbaycan dili qəbul edilmiş maddə ilə rəsmi dil statusu əldə etmiş, Azərbaycan dili dövlət dili olaraq Azərbaycan SSR-in müvafiq qanunlarında öz əksini taparaq Azərbaycan dilinin rəsmiliyi təmin edilmişdir.

Azərbaycan dilinin sosial-siyasi, ideoloji problemləri öz həllini tapmışdır. Azərbaycan dilində mətbuatın nəşri, elmin tədqiqatların genişlənməsi milli dilin elm dili kimi formalaşmasına, ən mürəkkəb fikirlərin ifadəsində əsas vasitə olmuşdur. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının aparıcı mətbuat orqanları – “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti Azərbaycan dilində nəşr edilməsi dilin funksional imkanlarını genişləndirmişdir.

Azərbaycan dilçiliyi yüksək səviyyədə inkişaf etdirilmişdir. Azərbaycan dilinin tarixi və müasir dövrü ardıcılıqla araşdırılaraq çoxcildlik “Müasir Azərbaycan dili” əsərləri yazılmışdır. Azərbaycan dilinin inkişaf etməsi, zənginləşməsi üçün dövlət tərəfindən lazımi işlər görülmüşdür. Qeyd edilirdi ki, Azərbaycan dilinə məhəbbət, ana dilini dərindən və mükəmməl öyrənmək orta məktəbdə ilk dərslərindən başlanmalıdır. Ana dilini qiymətləndirməmək, danışmamaq qəbahət hesab olunmalıdır. Məktəblərdə ana dilinin tədrisində şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafına diqqət verilməlidir. Müasir dövrdə yalnız elm və texni

kanın ayrı-ayrı sahələrinə aid, eyni zamanda, daha geniş mənada ictimai quruluşla bağlı meydana gələn məfhumların ifadəsi üçün qarşılıq axtarırlarkən düzgün yol seçilməlidir. Bunun üçün elmin bütün sahələrinə aid lüğətlərin tərtibi və nəşri günün tələbi kimi həyata keçirilmişdir. Dil mürəkkəb tarixi-siyasi dövrlərdə millətin varlığını qoruyub saxlayan əsas vasitə kimi qorunmuş və inkişaf etdirilmişdir. Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, peşəkar nətiq olan Heydər Əliyevin hər çıxışında dilimizin zənginlikləri aşkara çıxır, orfoepiya qaydalarına heyrtəmiz dərəcədə əməl olunurdu. Çünki dili dünyanın spesifik mədəni simasını dərk edən insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsas amili hesab etmişdir. Bu kontekstdən yanaşaraq Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayında ulu öndər deyir: “Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmamışdır. Lakin mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır” [3]. Bu akt Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin, habelə 1993-cü ildə əsasını qoyduğu milli dövlətçilik siyasətinin məntiqi davamı və qanunauyğun nəticəsi idi. Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə dilimizin inkişafına çalışır, onun unudurulmasına yönəlmiş bədnam siyasətə etirazını ifadə edirdi.

Bu gün rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə ana dilimiz qüdrətlə, təntənə ilə səslənir. Azərbaycan ədəbi dilinin hərtərəfli inkişafı, elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı ana dilində əsərlərin yazılması, rəsmi dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, ümummillə lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti və onun yürütdüyü dil siyasətinin davam etdirilməsi ilə bağlıdır. Dövlət dili dövlətçiliyimizin əsas atributlarının ayrılmaz hissəsidir. Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, inkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalıdır. Minilliklər boyu formalaşan və bu günümüzdə gəlib çatan Azərbaycan dili xalqımızın qədimliyinin simvoludur. Əsrlərdən bəri xalqımızı yaşadan, onu bir xalq kimi təsdiq edən, varlığımızın və bütövlüyümüzün təcəssümü olan ana dilimizi qorumaq, bütün incəlikləri ilə gələcək nəsillərə çatdırmaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur. Çağdaş Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu ümummillə lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərliyinin hər iki dövründə Azərbaycan dilinin dövlət dil statusu tam təmin olunmuş, onun qorunması və zənginləşdirilməsi ilə bağlı kompleks məsələlər daim nəzarətdə saxlanılmışdır. Heydər Əliyev qurub-yaratdığı Azərbaycanda xalqın mədəni, intellektual, milli-mənəvi inkişafının təməllərindən biri kimi milli dil siyasətinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dil siyasətini bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Latın qrafikasında kütləvi nəşrlərin meydana çıxması bunun parlaq göstəricisidir. Azərbaycan xalqının Ümummillə liderinin siyasəti Azərbaycanda ana dilinin – ümumxalq dilinin tərəqqisi üçün elə bir tarixi şərait yaratdı ki, biz həmin siyasətin uzun illər uğurla davam edəcəyinə tam əminik.

Nəticə. Beləliklə, dövlət müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dili dövlət dili kimi öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm

qoymuş və milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən biri kimi inkişaf etdirilmişdir. Milli dövlətçiliyin apardığı dil siyasətində ana dilinin inkişafı və zənginləşməsi, onun müasir elmi tələblər səviyyəsində geniş və hərtərəfli araşdırılması beynəlxalq aləmdə tanınması üçün geniş imkanlar yaratdı. Aparılan tədbirlər ana dilinin inkişaf istiqamətlərində geniş üfüqlər açdı və bir sıra mühüm və sanballı işlərə ilkin imza atıldı. Azərbaycan Respublikasında dil siyasəti birmənalı və yetkin şəkildə formalaşdı, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işi möhkəm və sabit qayda-qanunlar, əsaslı təməllər üzərində təkmilləşdi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqqında. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin 18 avqust 1989-cu il tarixli qərarı. B., 1989, səh.6
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir, Bakı, Azərneşr, 1997, səh.7.
3. Heydər Əliyev. Respublika yazıçılarının VII qurultayındakı nitqindən, 12 iyun 1981.
4. İradə Hüseynova. Dil siyasəti. Mədəniyyət qəzeti, 15 avqust 2016.
5. Конституция (Основной закон) Российской Федерации. Б., 1998, стр.16.
6. SSRİ xalqlarının dilləri haqqında. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının 24 aprel, 1990-cı il tarixli qanunu. “Kommunist” qəzeti, 6 may, 1990.

27.10. 2023

13. 11. 2023

UOT:811

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ DÖVLƏT QURUCULUĞU KONTEKSTİNDƏ

Hüseyn Əsgərov
filologiya elmləri doktoru, professor
Bakı Dövlət Universiteti
Azərbaycan, Bakı
huseyn.esgerov@baku.edu.gov.az
Orcid: 0009-0006-0070-2645

Xülasə

Azərbaycan dilinin inkişafına dövlət səviyyəsində ilk qayğı Şah İsmayıl Xətai dövründə göstərilmiş, 1918–1920-ci illərdə – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bərqərar olduğu dövrdə bu qayğı yenidən bərpa olunsada, Cümhuriyyətin ömrü uzun olmadığından dil haqqında tədbirlər də milli əsaslarla davam etdirilə bilməmişdir. Azərbaycan dilinə yüksək səviyyədə dövlət qayğısı 1969-cu ildən – Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbər təyin olunduğu dövrdən başlayır. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin tədris, tətbiq və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, Azərbaycan dilinin tədqiqinin genişləndirilməsi, həmçinin bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə bir neçə tarixi fərman və sərəncam imzalanmışdır. Bu fərman və sərəncamlar Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başlayaraq milli dil ilə əlaqədar həyata keçirdiyi böyük tədbirlərin qanunauyğun davamıdır. Dövlətin müstəqillik dövründə dil siyasətinin ikinci mərhələsi 2003-cü ildən bu günə qədər olan dövrü əhatə edir. Prezident İlham Əliyevin 2013-cü il 9 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” ilə Azərbaycan dilinin tədrisi və tətbiqinin genişləndirilməsi yeni mərhələyə daxil olmuşdur. Azərbaycan dilinin tədrisi və təbliği sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi bu dövrün əsas özəlliklərindəndir. Prezident İlham Əliyevin bu sahədəki siyasəti bütövlükdə 1993-cü ildən sonra yürüdülmən dil siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi və yüksək mərhələdə məntiqi davamıdır.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Azərbaycan xalqı, ana dili, dövlət dili, Azərbaycan Respublikası, milli-mənəvi dəyərlər, dil, dilçilik.

THE LANGUAGE POLICY OF HAIDAR ALIYEV IN THE CONTEXT OF THE STATE- BUILDING

Huseyn Asgarov
doctor of philological sciences, professor
Baku State University
Azerbaijan, Baku

Summary

The first concern for the development of the Azerbaijani language at the state level was manifested during the reign of Shah Ismail Khatai, and although this issue was restored again in 1918-1920, during the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic, since the Republic didn't last so long, measures regarding the language could not be continued on the national basis. The high level of state care about the Azerbaijani language began in 1969, when Haidar Aliyev was appointed as the leader of Azerbaijan. During the years of independence, several historical decrees and orders were signed to develop the state care aiming at the promotion of the teaching, use and development of Azerbaijani language; the expanding the study of Azerbaijani language, as well as the strengthening of the control over this work. These decrees and orders are the legitimate continuation of major events implemented by Haidar Aliyev regarding the national

language since 1969. The second stage of language policy during the period of the state independence covers the period from 2003 to the present. The expanding the teaching and use of Azerbaijani language had entered the new stage with “The State Program on use of Azerbaijani language in accordance with the requirements of the conditions on globalization and development of linguistics in the Country” approved by the Decree of President İlham Aliyev, dated April 9, 2013. The use of the information and communication technologies in the field of teaching and promoting Azerbaijani language is one of the main peculiarities of this period. The policy of President İlham Aliyev in this area is an integral part of the language policy and its logical continuation at a high level implemented after 1993.

Key words: Haidar Aliyev, İlham Aliyev, Azerbaijani people, native language, the state language, the Republic of Azerbaijan, national-moral values, language, linguistics.

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Гусейин Аскеров
Доктор филологических наук, профессор
Бакинский Государственный Университет
Азербайджан, Баку

Резюме

Первая забота о развитии азербайджанского языка на государственном уровне была проявлена во время правления Шаха Исмаила Хатаи. Эта забота в дальнейшем была восстановлена в 1918–1920 гг. – в период становления Азербайджанской Народной Республики, однако меры по развитию языка не были продолжены на национальной основе, так как Республика просуществовала недолго. Высокий уровень проявления государственной заботы об азербайджанском языке начался в 1969 году, когда руководителем Азербайджана был назначен Гейдар Алиев. В годы независимости в целях повышения внимания государственной заботы о преподавании, применении и развитии азербайджанского языка, расширения изучения азербайджанского языка, а также усиления контроля за этой работой, было подписано несколько исторических указов и распоряжений. Эти указы и распоряжения являются закономерным продолжением грандиозных мер, которые осуществлялись Гейдаром Алиевым в отношении национального языка начиная с 1969 г. Второй этап языковой политики в период независимости Азербайджанского государства охватывает период с 2003 г. по настоящее время. Расширение преподавания и применения азербайджанского языка вступило в новый этап с «Государственной программой по использованию азербайджанского языка в условиях глобализации в соответствии с требованиями времени и развитию языкознания в стране», утвержденной Постановлением Президента Ильхама Алиева от 9 апреля 2013 г. Применение информационно-коммуникационных технологий в сфере преподавания и пропаганды азербайджанского языка является одной из главных особенностей этого периода. Политика Президента Ильхама Алиева в этой области в целом являет собой неотъемлемую часть языковой политики, проводимой после 1993 г., и ее логическое продолжение на высоком уровне.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, азербайджанский народ, родной язык, государственный язык, Азербайджанская Республика, национально-нравственные ценности, язык, языкознание.

Aktuallıq. Qloballaşma pərdəsi altında eyniləşmə prosesinin aparıldığı müasir dünyada xalqın əsrlər boyu formalaşmış, əvəzsiz bir miras kimi nəsil-dən-nəsilə ötürülmüş milli-mənəvi dəyərlərini sağlam bir şəkildə qorumaq, müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdıraraq yaşatmaq, cəmiyyətin mənəvi inkişafını bu dəyərlər əsasında təşkil etmək və onları gələcək nəsillərə ötürmək qarşıda duran çox vacib vəzifələrdəndir.

Annotasiya. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri sırasında xüsusi yeri olan Azərbaycan dilinin tarixi bizim eramızdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayrı-ayrı türk birləşmələrinin ümumi ünsiyyət vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışiq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Metod. Məqalədə tarixi-müqayisəli, təsviri və qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Azərbaycan dili mövcud olduğu tarixi dövrlər ərzində həm zəngin inkişaf yolu keçmiş, həm də müəyyən dövrlərdə ciddi təsir və təzyiqlərə məruz qalmışdır. Bu təsir və təzyiqlər nəticəsində Azərbaycan dilinin vahid norması pozulduğundan o, öz yerini ayrı-ayrı sosial qruplara xidmət edən müxtəlif səviyyəli üslublara vermiş və nəticədə ümumxalq danışiq dili ilə yazılı dil arasında xeyli uzaqlaşma baş vermiş, fərqlər yaranmışdır.

Keçmiş bu günə, bu günü gələcəyə bağlayan çox mühüm vasitə kimi dilin cəmiyyətdəki mövqeyi dövlətçiliklə birbaşa bağlıdır. Məhz dövlətin, dövlətçiliyin olduğu cəmiyyətlərdə dilin rolu və nüfuzu artır, ifadə imkanları, sözyaratma qabiliyyəti genişlənir, şifahi və yazılı dil bir-birinə yaxınlaşır. Dövləti, xüsusilə dövlətçiliyi olmayan xalqların dilləri məişət dili səviyyəsində qalır və tədricən cəmiyyətdəki mövqeyini itirir.

Azərbaycan dilinin inkişafına dövlət səviyyəsində ilk qayğı Şah İsmayıl Xətai dövründə göstərilmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan türk dili ümumxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. Xarici ölkələrə diplomatik məktublar da elə bu dildə yazılıb göndərilmişdir.

İkinci belə bir dövr 1918–1920-ci illəri – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bərqərar olduğu dövrü əhatə edir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində rəsmi dövlət işləri rus dilində aparıldığından 1918-ci ilin 27 iyununda dövlət dili barədə qərar qəbul edilmişdir. Qərarla deyilirdi: “Türk dili dövlət dili qəbul olunsun. Dövlət idarələrinə, məhkəmə və inzibati orqanlara, habelə sair vəzifələrə bu dili bilənlər gələndə hökumət müəssisələrində rus dilinin işlədilməsinə ixtiyar verilsin”. Lakin hökumətin çıxardığı bu qərar Parlamentdə müzakirəyə çıxarılmadığından məsələ həll edilməmiş qaldı. Bununla belə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət dili haqqında verdiyi bu qərarla Azərbaycan dili “türk dili” adı ilə dövlət dili hüququ aldı, tədrisin, kargüzarlığın bu dildə aparılmasına yollar açıldı, ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində dövlət himni yarandı. Ümumiyyətlə, vahid bir informasiya dilinin yaranması və onun normalarının sabitləşməsində həmin qərarın müstəsna rolu oldu. Onun ardınca bu sahədə bir sıra mühüm addımlar atıldı.

Lakin Cümhuriyyətin ömrü uzun olmadığı kimi, dil haqqında tədbirlər də milli əsaslarla davam edə bilmədi. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin yaranması ilə bu tədbirlərə son qoyuldu, Azərbaycan dilinə dövlət qayğısı dayandırıldı. Bir sıra sahələrdə rus dilinin məcburi qaydada tətbiqi milli dilin inkişafına xeyli ziyan vurdu. Respublikada ikinci ana dili elan edilmiş rus dili, əslində, aparıcı yer tuturdu. Azərbaycan dilində mətbuat, məktəb, radio, televiziya və digər informasiya vasitələri olsa da, bu dilin nüfuzu Respublikanın hüdudlarını aşmırdı. Bundan başqa, yeni anlayışların ifadəsi üçün Azərbaycan dilinin daxili imkanları hesabına yaranan sözlər rus dilindən alınan sözlərlə müqayisədə çox az idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, əsrlərin sınaqlarından keçmiş, başqa dillərin təsirinə daim ciddi müqavimət göstərmiş Azərbaycan dili öz inkişafını dayandırmadı. Nəşr olunan bədii əsərlər, qəzet və jurnallar, ölkədə yayımlanan radio və televiziya verilişləri, orta və ali məktəblərdə aparılan tədris Azərbaycan dilini tədricən dövrün mədəni və zəngin dillərindən birinə çevirdi.

1950-ci illərin sonlarında Azərbaycan dilinin istifadə edilməsi sahəsində rəsmi oyanış başlandı. Onun dövlət idarələrində tətbiqinin zəruriliyi mühüm bir məsələ kimi qarşıya qoyuldu.

Azərbaycanda, xüsusilə Bakıda bu sahədə canlanma başlandı, lakin hazırlıqsız görülən bu iş ciddi müqavimətə rast gəldi. Həmin dövrdə bu məsələdə dövlət və hökumət rəhbərləri arasında da yekdil fikir yox idi. Ona görə də bu proses tezliklə dayandı.

1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi seçilməsi ilə vəziyyət dəyişməyə başladı.

Bu gün Azərbaycan ictimai fikrində birmənalı şəkildə etiraf olunan həqiqət bundan ibarətdir ki, xalqı milli müstəqilliyə doğru aparın yol 1969-cu ildən, yəni Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə irəli çəkilməsi tarixindən başlayır. Ulu Öndər daim xalqın milli maraq və mənafeləri uğrunda mübarizə aparmış, xalqda onun tarixi keçmişi, milli kimliyi, dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, adət-ənənələri, bütövlükdə milli-mənəvi dəyərləri barədə dolğun təsəvvürlər yaratmaqla onda müstəqil dövlətçilik şüurunun formalaşmasına çalışmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi seçildəndən sonra onun ziyalılarla ilk geniş görüşü 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki BDU-da) olmuşdur. Heydər Əliyevin həmin tədbirdə Azərbaycan dilində çıxışı Azərbaycan dilinə yeni münasibətin, dövlət qaygısı göstərilməsinin başlanğıcı oldu. O dövr üçün bu, görünməmiş bir addım idi. Sonradan Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində çıxışları müntəzəm şəkil almışdı. O artıq qurultayların tribunasından da ana dilində danışdı. 1974-cü ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dördcildlik Azərbaycan dili dərslərinə görə altı nəfər Azərbaycan dili müəlliminə Dövlət mükafatı laureatı adı verilmişdir. Heydər Əliyev bütün bunlarla cəmiyyətə milli varlığın, milli-mənəvi dəyərlərin əsası olan ana dilini sevməyin, onu qoruyub saxlamağın, inkişaf etdirməyin yolunun, ilk növbədə, bu dildə danışmaqdan keçdiyini çatdırırdı.

Nəhayət, 1978-ci ildə Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dili kimi rəsmiləşdirildi: “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir”.

Azərbaycan dilinin dövlət dili adlandırılması o zaman üçün böyük hadisə idi. Bu, hər şeydən əvvəl, böyük cəsarət tələb edirdi və xalqa, milli varlığa, ana dilinə olan məhəbbətdən irəli gəlirdi.

Heydər Əliyev o vaxtkı SSRİ rəhbərliyi ilə apardığı kəskin mübarizə və mübahisələr barədə demişdir: “O vaxt mən Sovet İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar aparırdım. Sübut etməyə çalışırdım ki, biz dövlət dilimizin Azərbaycan dili olduğunu öz Konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq. Moskvada bir neçə dəfə müzakirələr oldu. Cürbəcür fikirlər səsləndi və həmin fikirlərin əksəriyyəti ondan ibarət idi ki, belə olmamalıdır. Ancaq biz buna nail olduq və 1978-ci ildə, səhv etmərsən, aprel ayında Konstitusiyanı qəbul etdik. Həmin Konstitusiyada yazıldı ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir...”

Heydər Əliyev dilin mənəvi, tərbiyəvi, ideoloji xarakter daşdığını belə ifadə etmişdir: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”; “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan dilinə dövlət qaygısı yeni mərhələyə keçdi. Heydər Əliyev ana dili ilə bağlı belə bir tələb qoydu: “Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini mükəmməl bilməlidir”.

Heydər Əliyev dövrün tələblərini də nəzərə alır, gənclərə məsləhət görürdü ki, xarici dilləri

də öyrənsinlər, dünyaya çıxmaq üçün müasir elmi və siyasi informasiyanı qəbul etmək üçün bu, vacib vasitədir, ancaq hər bir azərbaycanlı, ilk növbədə, öz ana dilinə yiyələnməli, Azərbaycan ədəbi dilində mükəmməl yazmağı və danışmağı bacarmalıdır.

Ulu Öndərin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə hazırlanıb qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında yazılmışdır: “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir”.

Heydər Əliyev, demək olar ki, hər çıxışında Azərbaycan dili, Azərbaycan dilçiliyi məsələlərinə toxunur, onları gündəlikdə saxlayırdı. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 18 iyun 1996-cı il tarixli geniş iclasındakı nitqində Heydər Əliyev demişdir: “Nazirlər Kabinetinin iclaslarında və başqa toplantılarımızda mən bizim rəhbər vəzifəli şəxsləri bir neçə dəfə xəbərdar etmişəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət dilimiz, ana dilimiz, Azərbaycan dili hər yerdə – bütün sənədlərimizdə, bütün iclaslarımızda, toplantılarımızda işlənməlidir. Təəssüflər olsun ki, bəzi rəhbər vəzifəli şəxslərimiz təhsilini keçmişdə rus dilində aldıklarına görə və uzun illər öz işlərində yalnız rus dilindən istifadə etdiklərinə görə Azərbaycan dilini zəif bilirlər. Bu, anlaşıla bilər, çünki o dövrdə, əvvəlki illərdə keçmiş Sovetlər İttifaqının başqa yerlərində olduğu kimi, Azərbaycanda da dövlət işlərində əsasən rus dili işlədilirdi. Mən bir daha demək istəyirəm, bu barədə heç kəsə irad tutmaq, yaxud onları tənqid etmək fikrində deyiləm. Bu, o dövrün tələbləri, o dövrdə yaranmış vəziyyət ilə əlaqədar olan bir haldır. Amma eyni zamanda biz üç ildir ki, yaxud beşinci ildir ki, müstəqil dövlətdə yaşayırıq. Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Üç il dedim, çünki üç ildir ki, mən buraya gələndən, Azərbaycanda bu işə başlayandan həmin məsələləri dəfələrlə irəli sürmüşəm. Hesab edirəm ki, bu müddət bizim hər bir rəhbər vəzifəli şəxsimiz üçün yetərli idi ki, Azərbaycan dilini öyrənsin, mənimsəsin. Ancaq nədənsə bəziləri hələ də bu barədə istənilən nailiyyəti əldə edə bilməyiblər.

Mən bu barədə hamıya bir daha müraciət edirəm və xüsusən rəhbər vəzifəli şəxslərdən tələb edirəm ki, onlar dövlət dilini öyrənmək üçün lazımı əlavə tədbirlər görsünlər və buna nail olsunlar. Bunu etmək lazımdır, hətta zəruridir. Heç kəs fikirləşməsin ki, sabah yenə elə bir vəziyyət yaranacaq ki, Azərbaycan dili lazım olmayacaqdır. Azərbaycan dili həmişə lazım olacaqdır və onsuz yaşamaq mümkün olmayacaqdır”.

2000-ci ilin 18 iyununda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzaladığı Fərman Azərbaycan dilinin inkişafı, tədqiqi, tətbiqi və təbliği sahəsində misli görünməmiş tarixi hadisə idi. Həmin fərman dilçilər, tarixçilər, etnoqraflar və yazıçıların, elm və mədəniyyət xadimlərinin üzərinə böyük məsuliyyət qoyurdu.

Fərmanda Azərbaycan dilinin dünyanın ən zəngin və ən qədim dillərindən olduğu xüsusi vurğulanır, onun keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salınır, ayrı-ayrı tarixi mərhələlərdə Azərbaycan dilinin tutduğu mövqe göstərilir, Azərbaycan ədəbi dili, onun ayrı-ayrı üslublarının meydana gəlməsi haqqında, xüsusilə XX əsrdə Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsi haqqında məlumat verilir və bir daha təsdiqlənir ki, Azərbaycan ədəbi dili müasir elmi və siyasi düşüncənin ifadəsi üçün bütün imkanlara malik olan zəngin bir dildir: “Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzleşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımızın ulu babalarından miras

qalan bu ən qiymətli milli sərvətini hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur”.

Bu sətirlər bir daha onu göstərir ki, xalqla dil bir-birindən ayrılmazdır, dil xalqın varlıq formasıdır, xalqın tarixən keçdiyi yolda onunla bərabər inkişaf etmişdir. Bu gün Azərbaycan dili ən dərin fikirləri ən incə çalarlarında ifadə etmək imkanına malikdir.

Fərmanda əlifba məsələsinə də xüsusi yer verilir. Prezident qəti qərara gəlir ki, latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının tətbiqi vaxtı çatmışdır. Ona görə də Nazirlər Kabinetinə tapşırılır ki, “Ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütünlükdə latın qrafikasına keçməsinə təmin etsin”, “Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında kargüzarlığın latın qrafikası ilə aparılmasını 2001-ci il avqustun 1-nə qədər təmin etsin”. Nazirlər Kabinetinə o da tapşırılır ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latın qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin”.

Fərmandan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq Prezidentin 4 iyul 2001-ci il tarixli Sərəncamı ilə Dövlət Dil Komissiyası yaradılmış, 9 avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə hər il 1 avqust Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi təsis edilmişdir.

Bundan başqa, dövlət dilinin tətbiqi işinin əməli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə 2002-ci ilin 30 sentyabrında Prezident Heydər Əliyevin təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minmiş, həmçinin 2003-cü il 2 yanvarında “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Fərman verilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başlayaraq açıq və örtülü şəkildə həyata keçirdiyi milli siyasətin tərkib hissəsi, Azərbaycanın 1991-ci ildə elan edilmiş, real olaraq isə 1993-cü ildən başlamış müstəqilliyinin bəhrəsidir.

Milli-mənəvi dəyərlər sırasında ana dilinə böyük önəm verməsinin səbəbini Ulu Öndər belə izah edir: “Öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz, öz klassiklərinin əsərlərini öz ana dilində oxuya bilməz. Əgər onları oxuya bilməsə, tariximizi bilməyəcək; onları oxuya bilməsə, mədəniyyətimizi bilməyəcək, milli adət-ənənələrimizi bilməyəcək. Onları bilməsə, o, vətənpərvər olmayacaq, onda vətənpərvərlik duyğuları, hissiyyatı olmayacaqdır”, “Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz, heç bir şey ola bilməz. Əvvəlcə ana dili, sonra başqa dillər”.

Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf kursunu, Heydər Əliyevin siyasəti bu gün İlham Əliyev böyük əzm və səbrlə davam etdirir. Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycan dilində əvvəllər kiril qrafikasında çap olunmuş Azərbaycan və dünya klassiklərinin əsərlərinin qısa müddət ərzində, həm də poliqrafik cəhətdən müasir tələblərə cavab verən şəkildə latın qrafikalı yeni əlifba ilə nəşr edilərək ölkə kitabxanalarına, o cümlədən məktəb kitabxanalarına verilməsi, başqa bir sərəncamla 25 cildlik Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının hazırlanması Azərbaycan dilinin, Azərbaycan elmi və

təhsilinin tarixində böyük hadisədir.

Prezident İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” dövlətin, Prezidentin dövlət dilinə olan yüksək qayğısının təəcəssümüdür. Fikrimizcə, məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsi və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsini, ölkədə dilçilik araşdırmalarının əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmasını, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərində fundamental və tətbiqi tədqiqatların inkişafına yönəldilmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini və dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etmək olan bu proqramı Azərbaycan dilinə olan dövlət qayğısının yeni mərhələsinin başlanğıcı kimi də dəyərləndirmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyindəki nitqində Azərbaycan dili ilə, bütövlükdə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri ilə bağlı nitqi elm və təhsil sahəsində çalışanlar qarşısında məsul vəzifələr qoyur: “Əsrlər boyu Azərbaycan xalqını bir xalq kimi qoruyan bizim mədəniyyətimiz, incəsənətimiz, musiqimiz və digər ənənələrimiz olubdur. Bizim bu sahədəki bütün fəaliyyətimizin əsasında Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dili bizi bir xalq, millət kimi qoruyub. Əsrlər boyu biz başqa ölkələrin, imperiyaların tərkibində yaşadığımız, müstəqil olmadığımız dövrdə milli dəyərlərimizi, ana dilimizi qoruya, saxlaya bilmişik... Bəzi ictimai xadimlərin, hökumət üzvlərinin çıxışlarında, bəzi televiziya verilişlərində, Milli Məclisdə eşidirəm ki, kənar kəlmələrdən istifadə edilir. Buna ehtiyac yoxdur”.

Prezident İlham Əliyevin AMEA-nın 70 illik yubileyində Azərbaycan dili barədə səsləndirdiyi lakonik fikirlər, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında 1969–1982-ci illərdə və 1993-cü ildən bu günə kimi yürüdülmən mədəniyyət və dil siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi və növbəti yüksək mərhələdə məntiqi davamıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı sıra tədbirlər haqqında” 17 iyul 2018-ci il tarixli Sərəncamı, həmçinin “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 1 noyabr 2018-ci il tarixli Fərmanı dövlət dilinin saflığının qorunması, onun hüdudsuz imkanlarından yetərincə istifadə edilməsi, televiziya və radio kanallarında, internet resurslarında, mətbuatda və reklam daşıyıcılarında ədəbi dil normalarına, leksik və qrammatik qaydalara əməl edilməsinin təmin edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir, dilə dövlət qayğısının bariz nümunəsidir.

Dövlətin, Ulu Öndər Heydər Əliyevin, Prezident İlham Əliyevin ana dilinə, bütövlükdə milli-mənəvi dəyərlərə olan xüsusi diqqət və qayğısı ondan irəli gəlir ki, milli-mənəvi dəyərlərsiz milli özünüdərk, milli düşüncə, milli ruh, milli şüur, vətənpərvərlik, vətən sevgisi, müstəqil dövlətçilik hissiyatı yoxdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Bakı, 1998, 976 s.
2. Aforizmlər (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışlarından seçilmiş müdrik fikirlər). Bakı, 1997, s.331).
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və konstitusiya aktları. Bakı, 2003, 128 s.
4. “Azərbaycan” qəzeti, 7 noyabr 1996-cı il.

5. “Azərbaycan” qəzeti, 19 iyun 2001-ci il.
6. “Azərbaycan” qəzeti, 10 avqust 2001-ci il.
7. “Azərbaycan” qəzeti, 30 sentyabr 2002-ci il.
8. “Azərbaycan” qəzeti, 4 yanvar 2003-cü il.
9. “Azərbaycan” qəzeti, 18 iyul 2018-ci il.
10. “Azərbaycan” qəzeti, 2 may 2019-cu il.

25. 10. 2023

10. 11. 2023

UOT: 811.1

TÜRK DÜNYASININ ZİRVƏSİNDƏ DAYANAN HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI

Kərimova İradə Məzahim qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı, Azərbaycan
irade.kerimova.81@mail.ru
Orcid. ID:0000-0002-8057-8333

Xülasə

Ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın yetişdirdiyi ən böyük dahi şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur. Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu, Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti Azərbaycanla məhdudlaşmayıb, bütövlükdə türk dünyasını əhatə etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın və türk dünyasının mühüm şəxsiyyəti, dövlətimizin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradan dahi rəhbər olmuşdur. Böyük tarixi şəxsiyyətin türk dünyası ilə bağlı gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar, söylədiyi mülahizələr elmi-nəzəri mükəmməlliyilə yanaşı, praktik perspektivliliyi ilə də böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin türk xalqlarının əlaqələrinin möhkəmlənməsi yolunda atdığı bütün addımlar hər zaman yüksək qiymətləndirilmişdir. Türk dünyasının fəxri olan Ulu öndər Heydər Əliyev, Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük dühalardan biri kimi nə qədər ki, bu xalq var hər zaman ehtiramla xatırlanacaq.

Açar sözlər: Ulu öndər, lider, türk, xalq, şəxsiyyət, dil

The great leader of Heydar Aliyev standing at the peak of the Turkic world

Karimova Irada
candidate of philological sciences, ass. Professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Azerbaijan, Baku

Summary

The great leader Heydar Aliyev, who was grown up by Azerbaijani people, is one of the greatest geniuses of our people. Political and ideological activities of Heydar Aliyev, the founder of modern Azerbaijani statehood, the greatest leader of Azerbaijani people, wasn't belonged to Azerbaijan, but had spread wholly Turkic world. Heydar Aliyev was an important personality of Azerbaijan and the Turkic world. Works of a great historical figure, his ideas which put forward and the opinions that expressed are of great historical significance due to its scientific and theoretical perfection and practical prospects. All steps, which taken by national leader Heydar Aliyev for strengthening relations between Turkish peoples, always received high praise. The great leader Heydar Aliyev, who is the pride of the Turkic World, will always be remembered with respect, as one of the greatest geniuses of Azerbaijani people, as long as this people exists.

Key words: Great leader, Turkish people, personality, language

Великий лидер Гейдар Алиев стоящий на вершине тюркского мира

Каримова Ирада
Кандидат филологических наук, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Баку, Азербайджан

Резюме

Великий лидер Гейдар Алиев был одним из величайших гениев нашего народа. Политическая и идеологическая деятельность Гейдара Алиева, основоположника современной Азербайджанской государственности, великого лидера Азербайджанского народа, не ограничивалась Азербайджаном, а охватывала весь тюркский мир. Гейдар Алиев был важной личностью Азербайджана и тюркского мира, гениальным лидером, создавшим широкие возможности для развития нашего государства. Работы великого исторического деятеля, выдвинутые им идеи и высказанные им мнения имеют большое историческое значение в силу своего научно-теоретического совершенства и практической перспективности. Все шаги, предпринятые общенациональным лидером Гейдаром Алиевым в направлении укрепления отношений турецких народов, всегда получали высокую оценку. Великого лидера Гейдара Алиева, являющегося гордостью тюркского мира, всегда будут помнить с уважением как одного из величайших гениев Азербайджанского народа, пока существует этот народ.

Ключевые слова: Великий лидер, турецкий народ, личность, язык.

Annotasiya. Ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın yetişdirdiyi ən böyük dahi şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur. Məhz xalqımız üçün göstərdiyi misilsiz xidmətlər Heydər Əliyevi Ümummilli lider zirvəsinə yüksəltmişdir. O, hələ sağlığında xalqın sevgisini qazanaraq zirvələrə ucalmış, sözün əsl mənasında Vətəninin böyük oğlu olmağı bacarmış DAHİDİR. Müdrikliyi, uzaqgörən siyasəti ilə dünyanın say seçmə siyasətçiləri ilə bir sırada özünə əbədi yer alan əvəzolunmaz şəxsiyyət Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hər bir kəlməsi, sözü bitib tükənməyən bir xəzinə olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanın türk dünyasında özünə layiq yer tutmasında, türk dövlət və toplusları arasında inteqrasiyanın güclənməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın və türk dünyasının mühüm şəxsiyyəti, dövlətimizin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradan dahi rəhbər olmuşdur. Onun siyasi-ideoloji fəaliyyəti Azərbaycanla məhdudlaşmayıb, bütövlükdə türk dünyasını əhatə etmişdir. Böyük tarixi şəxsiyyətin türk dünyası ilə bağlı gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar, söylədiyi mülahizələr elmi-nəzəri mükəmməlliyilə yanaşı, praktik perspektivliliyi ilə də böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. **Aktuallıq.** Heydər Əliyevin türk dünyası ilə siyasi, diplomatik, iqtisadi, sosial, hərbi sahələri əhatə edən çoxcəhətli fəaliyyətində elm, təhsil, ədəbiyyat və incəsənət istiqamətlərinin də özünəməxsus yeri və əhəmiyyəti olmuşdur. Türk xalqlarının birliyini möhkəmləndirmək, mənəvi körpüləri qorumaq, milli kökə qayıdış, ortaq dəyərlərimizi birləşdirmək Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən olmuşdur. Ulu öndər dərin tarixi köklərə malik türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında sıx əlaqələrin qurulmasına və inkişafına hər zaman dəstək göstərmişdir. Dahi şəxsiyyəti daha çox düşündürən problemlərdən biri də türk dövlətlərinin iqtisadi-mədəni yaxınlaşması, birliyi məsələləri, bu mühüm məsələlərin həyata keçirilməsi yollarının nəzəri əsaslarının işlənilməsi hazırlanması olmuşdur.

Metod. Məqalədə istifadə olunmuş əsas metod müqayisəli metoddur. Bəzi məsələlərin

aydınlaşmasında qarşılaşdırma və təsviri metoddan da istifadə olunmuşdur.

Giriş. Ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın yetişdirdiyi ən böyük dahi şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur. Məhz xalqımız üçün göstərdiyi misilsiz xidmətlər Heydər Əliyevi Ümummilli lider zirvəsinə yüksəltmişdir. Ulu öndərin adı həm xalqımızın, həm də bütün türk dünyasında göstərdiyi misilsiz xidmətlərə görə ölkəmizin və bütövlükdə türk dünyasının tarixinə qızıl həftflərlə yazılmışdır. Müdrikliyi, uzaqgörən siyasəti ilə dünyanın sayseçmə siyasətçiləri ilə bir sırada özünə əbədi yer alan əvəzolunmaz şəxsiyyət Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hər bir kəlməsi, sözü bitib tükənməyən bir xəzinə olmuşdur. Heydər Əliyev dühasının şöhrəti bütün dünyaya yayılmışdır.

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu, Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti Azərbaycanla məhdudlaşmayıb, bütövlükdə türk dünyasını əhatə etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın və türk dünyasının mühüm şəxsiyyəti, dövlətimizin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradan dahi rəhbər olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanın türk dünyasında özünə layiq yer tutmasında, türk dövlət və toplamları arasında inteqrasiyanın güclənməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Böyük tarixi şəxsiyyətin türk dünyası ilə bağlı gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar, söylədiyi mülahizələr elmi-nəzəri mükəmməlliyilə yanaşı, praktik perspektivliliyi ilə də böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyevin türk dünyası ilə siyasi, diplomatik, iqtisadi, sosial, hərbi sahələri əhatə edən çoxcəhətli fəaliyyətində elm, təhsil, ədəbiyyat və incəsənət istiqamətlərinin də özünəməxsus yeri və əhəmiyyəti vardır. Bu səbəbdəndir ki, Umummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda türkologiya sahəsində elmi araşdırmaların aparılmasına, türk yazılı abidələrinin qorunmasına, tərcüməsinə və xalq arasında təbliğinə şərait yaradılmış, türkoloqlara dövlət qayğısı göstərilmişdir.

Biz elə bir xalqın övladlarıyıq ki, tarixdə çox az xalq bizim keçdiyimiz əzəmətli yolu keçmişdir. Diqqət yetirsək, görürük ki, bizim şanlı tarixi keçmişimiz yalnız bahadırlıq, alplıq, ərənlilik tarixi deyil, o həm də bəşəriyyəti qüdrətli sənət inciləri ilə zənginləşdirən, ucu-bucağı görünməyən bir mənəviyyat xəzinəsi olmuşdur. Çoxəsrlik tariximizdə türk xalqlarını yaşadan, türk dünyası vəhdətini qoruyub saxlayan ən əsas bağlardan biri də ortaq dilimizlə yanaşı, ortaq mədəniyyətimizin və ədəbiyyatımızın olmasıdır. Türk dünyasının ortaq dəyərlərinə xüsusi ehtiram bəsləmiş dahi şəxsiyyətin “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Koroğlu” kimi folklor abidələrinə böyük ehtiramla yanaşması nəticə etibarilə onun ortaq türk köklərinə inamının və etibarının ifadəsi idi.

1995-ci ildə bütün türk xalqlarının dövlət başçılarından birgə iştirak etdiyi “Manas” dastanının 1000 illik yubileyi tədbirində bunun böyük bir hadisə olduğunu bildirən H.Əliyev dövlət müstəqilliyinin verdiyi imkanları yüksək qiymətləndirərək demişdir ki, biz artıq böyük türk dünyası, türk xalqları, türk xalqlarının ümumi kökləri, mədəniyyəti, tarixi haqqında danışırıq və hamımız birlikdə sübut etdik ki, bizim xalqlarımızın qədim kökü və bu xalqların müştərək tarixi mədəniyyəti vardır.

2000-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin Azərbaycan tarixində indiyədək keçirilmiş bütün yubiley mərasimlərinin hamısından daha əhəmiyyətli olduğunu yüksək tribunadan vurğulayan Heydər Əliyev — “Dədə Qorqud” dastanı bizi bu gün, eyni zamanda birləşdirir, bir-birimizə yaxınlaşdırır. Bu dastan həm Azərbaycanın, həm bütün türk dünyasının dastanıdır” ifadəsini səsləndirmişdir.

Türk xalqlarının birliyini möhkəmləndirmək, mənəvi körpüləri qorumaq, milli kökə qayıdış, ortaq dəyərlərimizi birləşdirmək Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən olmuşdur.

Ulu öndər dərin tarixi köklərə malik türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında sıx əlaqələrin qurulmasına və inkişafına hər zaman dəstək göstərmişdir. Dahi şəxsiyyəti daha çox düşündürən problemlərdən biri də türk dövlətlərinin iqtisadi-mədəni yaxınlaşması, birliyi məsələləri, bu mühüm məsələlərin həyata keçirilməsi yollarının nəzəri əsaslarının işlənilməsi hazırlanması olmuşdur. Bu məsələlər isə Heydər Əliyevin yeni dövr türk birliyi strategiyasının yalnız bir qismini təşkil edir. Heydər Əliyevin fəaliyyətində türk dünyası ilə əlaqələrin qurulması və genişləndirilməsi hələ Sovet sistemi şəraitində belə hər zaman mühüm yer tutmuşdur. Bu səbəbdəndir ki, məhz onun SSRİ rəhbərliyinə tövsiyəsi ilə Azərbaycan ilə qonşu türk respublikalar, o cümlədən Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan və başqa türkdilli xalqlar arasında ədəbi-mədəni əlaqələr inkişaf etmiş, mədəniyyət günləri, yubileylər, konsertlər və digər tədbirlər keçirilmişdir. Bütün bu tədbirlər xalqların bir-birinə yaxınlaşmasında, milli oyanışında mühüm rol oynamışdır. Xalqlar öz tarixi keçmişləri və gələcək inkişafı haqqında düşünmüşlər ki, bu da türk dünyasının birləşməsi yolunda geniş strateji fəaliyyətin tərkib hissələrindən biri olmuşdur (1).

Ümummillə lider Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrə xüsusilə fikir verirdi. Heydər Əliyev türk birliyinin möhkəmlənib inkişaf etməsində Türkiyənin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmiş, Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün tarixi fəaliyyətini dönə-dönə dəyərləndirmiş, onu “iyirminci əsrin bəşəriyyətə verdiyi böyük düha”lardan saymışdır.

Heydər Əliyev hələ sovet hakimiyyətinin Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrinin ən çətin və gərgin olduğu XX əsrin 70-ci illərində qardaş ölkənin o zamankı tanınmış dövlət xadimi Süleyman Dəmirəllə ünsiyyət yaratmış və dostluq münasibətlərini çətin də olsa davam etdirmişdir. Süleyman Dəmirəlin Türkiyə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında Araz çayı üzərində salınmış Ümid körpüsünün açılışı mərasimində Heydər Əliyevlə birlikdə iştirak etməsi və nitq söyləməsi təkcə Azərbaycan üçün yox, türk dünyasından ötrü son dərəcədə əhəmiyyətli hadisə idi. Türk dünyasının iki nəhəng liderinin 28 may 1992-ci il tarixdə Araz çayı üzərində açdıqları Sədərək-Dilucu Ümid körpüsü yalnız Azərbaycanla deyil, bütün türk dünyası ilə Türkiyəyə əhəmiyyətli bir qapının açılması demək idi. “Bir millət, iki dövlət” gerçəkliyi, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin tarixini və müasir əhəmiyyətini çox dəqiq ifadə edən, atalar sözü kimi səslənən müdrik bir aforizmə çevrilmişdir.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin türk xalqlarının əlaqələrinin möhkəmlənməsi yolunda atdığı bütün addımlar hər zaman yüksək qiymətləndirilmişdir. O, bütün fəaliyyəti boyu müvafiq istiqamətdə keçirilən tədbirlərin təşəbbüskarı, təşkilatçısı, iştirakçısı olmuşdur. Heydər Əliyev Türkünstanın dövlət başçıları ilə görüşlərində, onlarla münasibətlərində öz ağısaqqallıq missiyasını, Türk dünyasının lideri vəzifəsini həmişə məharətlə yerinə yetirmişdir. Təcrübəli dövlət adamının, müdrik ictimai-siyasi xadimin qeyri-adi nüfuzu qısa bir müddətdə Türkünstana yayılmış və həmin ölkələr, onların münasibətləri, beynəlxalq mövqeləri üçün nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu artıq göstərmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev hər zaman uzaqgörən, qətiyyətli, lakin, eyni zamanda səbrli, hadisəni mahiyyətdən, təsadüfi zərurətdən ustalıqla ayıran dövlət xadimi olmuşdur.

Göründüyü kimi, Ümummillə lider Heydər Əliyevin türk dünyası ilə əlaqələri ortaq köklərə malik olan xalqlar arasında siyasi etimad, qarşılıqlı əməkdaşlıq, ədəbiyyatlar və mədəniyyətlər arasında dialoq və sair kimi istiqamətlərdə artıq tarixə çevrilmiş hadisələrdən geniş şəkildə bəhs etməyə imkan yaradır. Türk dünyasının fəxri olan Ulu öndər Heydər Əliyev, Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük dühalardan biri kimi nə qədər ki, bu xalq var hər zaman ehtiramla xatırlanacaq.

Ümummilli liderin yüksək ideyaları, amalları bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam və inkişaf etdirilməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Həbibbəyli İ. Heydər Əliyev və türk dünyası. “Respublika” qəzeti, Bakı, 10 may, 2023.
2. Hüseynova M. Missiya. Bakı, ADPU, 2019, 366 s.
3. Hüseynova M., Sadıqova S. Heydər Əliyev və Azərbaycan dilinin inkişaf konsepsiyası. Bakı, Elm, 2023, 372 s.
4. Quliyev Ə. Heydər Əliyev və türk dünyası məsələləri. “Şərq qapısı” qəzeti. Bakı, 22 sentyabr, 2023.
5. Xudiyev N. Heydər Əliyev və dil siyasətinin uğurları. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 14 dekabr, 2016.
6. Xudiyev N. Uğurlu yolun layiqli davamçısı. Bakı, 2007, 608 s.

11. 10. 2023

25. 10. 2023

UOT: 811.512.162

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Yeganə Qəhrəmanova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan, Bakı
yegane.qehremanova.1976@mail.ru
Orcid: 0000-0003-3730-7674

Xülasə

Azərbaycanın ümummilliyet lideri, Ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın həm ictimai-siyasi, həm də elmi, mədəni həyatında misilsiz rol oynamış dahi şəxsiyyət, bütün şüurlu fəaliyyətini xalqın tərəqqisinə həsr etmiş böyük siyasi xadimdir. O, 1969-cü ildə hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan dilinin inkişafı, dövlət dili səviyyəsinə qalxması uğrunda da ardıcıl mübarizə aparmışdır. Onun ciddi səyi nəticəsində 1978-ci ildə Azərbaycan SSR -in Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edilmiş, həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində dilimizin dövlət dili kimi istifadəsi istiqamətində böyük xidmətlər göstərmişdir. 1995-ci ildə keçirilən ümumxalq referendumuna əsasən Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi qəbul edilmiş, bu sahədə verdiyi bir çox qərarlar əsasında dilimizin rəsmi dövlət dili kimi fəaliyyəti və qorunub inkişaf etdirilməsi tam şəkildə həyata keçirilmişdir. 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmana əsasən latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bütün sahələrdə tam şəkildə istifadəsinə nail olunmuş, bir sıra vacib elmi, bədii, ictimai-siyasi və digər nəşrlər latın qrafikası əsasında nəşr edilmişdir.

Açar sözlər: tarix, lider, milli, dövlət dili, şəxsiyyət

Heydar Aliyev and the Azerbaijani language

Gahramanova Yegana
Doktor of philosophy on philology, ass. professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Azerbaijan, Baku

Summary

The nationwide, great leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev is a genius, who played an incomparable role in the socio-political, scientific, and cultural life of our people, a great political figure, who devoted all his conscious activities to the progress of his people. He consistently fought in all spheres for the development of the Azerbaijani language and its raising to the level of the state language from the first day of his coming to power, in 1969. As a result of his serious efforts, in 1978, an item was included to the Constitution of Azerbaijan SSR, stating that the Azerbaijani language is the state language, and it made great contributions for using of our language as the state language, both during the Soviet period and during the years of independence. As a result of the national referendum, which was held in 1995, Azerbaijani language was recognized as the state language of independent Azerbaijan Republic, which based on many decisions, that taken in this sphere, the activities and development of our language as the official state language was fully implemented. According to the decree of June 18, 2001, the complete using of the Azerbaijani alphabet with the Latin alphabet was achieved in all spheres, and a number of important scientific, artistic, socio-political and other publications were published on the basis of the Latin alphabet.

Keywords: history, leader, national, state language, personality

Гейдар Алиев и Азербайджанский язык

Кахраманова Егана
Доктор философии по филологии, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Азербайджан, Баку

Резюме

Общенациональный лидер Азербайджана, великий лидер Гейдар Алиев – гений, сыгравший беспримерную роль в общественно-политической, научной и культурной жизни нашего народа, великий политический деятель, посвятивший всю свою сознательную деятельность прогрессу своего народа. С первого дня своего прихода к власти в 1969 году он, как и во всех сферах, последовательно боролся за развитие азербайджанского языка и его поднятие до уровня государственного. В результате его серьезных усилий в 1978 году в Конституцию Азербайджанской ССР была включена статья о том, что азербайджанский язык является государственным, и он оказал большие заслуги в использовании нашего языка в качестве государственного как в советский период, так и во времена СССР. годы независимости. По результатам всенародного референдума, проведенного в 1995 году, азербайджанский язык был признан государственным языком независимой Азербайджанской Республики, и на основе многих решений, принятых в этой области, деятельность и развитие нашего языка как официального государственного языка были полностью осуществлены. Согласно постановлению от 18 июня 2001 года во всех сферах было достигнуто полное использование азербайджанского алфавита с латиницей, на основе латиницы издан ряд важных научных, художественных, общественно-политических и других публикаций.

Ключевые слова: история, лидер, народность, государственный язык, личность.

Annotasiya. Məqalədə Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının tarixində misilsiz xidmətləri olan ümummilli lider və görkəmli ictimai şəxsiyyət olmasından, Azərbaycan dilinin inkişafı və dövlət dili kimi tətbiqi sahəsində fəaliyyətindən bəhs olunur. Bu istiqamətdə araşdırma aparılan məqalədə təqdim edilmiş tarixi fakt və məlumatlardan istifadə edə bilərlər.

Aktuallıq. Azərbaycan dili tarixən ən qədim dillərdən biri kimi, zəngin fonetik, leksik, qrammatik kateqoriyalara malik olması ilə seçilir. Bu dilin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsi istiqamətində tarixən Səfəvilər dövründə və ADC zamanında real işlər görünsə də, sovet dövründə rus dili bütün respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da milli dillərin fəaliyyətinə əngəl yaradırdı. Belə bir dövrdə H.Əliyevin ana dilimizin dövlət dili olması haqqında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konsititusiyasına maddə daxil etməklə Azərbaycan dilinin inkişafında xüsusi mərhələ açmış, müstəqillik dövründə də bu istiqamətdə ciddi işlər görmüş, bir sıra əhəmiyyətli fərmanlar qəbul etmişdir.

Giriş. 1969-cu ildə Ulu Öndər Azərbaycanda hakimiyyətə gələrkən SSRİ ölkəmizə yalnız xammal mənbəyi kimi baxır, respublikamız inkişaf tempinə görə geridə qalmış ölkələrdən biri kimi səciyyələndirilirdi. Heydər Əliyevin fəaliyyətə başladığı ilk gündən həyata keçirdiyi işlər nəticəsində az bir müddətdə ölkəmizdə sürətli inkişaf tempinə nail olundu. Bu inkişaf tempi o dərəcədə güclü idi ki, altıq 70-ci illərin sonu 80-ci illərin əvvəlində Azərbaycan bütün sahələrdə inkişaf meyillərinə görə digər sovet ittifaqı respublikalarını üstələdi.

Həmin dövrdə H.Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri, bəlkə də, birincisi ana dilimizin rəsmi dövlət dili olması haqqında konstitusiya maddəsinin qəbul edilməsi oldu. Belə ki, 1978-ci

ildə Ulu öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına 73-cü maddə daxil edildi. Həmin maddədə göstərilirdi: "Azərbaycan dili Azərbaycan SSR-in rəsmi dövlət dilidir".

Bu böyük xidmət milli ideologiyamızın, eləcə də onun əsası olan milli dilimizin qorunması və təbliği istiqamətində tarixi strateji əhəmiyyətə malik xüsusi addım oldu.

Ulu öndərin milli dil uğrunda mübarizəsi. Hələ bir il əvvəl - 1977-ci ildə Sovet İttifaqının yeni konstitusiyasının qəbulu ilə bağlı işlər başlayanda Azərbaycanda həyata keçirilən işlər həm ittifaq daxilində, həm də digər ölkələrdə geniş müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Ulu öndərin səyi nəticəsində konstitusiya layihəsi ümumxalq müzakirəsinə verilmiş, müzakirələr başa çatandan sonra Konstitusiya komissiyasının sədri Heydər Əliyev Ali Sovetin sessiyasında geniş məruzə ilə çıxış etdi. "Azərbaycan Konstitusiyasının layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında" başlıqlı məruzədə əsas məqamlardan biri Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması məsələsi idi. Ümmümmillə lider Heydər Əliyev böyük cəsarət nümunəsi olan bu hadisəni sonralar belə xatırlayırdı: "Bu maddə mərkəzdə çox böyük etiraz səbəb oldu. Xatirimdədir, o vaxt başqa respublikaların rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım oldu. O, buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırırırdı ki, siz belə yazdığınız halda, gərək biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikasınız və Sovetlər İttifaqında sizin çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz, bunu yaza bilərsiniz. Siz nə üçün bizə mane olursunuz. Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu."

Ulu öndərin milli dilimizin dövlət dili kimi qəbul olunması istiqamətində yotulmaz və inadlı cəhdləri onun həyata keçirdiyi azərbaycançılıq ideologiyasının əsas istiqamətlərindən biri idi. Bu gün dövlətçiliyimizin ideoloji sütununu təşkil edən azərbaycançılıq ideyası məhz həmin dövrdə Heydər Əliyevin ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxmışdı. Heydər Əliyev sovet dövründə bürokratizm və repressiya nəticəsində deqredasiyaya uğramış milli hiss və azərbaycançılıq təfəkkürünü yenidən bərpa etmiş, insanların qəlbində azadlıq istəyini alovlandırmağa başlamışdır. Heydər Əliyevin siyasi rəhbərlikdə olduğu 1969-2003-cü illərdə Azərbaycan dili yalnız rəsmi sənədlərdə deyil, həmçinin gündəlik həyatda ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilmiş, dünya diplomatiyasına yol tapmış, beynəlxalq məclislərinin kürsülərindən eşidilməyə başlamışdır.

Həmin dövrdə Heydər Əliyevin göstərişi sayəsində ali məktəblər üçün dörd cildlik "Müasir Azərbaycan dili" dərslisi, "Azərbaycan dili dialektologiyasının əsasları" dərsləri Respublika Dövlət mükafatına layiq görüldü, təhsil müəssisələrində ana dilimizin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı, eləcə də Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənni ixtisası üzrə ali məktəblərə qəbul planları artırıldı. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, 1969-1974-cü illərdə ölkəmizdə 198 elmlər doktoru, 1781 elmlər namizədi yetişmiş, peşəkar elmi kadrlar hazırlanmışdır. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Mahirə Hüseynovanın "Missiya" kitabında Ümmümmillə Liderimizin çoxşaxəli fəaliyyətində Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı, ədəbiyyat və incəsənətə, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə diqqət və qayğısı, gəncliyin hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşması işində mühüm yerlərdən birini tutan təhsilə strateji məsələ kimi baxması geniş şəkildə əks olunmuşdur.

Beləliklə, Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biri də məhz azərbaycançılıq ideyasının, milli özünüdərk inkişafı, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, milli dövlətçilik arzularının real siyasi faktora çevrilməsi oldu.

1993-cü ildə Ulu öndər hakimiyyətə qayıdarkən elan etdiyi "Xalq dövlət üçün deyil, dövlət xalq üçündür" prinsipinə hər addımında əməl etdi, dövlətimizin sosial əsaslarını və mahiyyətini müəyyənləşdirərək xalqa xidmət etməkdən bir dəqiqə yorulmadı.

1995-cü ildə dövlət dilimizin adı ilə bağlı geniş elmi müzakirələr təşkil edən Heydər Əliyev ümumxalq referendumunun keçirilməsinə nail olmaqla AR-nın dövlət dilinin Azərbaycan dili adlandırılmasına barədə konstitusiyaya maddəsinin qəbul edilməsini təmin etdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyev xalqın formalaşmış yaşamasında, hər şeydən əvvəl, ana dilinin rolunu qiymətləndirərək yazırdı: "Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur". Ona görə də Heydər Əliyev gənclərə ana dili ilə dünyanı dərk etməyi məsləhət görür, ingilis, alman, fransız, çin və s. dilləri öyrənməklə yanaşı, birinci növbədə, ana dilini mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi.

Ulu öndər 18 iyun 2001-ci il tarixli "Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərmanında bir sıra digər məsələlərlə yanaşı, türk xalqlarının qədim və zəngin dialekt-şivə sözlərinin araşdırılması haqqında dəyərli fikirlər irəli sürmüş, Ermənistan tərəfindən mənimsənilmiş qədim ata-baba torpaqlarımızın toponim və şivə sözlərinin tədqiqi zərurətini ortaya qoymuşdur. Bu fərmandan sonra Qərbi Azərbaycanın dialekt və şivə sözlərini, eləcə də toponimlərini əks etdirən neçə-neçə lüğətlər nəşr olunmuş, bu istiqamətdə zeyli elmi-tədqiqat işləri yazılmışdır.

Həmin fərmandan irəli gələn məsələlərdən biri də ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinin tədrisi ilə şagirdlərin vətəndaş kimi yetişməsi, milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi istiqamətində rolu, dilimizin mənəvi zənginliyini və saflığını qorumağın vacibliyi məsələsi idi.

Ulu öndərin ana dilimizə münasibətini xüsusi qiymətləndirən Buludxan Xəlilov yazırdı ki: "Azərbaycan tarixinin yaxın keşmişində Azərbaycan dili təqib və təzyiqlərə məruz qalmış, əslində nüfuzunu, rəsmi dövlət dili kimi statusunu itirmişdi. Azərbaycan dilinə qarşı qısqanc, qərəzli və ədalətsiz münasibət 1956-cı ildə Azərbaycan Konstitusiyasında "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" maddəsi olanda da davam etmişdir. O vaxtın özündə də iclasların, qəzetlərin, rəsmi dövlət adamlarının dili Azərbaycan dili olmayıb və kargüzarlıq işləri doğma ana dilimizdə aparılmayıbdır. 1950-ci illərdəki siyasi rejim "sovet ailəsi", "sosialist milləti", "məzmunca sosialist, formaca milli" mahiyyət kəsb etmiş, milli təmayüllərə millətçilik damğası vurmuşdur. Bu mənada "Azərbaycan dili dövlət idarələrində", "Yüksək dil mədəniyyəti uğrunda", "Azərbaycan ədəbi dilinin bəzi məsələləri haqqında" və s. məqalələr 1950-ci illərdə Azərbaycan ədəbi dili və onun işləkliyi barəsində geniş təsəvvür yaradır. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev uzaqgörənliklə qeyd edirdi ki: "İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri ifadə etməyə qadirik. Bu, böyük nailiyyətdir. Bu, iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var və o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik".

Heydər Əliyevin dil, ədəbiyyat və mədəniyyətimizin inkişafına böyük qayğısından, 1960-cı illərin sonlarından başlayaraq ardıcıl şəkildə milli dil siyasəti aparmasından bəhs edən alim yazırdı: "Böyük öndər Heydər Əliyevin ideyaları fundamental əsaslarda, konseptual genişlikdə

azərbaycançılıq məfkurəsinin bel sütunudur, hərəkətverici beyin mərkəzidir”.

Azərbaycanda siyasi natiqliyin formalaşmasında da Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun nitqi, haqlı olaraq, öz zənginliyi, orijinallığı, məntiqliliyi, səmimiyyəti və rabitəliliyi ilə ən böyük siyasi xadimlərin nitqləri ilə müqayisə edilir. O, öz çıxışlarında həmişə sərbəst danışığa üstünlük verir, yazılı məruzə və ya çıxışlardan istifadə etmirdi.

Ümummilli lider öz əzəmətli görkəmi, baxışı, səsi ilə auditoriyanın diqqətini özünə cəlb edə bilir, auditoriya ilə ünsiyyətə girməyi bacarırdı. Nitqindəki ciddi sistemlilik, ardıcılıq və məntiqilik bütün çıxışlarında özünü göstərirdi.

Ana dilində danışmağı ilə fəxr edən, bu dili bütün ruhu ilə sevən Ümummilli Lider çıxışlarında xalq danışıq dili nümunələrindən, dilimizin rəngarəng ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edirdi. Heydər Əliyevin natiqlik məharəti ana dilini gözəl bilməsindən, bu dildən mənəvi zövq almasından irəli gəlirdi. O, Azərbaycan dilinin bütün sahələrdə fəaliyyət göstərməsi sahəsində ciddi işlər görürdü.

Ulu öndərin əzəmətli görkəmi, gur səsi, danışığında məntiq, emosiya hər çıxışda bir qədər də güclənir və dinləyicilərdə, onların hisslərində dərin iz qoyurdu. Onun nitqi aydın, anlaşılıqlı olmaqla yanaşı, həm də zəngin emosional intonasiyaya malik idi. Heydər Əliyev danışarkən bütün varlığı, düşüncəsi, emosiyası ilə danışırdı.

Heydər Əliyev nitqimizin inkişafında milli televiziya və mətbuatın da rolunu qeyd etmiş, bu istiqamətdə də tövsiyələr vermişdir. O göstərirdi ki, televiziya verilişlərinin aparıcıları sözləri, ifadələri düzgün tələffüz etməlidirlər ki, danışığımız, nitqimiz aydın, cazibədar olsun.

Ulu öndər çıxışlarında ədəbi dilin bütün funksional üslublardan istifadə edirdi.

Heydər Əliyevin nitqi zənginliyi, emosionallığı, mükəmməlliyi ilə bir örnək, onun ictimai-siyasi natiqlik sahəsindəki təcrübəsi, istedadı isə bir məktəbdir.

Nəticə. Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasında dil siyasətinin milli əsaslar üzərində formalaşdırılması, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi, eləcə də beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması kimi məsələlər Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Onun bu istiqamətdə həyata keçirdiyi dövlət siyasəti milli ideologiyamızın əsası, dövlətçiliyimizin əsas inkişaf strategiyasıdır.

Ədəbiyyat

1. Mahirə Hüseynova. Missiya. Bakı 2020
2. Mahirə Hüseynova. Sözlün və əməlin yaratdığı tarix. Bakı.2022
3. Gülşən Əlizadə. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Xalq qəzeti. 2021. 5 may
4. Dil haqqında Ulu öndərin fərmanları.
5. Ana dilimizin inkişaf yolu və H.Əliyevin dil siyasəti. Bakı, 2019
6. İnternet materialları və s

11.09. 2023

20. 09. 2023

UOT:811

TÜRK DÜNYASI KONTEKSTİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ

Sevinc Sərhəd qızı Sadıqova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosenti
sevincsadigova@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-8720-3262

Xülasə

Türk dünyasının XX əsrdə yetişdirdiyi məşhur liderlərdən biri olan Heydər Əliyev yalnız müstəqil Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının taleyində mühüm rol oynayan şəxsiyyət olmuşdur. Dahi Rəhbər siyasi-ictimai fəaliyyətində elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və dil məsələlərinə də hər zaman diqqət ayırmış, qayğı göstərmişdir. Belə ki Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi illərində Azərbaycan dilinin tam səlahiyyətli dövlət dili kimi işlədilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Heydər Əliyevin ana dilimizin dövlət dili kimi geniş, maneəsiz işləkliyi üçün göstərdiyi siyasi, milli iradə, nümunə, gördüyü məqsədyönlü işlər də Azərbaycan dilinin nüfuzunun yüksəlməsinə və türk dilləri içərisində mötəbər mövqə tutmasına xidmət etmişdir. Heydər Əliyev öz çıxışlarında türk xalqlarının tarixi köklərini dərinədən təhlil etmiş, türk xalqlarının vahid kökdən şaxələnməsini və tədricən inkişaf edərək müstəqil dillərin yaranmasının elmi əsaslarla şərhini vermişdir. Müdrik rəhbər türk xalqlarının bir kökdən yaranması ilə bağlı olaraq onların ortaq dəyərlərini qeyd etməklə yanaşı fərqli xüsusiyyətlərini də diqqətə çəkmişdi. Türk xalqları tarix boyunca insan fəaliyyətinin bütün sahələrində öz istedadlarını, biliklərini, bacarıqlarını göstərmiş, tarixi-memarlıq abidələri, bədii əsərləri, musiqiləri ilə sivilizasiya tarixinə parlaq səhifələr yazmış, tarix səhnəsində nəhəng dövlət xadimləri, siyasətçiləri, diplomatları, fəth sərkərdələri ilə təmsil olunmuş, böyük uğurlar əldə etmişlər. Bu tarixi uğurlarda türk xalqlarının dahi şəxsiyyətlərinin – şair və yazıçıların, bəstəkar və memarlarının, ictimai-siyasi və dövlət xadimlərinin böyük xidmətləri olmuşdur ki, onlardan ön sıralarda dayananlardan biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, türk dilləri, Azərbaycan dili, ümummilli lider, türk dünyası

THE PERSONALITY OF HEYDAR ALIEV IN THE CONTEXT OF THE TURKISH WORLD

Sevinj Sarhad kızı Sadigova
Doctor of Philosophy on Philology, ass. Professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Azerbaijan, Baku

Summary

Heydar Aliyev, one of the famous leaders of the Turkic world of XX century, was a person, who played an important role not only in independent Azerbaijan, but also in wholly Turkic world. In his political and social activities, the great leader always paid attention to the problems of science, culture, literature and language. During the years of leadership of the republic by Heydar Aliyev, conditions were created for the use of the Azerbaijani language as a full-fledged state language. Heydar Aliyev's political, national will, purposeful work occupied the prestigious position, on the broad, unimpeded functioning of our native language, as the state language also served increasing the prestige of Azerbaijani language among the Turkic languages. Heydar Aliyev deeply gave the historical bases of the Turkic peoples, researched the scientific interpretation of the Turkic peoples diversification from a single foundation and the gradual development of independent languages. Great leader gave attention not also coming from the same root of Turkic peoples, but their different features too. Throughout history, Turkic peoples have

achieved great success using their talents in all spheres of human activity, demonstrated their knowledge, skills, with historical and architectural monuments, works of art, music, bright pages in the history of civilization, represented on the historical stage by great statesmen, politicians, diplomats, conquering commanders. Our national leader Heydar Aliyev also stood on the peak between the great personalities of the Turkish people – who got the prominent places: poets and writers, composers and architects, great merits of socio-political and government figures in these historical successes.

Key words: Heydar Aliyev, Turkic languages, Azerbaijani language, national leader, Turkic world

ЛИЧНОСТЬ ГЕЙДЕРА АЛИЕВА В КОНТЕКСТЕ ТЮРКСКОГО МИРА

Севиндж Сархад кызы Садыхова

Доктор филологических наук по философии, доцент

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Азербайджан, Баку

Резюме

Гейдар Алиев, один из знаменитых лидеров тюркского мира XX века, был личностью, сыгравшей важную роль в судьбе не только независимого Азербайджана, но и всего тюркского мира.

В своей политической и общественной деятельности великий лидер всегда уделял внимание вопросам науки, культуры, литературы и языка. За годы руководства республикой Гейдаром Алиевым были созданы условия для использования азербайджанского языка как полноправного государственного языка. Политическая, национальная воля, пример Гейдара Алиева, целенаправленная работа по широкому, беспрепятственному функционированию нашего родного языка как государственного также послужили повышению престижа азербайджанского языка и занятию престижного положения среди тюркских языков.

В своих выступлениях Гейдар Алиев глубоко проанализировал исторические корни тюркских народов, дал научную интерпретацию диверсификации тюркских народов от единого корня и постепенного развития самостоятельных языков. Мудрый лидер отметил как общие ценности тюркских народов, так и их отличительные особенности. На протяжении всей истории тюркские народы проявляли свои таланты, знания, умения во всех областях человеческой деятельности, вписывали яркие страницы в историю цивилизации своими историко-архитектурными памятниками, произведениями искусства, музыкой, представленными на исторической сцене великими государственными деятелями, политиками, дипломатами, завоевателями. В этих исторических успехах большой вклад внесли гении тюркских народов – поэты и писатели, композиторы и архитекторы, общественно-политические и государственные деятели, одним из которых является Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, тюркские языки, Азербайджанский язык, общенациональный лидер, тюркский мир

Aktuallıq. XX əsr Azərbaycan cəmiyyətində siyasi, ictimai, iqtisadi həyatında misilsiz rolu olan Ümummilli lider Heydər Əliyev bütövlükdə türk dünyasının liderlərindən biri olmuşdur. Bu səbəbdən Ulu Öndər Heydər Əliyevin türk xalqlarının birliyinin yaradılmasındakı rolunu öyrənmək olduqca aktualdır.

Annotasiya. Dünya miqyasında ən nüfuzlu dövlət başçıları, ictimai-siyasi xadimlər tərəfindən dəfələrlə bəyan edildiyi kimi, həm Azərbaycanın, həm də böyük türk dünyasının görkəmli şəxsiyyəti Heydər Əliyev dövrümüzdə ən yüksək zirvələrdə dayanan siyasi xadimlərdən biri olmuşdur. Məqalədə müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu olan Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi strategiyanın əhəmiyyətindən bəhs olunur. Burada Ulu Öndərin dil siyasəti ilə bağlı

xidmətlərinə, dünyanın tanınmış dövlət başçıları və liderlərinin onun haqqındakı fikirlərinə diqqət yetirilmişdir.

Metod. Məqalədə təsviri, qarşılaşdırma və müşahidə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Giriş. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevi “Türk dünyasının XX əsrdə yetişdirdiyi məşhur liderlərdən biri” adlandıran İrfan Ülkü [1,s.88] dahi rəhbər haqqında yazırdı: “Heydər Əliyev Azərbaycanın keçmişini və gələcəyini öz şəxsiyyətində simvola çevirir. ...Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycanın taleyində mühüm rol oynayacağına insan onu yaxından tanıdıqca daha çox inanır. Çünki Əliyev kimi ...liderlər ölənə qədər tarixin inkişafında rol oynamağa məhkumdur” [1,s.88].

Müəllifin bu fikrinə əlavə olaraq deyək ki, Türk dünyasının XX əsrdə yetişdirdiyi məşhur liderlərdən biri olan Heydər Əliyev yalnız müstəqil Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının taleyində mühüm rol oynayan şəxsiyyət olmuşdur.

Belə ki ABŞ konqresmeni Qreq Laflin Heydər Əliyevi Mərkəzi Asiyanın “Corc Vaşinqtonu”, Rusiya Federasiyasının prezidenti Vladimir Putin onu “siyasət nəhəngi”, Türkiyə Cümhuriyyətinin sabiq baş naziri Bülent Ecevit “min ildən bir yetişən dahi” adlandırmış, Rusiya-Belorus İttifaq dövlətinin dövlət katibi Pavel Borodin isə onu Çörçillə müqayisə etmişdir [2, 262, 265].

Türk dünyasının tanınmış ictimai xadimi, yazarı Oljas Süleymenovun bu dahi şəxsiyyət haqqında dediyi fikirlər onun Heydər Əliyev fenomeninə bəslədiyi xüsusi münasibəti aydın surətdə təzahür etdirir: “Böyük siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyevi ata qədər sevmiş, fəaliyyətini həmişə dəyərləndirmişəm. Heydər Əliyev dahi şəxsiyyətdir. XX əsrdə Avrasiyada dövlət ideyalarını inkişaf etdirən bu nadir şəxsiyyət əlaqələrimizi nəinki Azərbaycanla, həm də türk dünyası ilə bağlayan görkəmli siyasətçilərdən idi. Onun həyatı və dünyagörüşü xalqlarımızın mənəvi dünyasını zənginləşdirdi”.

Ulu Öndər 1994-cü ildə dövlət başçılarının İstanbul sammitində türk dövlətlərinin əlaqələrinin inkişafına, türk xalqlarının birliyinə xüsusi önəm verərək demişdir: “Bizim əməkdaşlığımız zamanın hökmüdür. Bizim əməkdaşlığımız xalqlarımızın, ölkələrimizin tarixi kökləri, əsrlər boyu toplanmış adət-ənənələrinin birliyi, dil birliyi və fəaliyyət birliyi əsasında qurulub. Bu çox böyük əsasdır və biz bu imkanlardan səmərəli istifadə etməliyik.”

Dahi Rəhbər siyasi-ictimai fəaliyyətində elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və dil məsələlərinə də hər zaman diqqət ayırmış, qayğı göstərmişdir. Belə ki Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi illərində Azərbaycan dilinin tam səlahiyyətli dövlət dili kimi işlədilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Türksöy təşkilatının üzvü olan ölkələrin XIX toplantısında çıxış edərkən Heydər Əliyev demişdir: “Bugünkü türk dilinin yaranması böyük Atatürkün xidmətləridir. ...mən Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi yaratmışam. Çünki Atatürk təkcə Anadolu türklərinin deyil, o, bizim hamımızdır. Mən Anadolu türk dilinin nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu bilirdim. Əgər Atatürk dil haqqında qərarlar qəbul etməsəydi, bu gün belə gözəl Anadolu türkcəsi olmazdı. Ona görə də dil, dil, bir də dil... Dili inkişaf etdirməliyik” [3].

Heydər Əliyev Azərbaycanda aparılan türkoloji araşdırmaları yüksək qiymətləndirmiş, Azərbaycan dilçilik elminin bütün potensial imkanlarını səfərbər edərək fundamental tədqiqatları istiqamətləndirmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanda türkologiya sahəsində aparılan tədqiqatlarla bağlı demişdir: “Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir. Keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkologiyaya, demək olar ki, Azərbaycan qədər fikir verən olmayıbdir. Təsədüfi deyildir ki, Sovetlər İttifaqında buraxılan yeganə “Türkologiya” jurnalı Azərbaycanda nəşr

edilirdi. İndi də nəşr olunur. Yəni bu sahədə bizim böyük nailiyyətlərimiz var” [3].

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev öz çıxışlarında türk xalqlarının tarixi köklərini dərinləndirən təhlil etmiş, türk xalqlarının vahid kökdən şaxələnməsini və tədricən inkişaf edərək müstəqil dillərin yaranmasının elmi əsaslarla şərhini vermişdir. Müdrik rəhbər türk xalqlarının bir kökdən yaranması ilə bağlı olaraq onların ortaq dəyərlərini qeyd etməklə yanaşı fərqli xüsusiyyətlərini də diqqətə çəkmişdi. Həmin bu fərqli xüsusiyyətlər onların hər birinin dövlətçilik tarixini yaratmışdır ki, H.Əliyev həmin tarixi geniş təhlilə cəlb edərək bildirirdi: “Düzdür, türk xalqlarının dövlətçilik tarixi və çoxlu dövlətləri olmuşdur. Ancaq türk xalqlarının (xüsusilə keçmiş Sovetlər İttifaqında yaşayan 23 türkdilli xalqın) milli dövlətlərinin dövlət dili daha çox XX əsrlə bağlıdır. Yəni, türk sözü ümumiləşdirici bir etnik termin kimi tarixən millət və dövlət adı kimi işlənmişdir. Sonralar bu sözün (türk sözünün) ehtiva etdiyi millət və dövlət anlayışı inkişaf etmiş, şaxələnməmiş, qol-budaqlara ayrılmışdır. Bütün bəşəriyyət üçün millət, dövlət anlayışı və onun statusunun müəyyənləşməsi türk xalqlarının da, təbii ki, tarixi taleyidir” [4].

“Hətta sovet dövründə də Heydər Əlirza oğlu öz müstəqillik (milli mənafeyə sədaqət) fəaliyyətini dondurmadı. Onun türk ağı Siyasi Büronun vahid rus-slavyan düşüncəsində aydınca seçildi və o bu ali rəhbər strukturda da türk-islam lideri kimi tək-cə sovet məkanında yox, bütöv dünyada türklüyün mənafeyini cəsarətlə müdafiə etdi” [5, 125-177].

Heydər Əliyevin ana dilimizin dövlət dili kimi geniş, maneəsiz işləkliyi üçün göstərdiyi siyasi, milli iradə, nümunə, gördüyü məqsədyönlü işlər də Azərbaycan dilinin nüfuzunun yüksəlməsinə və türk dilləri içərisində mötəbər mövqə tutmasına xidmət etmişdir. Ulu Öndərin şəxsiyyətini araşdıran M.Hüseynova yazır ki, “Heydər Əliyev o fenomenal şəxsiyyətlərdəndir ki, yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi cəmiyyət üçün həmişə və hər məqamda onun irsinin öyrənilməsinə tələbat özünü hiss etdirir. O tələbatı yaradan amil isə ictimai maraqdan əlavə, həmin marağı doğuran situasiyaların diqqətə etdiyi tələbi öyrənmək istəyidir. Hesab edirik ki, zamanın titanik şəxsiyyəti olan ümummilli liderimizi, onun unikal, parlaq dövlətçilik məharətini öyrənən gəncliyimiz üçün Azərbaycan dili və ədəbiyyatının, incəsənət və mədəniyyətinin hamisi olan Heydər Əliyev irsi xüsusilə cəlbədicilə olacaqdır” [6, 24].

H.Əliyevin dil siyasətində sərhəd məhdudluğu yoxdur. XXI əsrdə dünya türklərinin lideri, ağsaqqalı sayılan H.Əliyev tək-cə Azərbaycan dilinin qayğısına qalmaqla kifayətlənmir, o, müasir türk xalqlarını yaxınlaşdırmaq, onlar arasında mənəvi, mədəni, iqtisadi bağlılığı daha da dərinləşdirmək üçün çox işlər görür. Onun xaricdə və respublikamızda türk xalqlarının nümayəndələri ilə apardığı görüşlərdə özünəməxsus yüksək bir mədəniyyət və diplomatik gedişlə dil siyasətini necə həyata keçirdiyini, onları saf amal uğrunda birliyə çağırıldığını görürük.

Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, türk xalqlarının və türk dillərinin kökü birdir, tarixin sonrakı mərhələlərində isə bu dillər müstəqil şəkildə inkişaf etmişdir: “Milləti yaşatmaq və millətin indiyə qədər olduğu kimi əzilməsi imkanlarının qarşısını gələcəkdə almaq üçün dilimizi qorumaq lazımdır. İndi türkdilli millətlərin dillərində bir qədər fərq var. Amma bu dillərin kökü birdir. Mən belə düşünürəm ki, biz gərək dilimizi tatar dilinə oxşadaq. Yaxud da ki, qırğızlar dillərini bizim dilə oxşatsınlar. Yox. Əsrlər boyu dillərimiz belə yaranıb. Amma eyni zamanda dilin işlənməsi mümkün olmadığına görə, bizim dillərimiz lazımı qədər inkişaf edə bilməyibdir. Ona görə də mən Azərbaycan dili haqqında fərman verdim” [6,s.136]. Ümumən türk dillərinin inteqrasiyasından danışan, bunun üçün strategiyanın vacibliyini qeyd edən Heydər Əliyev üçün Azərbaycan dilinə qayğı, onu qorumaq, inkişaf etdirmək, dilimizin keşiyini çəkmək dövlət siyasətinin ən mühüm tərkib hissəsi olmuşdur.

Nəticə. Dünyanın minillik təcrübəsinə istinadən deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə türk xalqlarını yaşadan, türk dünyası vəhdətini qoruyub saxlayan ən əsas bağlar ortaq mədəniyyət və ədəbiyyat, ortaq siyasi və iqtisadi maraqlar, dövlətçilik ənənələri olmuşdur. Çünki türk xalqları tarix boyunca insan fəaliyyətinin bütün sahələrində öz istedadlarını, biliklərini, bacarıqlarını göstərmiş, tarixi-memarlıq abidələri, bədii əsərləri, musiqiləri ilə sivilizasiya tarixinə parlaq səhifələr yazmış, tarix səhnəsində nəhəng dövlət xadimləri, siyasətçiləri, diplomatları, fəteh sərkərdələri ilə təmsil olunmuş, böyük uğurlar əldə etmişlər. Bu tarixi uğurlarda türk xalqlarının dahi şəxsiyyətlərinin – şair və yazıçıların, bəstəkar və memarlarının, ictimai-siyasi və dövlət xadimlərinin böyük xidmətləri olmuşdur ki, onlardan ön sıralarda dayananlardan biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Linqvistika problemləri. Xsusi buraxılış. Bakı, 2023,
2. Heydər Əliyev – Ümummilli lider. Bakı: Azərbaycan, 2004, 774 s.
3. “Azərbaycan” qəzeti, 2 noyabr 1995.
4. “Azərbaycan” qəzeti, 26 iyul 1995.
5. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Elm, 1998.
6. Mahirə Hüseynova. Missiya. Bakı, ADPU, 2019, 366 s.

02.10.2023

17. 10. 2023

УДК 82.1

**ЭПОХА ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
КАЗАХСТАНСКОЙ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

Алимжан Хамраев
Доктор филологических наук, профессор
Академик МАИН
Алматы, Казахстан
ativaldi61@gmail.com
Orcid: 0000-0002-1922-013X

Аннотация

Статья посвящена выявлению особенностей казахско-азербайджанских межлитературных связей в эпохе Гейдара Алиева. Авторами проанализированы труды казахских писателей и произведения казахского фольклора, переведенные на азербайджанский язык. Раскрыта высокая интенсификация межлитературных контактов между Казахстаном и Азербайджаном. Такое расширение межличностных взаимосвязей среди творческих деятелей, безусловно, определяется общим состоянием межгосударственных отношений.

Ключевые слова: Казахстан, Азербайджан, литературные связи, интенсификация, Абай, Мухтар Ауэзов

**The epoch of Heydar Aliyev: interaction features
between Kazakh and Azerbaijani literature**

Alimjan Khamraev
Doctor of Philological Sciences, Professor
Academician MAIN
Almaty, Kazakhstan

Abstract

It was researched the main features of Kazakh-Azerbaijani international literary connections during the former Soviet period. Literary works and people folklore of Kazakh writes, which were translated into Azerbaijani language were characterized in this article. High intensification literary connection between Kazakh and Azerbaijan were widely revealed. Of course, such kinds of expansion of international personal relationship between the creative figures, determined by the general state of interstate relations.

Key words: Kazakhstan, Azerbaijan, literary connections, intensification, Abay, Mukhtar Auevov.

Актуальность. В период Независимости казахстанско-азербайджанские литературные связи получили новое дыхание. Всемирно расширяются контакты с учеными-тюркологами («Евразийский институт исследования», «Стамбульский университет», «Университет Хаджи Бекташа», «Университет иностранного языка и деловой карьеры»), поэтами, писателями и общественно-культурными деятелями для углубления сотрудничества. Совместно публикуются научные и критические статьи казахских, турецких и азербайджанских авторов. Многие исследования переводятся на указанные языки. Усиливаются самостоятельные контакты современных писателей Казахстана с азербайджанскими коллегами. Публикуются отклики, статьи азербайджанских и казахских

авторов, посвященных творчеству известных казахских писателей, в частности: Мухтара Шаханова, Дулата Исабекова, Абиша Кекильбаева, Сабита Досанова Ахметжана Ашири и других на основе парадигматической функции сравнительного литературоведения. Активизируются онлайн-встречи, творческие беседы на различные темы двустороннего сотрудничества.

Аннотация. Казахско-азербайджанские межлитературные связи в период Независимости стабильно демонстрируют высокий уровень межкультурного развития, всемерно изучаются вопросы межлитературных форм в постсоветский период, а также критически анализируются произведения казахских авторов и фольклорные источники казахского народа, переведенные на азербайджанский язык. В последние годы отмечается тесная интеграция межкультурных контактов и взаимодействий между Казахстаном и Азербайджаном [1]. В последние годы наблюдается усвоенное расширение межличностных взаимосвязей среди творческих деятелей, что, безусловно, вытекает из общего состояния межгосударственных отношений.

Методы. Сравнительно-сопоставительный, исторический и описательный.

Введение. Таким образом, после распада СССР отмечается высокая интенсификация межлитературных контактов и взаимодействий среди тюркоязычных стран и народов. Такое расширение, как отмечено нами, межличностных взаимосвязей среди творческих деятелей детерминировано, прежде всего, общим состоянием межгосударственных отношений. Нужно подчеркнуть, что достаточно высокий уровень переводческого искусства в советский период всемерно способствовал развитию всей системы переводческой культуры и литературных контактов в постсоветский период. Это тенденция отчетливо видна в казахстанско-азербайджанских межлитературных связях, которые укрепились в последние годы.

Всестороннее исследование межлитературных контактов как общественно-культурный феномен в период Независимости Казахстана в оценке тюркоязычных исследователей становится чрезвычайно актуальной для отечественной науки. Изучение работ азербайджанских, казахских и турецких авторов в аспекте эстетико-культурного взаимодействия показывает характер и особенности социально-культурного дискурса как востребованного на сегодняшний день исследования и вызывает повышенный интерес [2]. Например, в коллективной монографии «Новейшая зарубежная литература», опубликованной в Казахстане, представлен азербайджанским ученым Т.Г. Джафаровым раздел «Азербайджанская литература», который отмечал особенности расширения географической «границы распространения азербайджанской литературы» [3, 567].

Возрастающая роль межлитературных контактов писателей тюркского мира и их влияния на творческое сознание и деятельность в целом оказывает непосредственное влияние на структуру форм литературного взаимодействия казахстанских писателей с зарубежными и другими национальными литературами на трансграничных территориях, меняет сущность межличностного диалога и «чужого слова», а также своеобразие национальной эстетики. В таком аспекте рассмотрены особенности межлитературных отношений и методологических подходов к переводу произведений С. Досанова. Художественный мир казахстанского автора становятся популярными в тюркоязычном мире. Азербайджанские и турецкие ученые отмечают, что условная реальность, созданная С. Досановым с помощью национальных художественных средств,

имеет невероятную волшебную силу, которая оказывает значимое влияние на читателей [3, 9]. В критических оценках турецких и азербайджанских писателей присутствует мнение о необычной художественной силе произведений казахского автора в отображении действительности, где главные нарративы во многом являются автобиографическими и написаны с особой любовью. В национальной картине мира отражены жизни как современников, так исторических лиц, образы которых насыщены высокой романтикой. Его книги готовят детей и подростков к будущей жизни, учат ответственности и духовному обогащению. Некоторые герои проходят путь тяжелых испытаний, быстро взрослеют и становятся истинными патриотами своей земли. С. Досанов является автором десятков художественных и публицистических произведений, среди которых сборник рассказов и повестей «Доброе утро», «Трель соловья», «Орлы не дремлют» «Песнь золотого ветра» и романы «Горные кручи», «Вторая жизнь» (на русском языке роман «Горная дорога»), принесшие славу автору. Многие из них переведены на различные языки мира. В переводах, осуществленных видными писателями Имдата Авшара и Ильхамом Зал на турецкий и азербайджанский языки, в частности в легендарной повести «Белаяяруана», отмечено присутствие сугубо личного, пережитого и имперсонального [4, 8], [5, 8].

Азербайджанские критики, анализируя прозу С. Досанова, указывают, что во всех его произведениях в той или иной мере присутствует особая автобиографическая парадигма. Это обуславливается тем, что писатель создает художественные произведения на основе своего жизненного опыта. Они, опираясь на С. Досанова, считают, что биографический метод является доминирующим подходом познания мира и действительности в творческой жизни каждого писателя. Автобиография для С. Досанова — это окно в мир, которое имеет единый и неразрушимый характер. Для его творческого сознания очень важны следующие категории: время, место и состояние природы при рождении. Они часто оказывают имперсональное влияние на эстетическую оценку мира, тревожат и радуют внутренний мир автора, придают полную силу и истинный характер произведениям. Не случайно актер каждый раз подчеркивает, что родился в 1940 году в ауле Байгабыл Костанайской области. Детство писателя проходило в суровые предвоенные и военные годы, когда дети и подростки заменили старших, ушедших защищать Родину от немецких захватчиков. С. Досанов вырос с ощущением тревоги за судьбу страны, людей и близких. У маленького мальчика уже тогда было вполне взрослое чувство ответственности за окружающих и это чувство осталось с ним на всю жизнь. Впоследствии писатель воспроизведет эти мироощущения в своих прозаических и поэтических произведениях. С. Досанов осуществил свою мечту, поступив на факультет журналистики Казахского государственного университета имени С. Кирова, который окончил с отличием. Свою трудовую деятельность начал с деятельности в республиканских газетах и журналах. Возглавлял казахское отделение фонда литературы СССР, республиканский центр народного творчества и культурного обслуживания, издательство «Кайнар». Многие его книги переведены на языки народов ближнего и дальнего зарубежья. Интерес к биографии казахского писателя, прямым образом, связан с творчеством, в частности характером самих произведений.

В восприятии турецких и азербайджанских читателей С. Досанов является мастером художественного творчества, авторское мировоззрение которого было сформировано в тяжелые предвоенные годы, когда людей более всего тревожило будущее страны. Они считают, что знаковые события 12 января 1940 года в селе Байгабыл Костанайской области

переданы С. Досановым в символично-романтической форме. В этот день в тихой казахской степи неожиданно разразился смерч. Вой степных волков усилил монотонное завывание урагана. В это время появился новый житель села. С момента рождения малыша погода удивительным образом утихомирилась. Взошло солнце. Родные Сабита восприняли это как хороший знак и предрекли новорожденному особенное будущее. Мать верила, что сын рожден для совершения великих дел. Родина С. Досанова – Костанайский край, где родились и выросли такие духовные лидеры нации, как Ахмет Байтурсынов, Бейимбет Майлин, Миржакип Дулатов, Спандияр Кобеев. Мотив о «необычайном» рождении Сабита был неслучайным, и он как биографический дискурс о «предопределенности судьбы свыше» присутствует во многих произведениях писателя. Так «Автобиографический дискурс» представлен в романе «Каскырулыган тун», переведенный на турецкий и азербайджанский языки [6]. В 1968 году пассажирский поезд, следовавший по маршруту «Москва-Павлодар» столкнулся со встречным составом. В трагедии погибли все кроме одного пассажира. Это был 25 – летний С. Досанов. Трагическое событие погрузило родных и близких писателя и в печаль, и в радость. Чудесное спасение Досаева вызывало у всех удивление, его называли «дважды рожденным». Людям казалось, что это знамение Всевышнего Аллаха. Плененный сюжетом реципиент с нетерпением ждал особых событий от особенного человека. «Мотив предопределенной Богом судьбы» как личный «автобиографический дискурс» оказывает значительное имперсональное влияния на читателей произведений С. Досанова. Поэтому в творчестве писателя большое число произведений, в которых в той или иной форме присутствуют «необычные события» из жизни самого автора. Такие детали, имеющие автобиографический характер, функционируют в качестве дискурсивных сверх реалистических парадигм, которые создают художественную иллюзию достоверности. Этот факт свидетельствует о том, что реальный корпус автобиографических сочинений С. Досанова значительно разнообразнее. Все это предполагает разграничение понятия «жанра автобиографии», «автобиографического дискурса» и «автобиографизма» в процессе литературоведческого анализа, что позволяет проводить четкую дефиницию произведений, детерминирует основные художественные признаки и категории его произведений. Подобная подача С. Досановым важнейших понятий не могла не заинтересовать иноязычных читателей. Таким образом, интерес турецких и азербайджанских читателей к творчеству С. Досанова кроме художественно-эстетического плана связан и с философско-культурологическим, политико-педагогическим аспектом. Они воспринимают проблему, поставленную С. Досановым, как историко-культурологическую мысль «прошлого и настоящего» в ракурсе общественно-политических изменений, которые были характерны для послевоенного времени.

В целом, формы литературного взаимодействия казахстанских писателей с зарубежными и другими национальными литературами в контексте межкультурного диалога различны. Азербайджанская литература не исключение. Все это показывают, что в современных условиях нарастание процессов взаимопроникновения и расширения взаимосвязей различных стран и народов неизбежно. Указанные проблемы актуализирует вопросы методологического порядка, которые требуют выявления принципов и уровней взаимопроникновения культур, определения их общности и различий. Необходимость более глубокого анализа внутреннего содержания взаимодействия культур во всех аспектах -

национальном, этико-нравственном, религиозном и т.д. не вызывает сомнений. Без решения таких проблем трудно понять природу межлитературных контактов и взаимодействий писателей и поэтов.

Думается, особый интерес азербайджанского народа к казахскому словесному искусству - сокровищницам национальной литературы, не случаен, и он неуклонно растет. Например, перевод на азербайджанский язык поэмы «Кыз Жибек» в 2016 году, являющейся вершиной не только казахского, но и всего тюркского фольклора, не мог не заинтересовать читателей [7]. Знаменитое произведение было переведено известным ученым-тюркологом Бакинського государственного университета Рамизом Аскер [8]. Перед переводчиком стояла непростая задача - донести до азербайджанских читателей жизнь и быт казахского народа XVI- XVII вв., тем самым наполнить азербайджанский мир восточным культурологическим колоритом и расширить восприятие читателей с национальной картиной мира. Думается, что такой подход азербайджанского ученого привел к дополнительному переводу фундаментальных статей под названиями «*Ölümsüz şah əsər*» академика Сейита Каскабасова и «*Qazaxlarda məhəbbət dastanı*» известного азербайджанского ученого Заки Ахмедова, совместно написанной с С. Каскабасовыми «*Qız Cibək*» dastanının nüsxələri» М. Кумарова, Н. Смирновой. В данную изданию Р. Аскер включил свою статью «*Türk folklorununincisi*» и предисловие ученого Д. Касеинова [8].

Воспроизведение «Кыз Жибек» на таком языковом материале выступает как отличный культурный феномен, осуществленный посредством развернутых описаний явлений национальной культуры исоциально-исторических кодов через сюжет поэмы несмотря на то, что описания казахского мира «сжаты» в рамках одного произведения.

Выбор «Кыз Жибек» в комплексе с исследованиями ученых для перевода на азербайджанский язык в постсоветский период является закономерным. Читателю предложено проникнуть в мир казахского народа и познать особенности быта и жизни родственного степного народа. Надо сказать, что для первоначального азербайджанского восприятия «Кыз Жибек» был притягивающим и эстетически идеальным. С другой стороны, можно наблюдать попытку ученого-переводчика осмыслить, с одной стороны, родственную, но все же «чужую» азербайджанцам культуру в контексте необычайно многообразного тюркского мира. Рамиз Аскеру удалось передать в переводе казахский патриотизм, национальные особенности прекрасной истории любви и верной степной дружбы. Азербайджанский духовно-эстетическую ценность великой лиро-эпической поэмы «Кыз Жибек» с более чем многовековой историей существования, которая включена в фонд мирового культурного наследия ЮНЕСКО. Посредством многопланового перевода данной поэмы транслированы значимые национальные идеи, символы, ценности, обычаи, верования, традиции, нормы и правила быта казахского народа, представленные в самый сложный период его истории. Благодаря такой художественной трансляции поэмы читатель получает иное эстетическое чувство, иное наслаждение, иное восприятие культуры, и в итоге иное универсальное представление мира, хотя что-то генетическое родное, может быть и исторически забытое, как родственные народы [8, 9-10].

На наш взгляд, казахский оригинал и азербайджанский перевод поэмы о любви «ГизДжибек» (азербайджанский вариант – А.Х). - одна из самых ярких жемчужин мирового и тюркского фольклора. Данная история возникла в XVI-XVII веках во времена независимого казахского ханства и приобрела большую популярность в народе. На

сегодняшний день обнаружено шестнадцать рукописей произведения. Самый совершенный и доступный вариант эпоса «Кыз Жибек», был творчески обработан Жусипбеком Шейхисламулы, который и переведен на азербайджанский язык [9, 271-273].

В 2008 году в ЮНЕСКО отметили 500-летие эпоса. Он был издан в Анкаре и опубликован ТЮРКСОЙ на казахском и турецком языках. Данная книга была предназначена для широкой читательской аудитории, студентов, обучающихся на филологических факультетах, а также специалистам по литературе тюркских народов. Читатели отметили, что стихотворный эпос «ГизДжибек» - один из красивейших любовных эпосов казахского народа, самый необычный среди художественных народных эпосов. Богатый национальный колорит, образные характеры, необычное воспроизведение драматических событий - снискали любовь турецкой и азербайджанской аудитории.

Следует отметить, что такие переводы являются важным способом сохранения культуры великих национальных памятников, что особенно важно в эпоху современной глобализации. Такие литературные традиции позволяют по - новому переосмыслить фольклорные жанры искусства и образцы письменной литературы, значительно расширить читательский корпус, пропагандировать высокие идеалы и положительно влиять на сознание подрастающего поколения разных народов. Значимость художественных переводов фольклорных наследий заключается также и в том, чтобы вдохновлять молодых переводчиков на расширение границ влияния таких шедевров на многие языки мира.

По мере развития международных культурных отношений перед азербайджанскими переводчиками стояла особая миссия - вывести на мировую арену тюркские национальные словесные памятники, рассказать об их значении и продвигать эстетическую ценность фольклорных наследий. В этом плане большую роль сыграл фильм «Кыз Жибек», который до сих пор является одним из самых популярных, красочных и колоритных фильмом казахского кинематографа. Успешная экранизация поэмы обратила внимание многих переводчиков на данное фольклорное произведение. Секрет успеха фильма «Кыз Жибек» связан с талантом и мастерством казахских сценаристов, музыкантов и режиссеров, которые удачно адаптировали фольклорный сюжет к киноискусству. Самое примечательное, что фильм «Кыз Жибек» стал национальным шедевром несмотря на то, что был создан в период идеологических ограничений и репрессий. Казахская поэма о любви стала источником появления новых поэтических изданий, драм и музыкальных произведений о любви. По его мотивам были сняты художественные фильмы и мультфильмы в Азербайджане, знаменитые «Кероглу» и другие.

По мнению азербайджанских ученых, одна из главных актуальных задач творческих интеллектуалов тюркского мира- использовать древнетюркские словесные реликвии для нужд новой эпохи, то есть осовременить старые истории. Необходимо создавать новые фильмы, основанные на многовековых памятниках культуры, писать оперы, драмы, музыкальные произведения, чтобы сохранить национальные традиции и вместе с тем, находить в них ответы на актуальные запросы современности [8].

В контексте таких глобальных задач «КызЖибек» был внесен в список всемирного наследия ЮНЕСКО. Это историческое событие подчеркнуло, что «Кыз Жибек» является ценным памятником не только казахского народа, но и общим для всего тюркского мира. В 2009 году по случаю 500-летия знаменитого казахского эпоса «Кыз Жибек»ТЮРКСОЙ издал турецкий и азербайджанский варианты «ГизДжибека». В честь этого юбилея в

городах Стамбул, Мерсин, Гирне прошли культурные мероприятия и театральные постановки, организованные Алматинским театром оперы и балета. В Азербайджане усилился интерес к эпосу, ученые стали изучать все варианты эпоса "Кыз Жибек", которые позже были переведены на азербайджанский язык. По данным фольклористов, существует 16 вариантов эпоса «Кыз Жибек». Азербайджанских читателей впечатлила судьба девушки Джибек, трагедия Толегена, насилие Бекежана, героизм Сансизбая, истории которых рассказывались по-разному в каждом регионе, но общий ход событий был одинаков. По их мнению, в этих образах раскрыты типические черты многих персонажей эпоса, которые встречаются чаще среди людей нашей современности. В критических статьях указано, что казахский автор систематизировал каждый аспект саги в начале двадцатого века и просмотрел несколько экземпляров, циркулирующих среди акынов, исследовал форму и структуру, издал в Казани и Ташкенте. Также высказывается точка зрения, что в некоторых местах заметно, что было вмешательство в сюжетную линию, шлифовалась композиция и обогащался язык. Казахские фольклористы считают этот вариант самым богатым в художественном отношении. Ранее этот экземпляр переводился на другие языки. На азербайджанский язык и на родственные турецкие языки был переведен с варианта Жусипбека Исламулы [8, 4-5]. Подчеркнут особый вклад заведующего кафедрой тюркской литературы государственного университета, известного азербайджанского литературоведа, лингвиста и переводчика профессора, доктора Рамиза Аскер, переведившего эпос "Гиз Джибекс большим мастерством и своеобразным художественным вкусом. Рамез Аскер был знаком со всеми переводами произведения, в частности, с турецким, узбекским, казахским, киргизским, туркменским, уйгурским, татарским вариантами. У него был большой переводческий опыт фольклорных произведений тюркских народов. Его усилиями многие произведения переведены с башкирского и с гагаузского языков на азербайджанский язык. Литературовед внес большой вклад в работу по пропаганде и переводу национальных письменных памятников для взаимного обогащения литературы тюркского мира.

Надеемся, переводчик будет продолжать свое благородное дело, и литература тюркских народов еще больше обогатится уникальными переводами, поднимет переводческое искусство на более высокий качественный уровень, продолжит укреплять культурные связи. Р. Аскер убежден, что шедевр казахской литературы и искусства - эпос «ГизДжибек» — это общий памятник тюркской культуры, который имеет мировое значение. Как и у всех тюркских народов, у казахов он очень глубокая и богатая традиция и имеет сильную устную народную литературу. В казахском фольклоре более сорока жанров, некоторые жанры уникальны и присутствуют только в казахских фольклорных источниках, например, песня-желание, песня-буква и т. д. В свою очередь бытовые, обрядовые, трудовые песни делятся на праздничные, пастушьи и другие виды. Эпосы делятся на героические и героические с любовными историями. Примеры героических эпосов: «Кобланды батыр», «Ер Таргын», «Алпамыс батыр», «Караман батыр», «Камбар батыр» и т.д. Некоторые из них имеют общий сюжет с другими тюркскими народами, и являются широко распространенными. Стихотворные формы эпоса, такие как «Кобланды батыр» (в объеме 10 тыс. строк) являются самым большим памятником казахской словесности. Сюжет данного эпоса посвящен борьбе казахов с иноземными захватчиками. В саге отражена напряженная борьба Кобланды против Казанхана и Алшагир-хана и описанию военных сюжетов. Эта сага переведена на русский, польский и чешский языки.

Его перевод на азербайджанский язык, по мнению Р. Аскер - одна из важнейших задач, стоящих перед национальной филологией Азербайджана. Общественная жизнь, воспеваящая беззаветную любовь героев или любовные истории, занимают особое место в казахском фольклоре. В этом плане «ГизДжибек», «Гози-Корпеш и Баян-сулу», «Енликве Кебек», «Айман и Шолпан», «МагпалГиз», «КулчаГиз», «Талайлы и АйымГиз», «Каскелен», «Есим и Злиха», «Кубигул», «Бозаман», «Аксаула» очень популярны в народе. «ГизДжибек» - самый яркий из них [8, 10-11]. Сюжет эпоса "ГизДжибек", состоящий из 2707 стихов соединяется друг с другом с отдельными частями прозы, иногда объемом одной страницы, повторяющемся ровно в 40 местах произведения. Язык произведения очень простой, плавный и ритмичный. Длина абзацев от 2 до 8 строк. Количество слогов в стихах нестандартные, иногда длинные, иногда короткие. Рифма тоже изменчива, иногда рифма повторяется целиком, иногда рифма зависима от общей тональности произведения, строго соблюдается каноническая звуковая система. Поэма «ГизДжибек» имеет свою особенную тональность исполнения, которая ярко наблюдается во время традиционного музыкального сопровождения домбры. Издатели считают, что острая темповая речитативная (повествовательная) форма «ГизДжибек» преобладает в Западном, Восточном и в Центральном Казахстане. У каждого региона есть свои отличительные особенности, формы и сюжеты богаты художественными сценами. Поэтические образы, использованные в произведении: эпитеты, аллегории, аналогии, олицетворения и др. (*как верблюд, как гранат, или мой тростник, растущий в озере, гоночная ярость* и т. д.) усиливают национальный колорит произведения [10, 256].

В азербайджанском переводе отмечается, что сюжет саги не сложен, главных героев всего двенадцать, имеются шесть эпизодических повторов. Некоторые истории из них представлены как мир «маленького человека». В таких эпизодах даются сопоставительные черты характеров героев. У очень богатого человека по имени Базарбай были девять сыновей и три жены. В результате эпидемии в регионе все его дети погибли. Базарбай снова женится, на этот раз рождается сын по имени Толеген. Через девять лет у него родился второй сын Сансизбай. Когда Толеген вырастает, он начинает искать красивую девушку, но не может найти ту, на которой хочет жениться. Герой говорит, что он знает, где находятся очень красивые девушки. Несмотря на недовольство родителей, Толеген едет туда. Здесь он встречает прекрасную ГызДжибек. Молодые люди с первого взгляда влюбляются друг в друга. Толеген просит у отца руки девушки и забирает ее с собой. Джибек проживает в селе три месяца и возвращается на родину отца. Спустя некоторое время на родине Джибек узнают, что Толеген мертв. Потрясенные этой новостью, братья Джибек мстят Бекежану [10, 258].

Проходит много лет, Сансизбай вырастает и отправляется на поиски брата. Встречает ГизДжибек. Корян, хан калмыков с большим войском преследует отряд Сансызбай. Корян и Сансизбай по очереди выступают друг против друга. Ханская стрела пробивает восемь слоев девяти слойной брони Сансизбая. В свою очередь стрела Сансизбая попадает в грудь и спину Коряна, огромная армия последнего следует за ним. Чтобы нанести внезапный удар бесчисленным врагам, Сансызбай организует ночной рейд, уничтожает остатки врага. В финале ГизДжибек и Сансизбай женятся, сорок дней и сорок ночей идет свадьба.

Р. Аскер пишет, что знакомство с бессмертным шедевром - с эпосом «КизДжибек» -

волшебно для каждого казаха и означает долгое и красивое путешествие в степное пространство. Звонкие и мощные стихи эпоса, превосходно работают над сознанием читателя, чтобы усилить чувство любви, помогают быть мудрыми и не терять, даже в среднем и пожилом возрасте особого восприятия мира произведения. С первых строк поэма завлекает читателя в чудесный поэтический праздник, придает реципиенту особое духовное состояние. Читатель начинает осознавать силу настоящей правды, трагичный и печальный вкус этого состояния. Читатель никогда не смирится со смертью красавца Толегена, не знает, почему прощает или не прощает предательство Бекежана. Когда высокомерный Каран меняется на глазах, нам кажется, что он свободен и умен. Когда Джибек выходит замуж на Сансизбая, который выполнил последнюю волю своего дяди, читатель ощущает и радость, и горечь прежних утрат [8].

Лирико-трагический пафос мини сюжетов о сыновьях богатого Базарбая и его долгожданного сына от второго брака, а также его состояние после смерти Толегена сильно влияет на душевное состояние читателя. Кажется, мир снова оживляется с рождением ребенка в лице Толегена. Он красив и Джибек, под стать Тулегену, является умной, смелой и красивой девушкой.

Эпос состоит из двух частей: в первой части показаны любовь Джибек и Толегена и вероломное предательство Бекажана. Во второй части повествуется о дальнейшей судьбе Джибек, ее замужестве за Сансизбая.

По мнению азербайджанских ученых, казахская эпическая сага как отдельный жанр возник во времена казахского ханства, отдельные его мотивы идут из прошлого. Некоторые из этих саг являются племенными, социальная природа и система бытия которых соответствуют периоду древнетюркских государств. Например, такие великие романы, как «Гози-Корпеш и Баян-сулу» и «ГизДжибек» относятся к XVI-XVII векам, для которых типичны мотивы чудесного рождения героя, описание женских чар, романтической и трагической любви, но в тоже время, все истории любви несут в себе оптимизм и одухотворение священных чувств [10].

Любовные сюжеты «Гози-Корпаш, Баян-сулу» и «Гиз Джибек» являются лучшими образцами былин «народов Евразии». Р. Аскер отмечает, что известный казахский писатель Габит Мусрепов по мотивам фольклорного источника классическую трагедию «Гози-Корпеш и Баян-сулу» и либретто оперы «ГизДжибек». По сюжету поэм «Гози-Корпеш и Баян-сулу» и «ГизДжибек» снимались фильмы. В них показано поэтически воплощена история большой и чистой любви, которая находит отклик у читателей всех народов во все времена [10].

Таким образом, наше исследование показывает, что интерес к казахским эпическим произведениям возрастает. Факты свидетельствуют о том, что подобная тенденция усиления межлитературных контактов и развития переводной литературы будет продолжено в будущем. Среди широкого спектра эпосов тюркского мира уникальность казахского повествовательного стиля неоспорима. Эти произведения, в которых в устной форме изложены обычаи и традиции, народная мораль, являются настоящей энциклопедией казахского народа. Сюжеты известных казахских эпосов передавались из поколения в поколение, кочевали по степии распространялись насильно перкочевавшими казахами в Афганистан, Иран, Китай, Монголию, Россию, Туркменистан, Узбекистан и другие страны. Неугасимая сила и духовность великих эпосов помогла казахам, живущим за границей

помнить о родине, сохранять язык и традиции. Несмотря на то, что фольклористы, бережно собирая и записывая бесценные строки, сохранили эпосы для будущего поколения, некоторые фрагменты, к сожалению, были потеряны. Не все оригинальные версии эпоса «Кыз Жибек» сохранились, а дошедшие до нас шестнадцать версий поэмы известны только узкому кругу специалистов и нуждаются в обработке и распространении для широкой аудитории.

Усиление переводческих процессов в Азербайджане содействовало не только творческому усвоению ими огромного культурного богатства родины Абая, но и поступательному их обогащению сведениями о нашей степной стране. Безусловно, общий подъем художественно-критической мысли в тюркоязычном мире способствует всемирному и активному изучению словесной культуры казахского народа в компаративистском ключе. В эпоху независимости судьбоносную роль в становлении казахской классики в процессе общей «тюркизации» стало играть литературное наследие казахского гения Абая [11]. Его произведения были заново переведены и по-новому переосмыслены в тюркском мире. Обращение азербайджанских ученых к творчеству великого степного мыслителя закономерно и отражает общую тенденцию, связанную с глобализацией мира, с одной стороны, и со стремлением родственных народов к восстановлению прежних исторических уз и связей, с другой. В. Библер утверждал, что такие процессы, неизбежно ведут усилению непосредственных контактов и завершаются «диалогом культур» [12, 43-44].

Презентация сборника произведений Абая Кунанбаева на азербайджанском языке, проведенная Бакинском государственном университете в 2017 году, красноречиво свидетельствует о том, что литературные процессы углубляются и определяют перспективы дальнейшего развития [13]. Первая книга Абая была издана еще в советский период. Тогда азербайджанские читатели познакомились с произведениями Абая, Мухтара Ауэзова и других известных казахских мыслителей.

Азербайджанское издание было приурочено к 175-летию Абая Кунанбаева и нацелено на более глубокое понимание мироустройства казахского народа, возможно упущенного ранее. По мнению азербайджанских ученых, существует неподдельный интерес к чтению и изучению казахской литературы, поскольку обе народы имеют единые корни, культуру и историю и следовательно единое будущее. Отмечено, что благодаря переводам азербайджанского поэта Эльхана Зал, гениальный сын степи Абай предстал перед читателями, как философ, мыслитель и «личность глобального масштаба», а его произведения как «источник неиссякаемой мудрости» [13]. Произведения казахского гения подтверждают, что историко-культурные связи казахского и азербайджанского народов уходят к глубине веков. В частности, в «Словах назидания», в стихотворениях и поэмах «Искандер», «Масут», «Сказания об Азиме» явственно обнаруживаются следы общих восточных многовековых мудростей. В эпоху независимости известность классических казахских писателей вышла далеко за пределы своей страны. Многие из них стали международно значимыми личностями. Наиболее ярким представителем таких личностей стал Абай, его творческое наследие рассматривается в качестве универсального культурного феномена, существенного фактора мировой культуры на рубеже веков. Взаимосвязь и литературные контакты между писателями тюркоязычных стран дали известным тюркологами основание говорить о концепции единой «тюркоязычной

литературы» и необходимости создания «новой эпохи духовного развития».

Углубление литературных взаимосвязей и перевод художественных произведений поступательно усиливал интерес к казахской литературе. Азербайджанские ученые стали исследовать творчество казахских писателей. Одной из таких работ является книга о Мухтаре Ауэзове, опубликованная на азербайджанском языке [14]; [15]. Монография «Творчество Мухтара Ауэзова: от традиций к новаторству» стала историческим явлением в литературной жизни азербайджанского народа. Речь идет о глубоком исследовании произведений великого казахского мастера пера. В ней рассмотрены такие проблемы как: творческий акт писателя в контексте его сложной судьбы, ауэзовская драматургия как поэтический код скрытой национальной драмы.

Видный азербайджанский тюрколог Низами Тагисой долгое время занимался с изучением казахской литературы. Переводил фольклорный шедевр «Кобланды батыр», произведение Мухтара Ауэзова «Қаралысұлу» («Красавица в трауре» и т.д. [16]. Казахские поэты, писатели и ученые высоко оценили вклад азербайджанского ученого, доктора филологических наук, поэта, переводчика, профессора Бакинского славянского университета, члена Союза писателей Азербайджана. Следует особо отметить, что переведенный и изданный им известного казахского эпоса «Кобланды батыр» на азербайджанском языке стал важным культурным событием общественно-политической жизни двух родственных народов. Ученый почти за 15 лет упорного и кропотливого труда достиг намеченные цели.

Все же, центре исследования Н. Тагисой стояло творчество М. Ауэзова как монументальной личности, представлявшей столетнюю историю казахской степи и показавшей непрерывную духовную эволюцию двух веков, второй половины XIX и первой половины XX веков [15], [14, с. 211]. Ученый рассматривает М. Ауэзова как яркого примера личности, выступавшего за сохранение и развитие культурных национальных символов, верного последователя и продолжателя пути Абая. На азербайджанском языке были переосмыслены и проанализированы взгляды казахского гения, исследованы факты и характер преследования художника за инакомыслие, истоки твердости воли писателя и ценности, которые он продвигал. Ученый подчеркивал роль М. Ауэзова в создании в Казахстане абаеведения, как отдельного литературоведческого направления. Благодаря творчеству М. Ауэзова Абай предстал эпохальной личностью, а казахская степь – истоком степного характера и красоты. Вместе с Абаем М. Ауэзов стал носителем особого духовного знания в эпоху доминирования коммунизма. Их творчество стало своеобразным творческой отдушиной и ответом на замкнутое пространство, возникшее в первой половине XX века. Молодая казахская интеллигенция первой половины XX века, не смогла и не успела до конца выразить свои творческие порывы, а также показать величие Абая и казахского степного мировоззрения. Это удалось сделать казахским ученым во второй половине XX века и в эпоху Независимости. Они смогли закономерно обосновать общественно-политическую и культурную значимость личности Абая для всего тюркского мира. С этой точки зрения учебное пособие «Творческий путь Абая» и фундаментальная статья «Абаеведение» (История исследования жизненного и творческого пути Абая) профессора кафедры литературы тюркских народов Бакинского государственного университета Ф. Агаевой, опубликованное в 2015 году, имеет непреходящее значение. Ученый поддерживает казахских коллег, выделяющих «Абаеведение» в отдельную область

тюркологии [17]. По ее мнению, исследование феномена Абая проходило в три этапа. Первый этап - сбор данных, поиск рукописей и публикация литературного наследия поэта. Поэтому данный этап определен как период становления абаеведения. На втором этапе (1940-1990 гг.) исследовались творческая жизнь, историко-культурные и эстетико-художественные особенности литературного наследия поэта. На третьем этапе (в период Независимости) в абаеведении происходит полное переосмысление феномена Абая в контексте глобальных изменений постсоветского мира. Автор, подробно излагая ситуацию 1920-30-х гг. вокруг творчества Абая, указывает, что во взглядах М. О. Ауэзова советские ученые отмечали «вульгарный советский подход», жестоко подвергали его работы критике за буржуазное представление национальной литературы. Ф. Агаева цитирует следующие высказывания советских идеологов: «Впервые годы после революции, вплоть до 1936-1937 годов, наряду с истинно социалистической оценкой наследия Абая имели место и различные консервативно-злопыхательские суждения... Они пытались подвести Абая под свое байско-контрреволюционное знамя, сделать его «своим Абаем», своим идейным вдохновителем» «если посмотреть внимательно, то в этих словах, вышедших из-под пера такого видного писателя Мухтара Ауэзова, видим вульгарный «советский подход»» [17, 12-18], [18, 11-12]. Не все было просто и однозначно в советское время. М. Ауэзов как человек впитавший идею о национальном возрождении начала XX века, ясно понимал необходимость формального принятия коммунистической идеологии для «спасения» Абая от таких «вульгарных подходов», которые сложились в послеоктябрьское время. Нужно было всем своим упорством и убеждением сражаться за спасение Абая. Вспомним, что он таким же образом спас великий киргизский героический эпос «Манас» от характерных для того времени авантюристических выпадов представителей соцреализма и нормативной эстетики. Думается, что исходя из жизненного опыта он смог «возвратить Абая» казахскому читателю в советский период. Ситуация могла развиваться по другому сценарию. Молодые и неопытные революционеры и реакционеры могли предать забвению творчество Абая на долгий период. В романе «Путь Абая» можно найти факты, указывающие на идейные колебания автора, о которых напишут советские критики. Впрочем, и сам автор, впитавший алашордынские идеи, перенес суровые жизненные переипетии из-за коммунистического надзора. Н. Тагисой писал: «Я уже более тридцати лет рассказываю студентам о творчестве Мухтара Ауэзова. Поэтому у меня была возможность всесторонне изучить его произведения и его жизнь. В советское время отношение к его творчеству было неоднозначным. Он был глубоко мыслящим писателем. Поэтому не мог ограничиться только социальным реализмом, как требовала идеология того времени» [15].

В постсоветский период в силу глубинных исторических и социально-политических изменений и усиления творческих контактов среди тюркоязычных писателей, представители национальных литератур стали с особой отчетливостью ощущать свою внутреннюю сопричастность к общетюркским процессам. Например, такие произведения на азербайджанском языке, как «Туркистан», «И меня, ты, смерть, убаюкай» («Олум, мэнэ аги дэ») Магжана Жумабаева, «Казахстанский путь», «Сердце Евразии» Нурсултана Назарбаева, «Глиняная книга» Олжаса Сулейменова, «Когда, выли волки» Сабита Досанова, «Идикут» Ахметжана Ашири получили высокую оценку у азербайджанских читателей. А перевод произведения «Алаш Арыстары» на азербайджанский язык

показывает, что переводчики в своей творческой активности выходят не только за национально-географические рамки, но расширяют внутренние границы художественного национального мировосприятия и мировоззрения.

Рамез Аскер пишет, что произведения Магжана Жумабаева на азербайджанском языке были тепло восприняты читательской аудиторией [19]. Поэт жил в самый мрачный и трагический период истории постсоветских государств – в первой половине XX века, когда происходили трагические события, имевшие горькие последствия. Азербайджанский переводчик пишет, что отношение Маржана с Октябрьской социалистической революцией, точнее, большевизмом было своеобразным и неоднозначным. Были уничтожены миллионы людей во имя классовой борьбы. Большевицкая власть создавала искусственный голод в стране. На Украине из-за голода погибло 6 миллионов человек, в Казахстане – 4 миллиона, в Поволжье – миллионы. Выдающийся революционер и умелый полководец Михаил Фрунзе, смерчем прошелся через Среднюю Азию, приказывая рубить мечом всех, кто попадался на пути Красной армии. Когда его спросили, как обращаться большевикам с коренными народами, он ответил: «ради светлого коммунистического общества нужно привести в жертву жадных людей» [19, 3].

По мнению Р. Аскера, советская власть снова колонизировало национальные окраины с иными принципами. Неоколониализм, законность и легитимность власти — это лишь новые вопросы, обнаженные Красной армией, которая умело призывала жителей местных окраин на вооруженную борьбу, которые в свою очередь восстали во имя коммунистических завоеваний. Интернационализм, равенство и братство советской власти, пафосные лозунги стали формальными и были нацелены на стирание этнической корни народов, в том числе и тюркского и исламского мира. Многие народы после распада коммунистической системы вернулись к основам своей историко-культурной истории и начали избавляться от следов манкуртизма [19, 4-5].

Ученый утверждает, что коммунистическое правительство, желающее создать пролетарскую культуру преимущественно силами неграмотных, в лучшем случае крестьян и их семей с начальным образованием, не могла достичь политико-культурных высот, поскольку ликвидировала, либо изгнала грамотных, образованных людей. Во главе стоял гениальный наставник человечества, вождь мирового пролетариата Ленин, к которому и с отвагой, и с ненавистью относилась национальная интеллигенция. В приоритете большевиков были поэты и писатели, которые критиковали прежнюю историю, капиталистический и феодальный мир. Между тем в истории литературы тюркских народов XX века появилась целая плеяда талантливых писателей и поэтов. Почти все они были уничтожены в 1930 – е гг. красной террористической машиной, которая безжалостно расчищала национальные окраины. Такие мудрецы из народа как Магжан Жумабаев, которые переживали за происходящие события в мире, чувствовали и волновались, старались запечатлеть все беды современного мира, были чужды системе. Советский период в 30-е гг. отличался более жестокими методами национального притеснения чем в эпоху царизма, более жестокими колониальными формами управления, более жестокими реальным и моральным террором против определенной части народа, немислимыми пытками и преследованиями, строгой цензурой. Большевизм стремился обуздать творческих деятелей, считал их опасными для общества. В качестве примера Р. Аскер приводит Гусейна Джавади, Ахмеда Джавада и Микаила Мушфиги - у азербайджанцев,

Фитрата и Чолпана - у узбеков, Сакена Сейфуллина и Ахмеда Байтурсына - у казахов, Бекира Чобанзаде- у татар, а также отмечает, что можно указать десятки, а может и сотни других талантливых национальных творческих деятелей. Известный казахский поэт Магжан - один из них. Коммунисты боялись силы стихотворений казахского поэта, призывавшего к объединению тюркских народов:

Türküstan

Türküstan iki dünya eşıyidir,
Türküstan ər türklərin beşıyidir.
Türküstan tək gözəl yerdə doğulmaq
Tanrının türklərə bəxşeyişidir.
Keçmişdə bu yerə demişlər Turan,
Ər türkdür burada doğulub duran,
Turanın taleyi keşməkeşlidir,
Əskik olmamışdır başından tufan.
Turanın tarixi odlu bir külək,
Göylərə üz tutar hey yüksələrək.
Başqadır torpağı, başqadır suyu,
Dənizdən dərinidir, fikirdən yüyrək.
Bəsucsuz-bucaqsız çölün ecədir?
Dəniztək sahilsiz gölün ecədir?
Turan daçaylara dərya deyirlər,
Daşanda çöl basan seli necədir?
Turanın dağları göyə baş vurar,
Örtər zirvəsini bəyaz buzlaqar.
...Bu Turan əzəldən Ağ Alaş yeri,
Turansız Alaşın bitməz kədəri.
Turan torpağında rahatlıq tapıb
Alaşın aslanı Abılay börü.
Turanın bir qismi Sarı Arkadır,
Altı Alaşa da Turana rxadır.
İgidləri gidi Kənə Sarıxan
Turan torpağının bağrında yatır [19, 22].

В переводе Р. Аскер воспроизводит национальный колорит стихотворения, сохраняет образные средства. Ритм и размер каждой строки соответствуют оригиналу. Переводчик подробно описывает биографию казахского поэта. Азербайджанский ученый убежден, что без изучения биографии казахского поэта трудно войти в его поэтический мир. Сам ученый посвящает поэту прекрасные стихи:

Türk günəşi, türk ziyası,
Ulu Mağcan, ulu Mağcan,
Sevir səni türk dünyası,
Sevir səni Azərbaycan! [19, 22].

Магжан Бекеноглы Жумабай родился 25 июня 1893 года в селе Сасыкколь Кзылжардынского уезда Акмолинской области – пишет азербайджанский ученый. - Его отец был богатым человеком. У него было несколько жен, много детей. Мать Магжана Гюльсум была узбечкой. Отец Бекен особенно ценил ум и смекалку маленького Магжана, возлагал большие надежды на его будущее. Он подходил по-особенному к его воспитанию. Сначала маленького Магжана отправили к религиозным наставникам, а затем в 1906-1910 годах его направили учиться в Кзыл-ординское медресе. По мнению отца, Магжан должен был стать духовной личностью и вести религиозную деятельность. Однако без ведома отца Магжан пошел учиться в знаменитое Уфимское медресе “Алия”. Год спустя по совету своих просветителей будущий поэт поступил в русский учительский институт в Омске. Отец, которому не понравился этот шаг сына, решил больше не помогать ему материально. Благодаря меценатам Магжан смог продолжить свое образование и в 1917 году окончил семинарию с золотой медалью. В семинарии Магжан сблизился с известным ученым, тюркологом, просветителем и общественным деятелем, редактором газеты “Казах” Ахмедом Байтурсыном, поэтом Сакеном Сейфуллиным, знатоком восточной и западной культуры Мирягубом Довлатовым; через русский язык стал общаться с русскими писателями и поэтами, близко знакомится с творчеством русских символистов - Бальмонтом, Мережковским, Брюсовым и Блоком; и с особым интересом стал изучать западную литературу [19, 8-9].

В сборнике “Кольцо”, вышедшем в 1912 году в Уральске в типографии газеты “Казах” была опубликована статья Магжана «Казахи- прошлое состояние». В том же году в Казани его первая книга “Шолпан” (“Венера”), подготовленная Берниязом Кюлеевым, выходит в издательстве братьев Керимовых. На тот момент Магжану было 19 лет. Его книга о казахских писателях пользуется большим интересом среди читателей. Магжан становится известным среди широких масс, его стихи декламируются на различных тюркских языках [17, 9]. Некоторые его произведения близки по содержанию форме к тюркскому фольклору:

Süratını, Sərsəmbay	Bir başa kəndə gedək,
Haydı, tez ol, Sərsəmbay,	Süratını, Sərsəmbay!
Dan sökülür, anam vay!	Burda hamı həyasız,
Qırda açaq səhəri,	Gözel əsən arvad, qız
Təp-təp-təp!	Tez altına sərilər,
Kaş olmazdı bu məktəb,	Uzlərinin qanı yox,
Kaş görməzdim səhəri!	Gözlərinin canı yox,
Hələ dönüb geri bax!	Kişiləri pərilər.
Elə bil ki sanki dağ!	Burda odlu ürək yox,
Şəhər – yatan dev, pəri!	Şeydən özgə dilək yox!
Hər tərəfi sis, qaroy,	Bunlar donuz, avara,
Hər nəfəsi od, aloy,	Gecə dölü pərilər,
Oyur-oyur gözləri.	Cənnətdən xoş görünər
Qulaq batır səs-küydən,	Bunlara darmağara.
Ürək bulanır iydən,	Göyü görməz, koronlar,
Tıncıxıram, xudam vay!	Baxsana, çox ulduz var!
Geri dönüb nə edək,	Gülə-gülə süzür ay!
	Çaşıb qaldım şəhərdə,

Qır nə gəzir bu yerdə?
Süratını, Sərsəmbay!
Səni basmasın yuxu,
Gözəl bir nəğmə oxu,
Qoy çağlasın diləyim.
Çatım dogma elimə,
Boy atdığıım yerimə,
Dağa dönsün ürəyim!
Sarı Arka torpağım,
Mənim odum-ocağım,

Nə uzanıb yataram,
Sənin ipək yelinin,
Şirin, kövsər gölünün
Ləzzətini dadaram!
Geri baxmadıq hərdən,
Uzaqlaşdıq şəhərdən!
Söylə, canım, ağatay,
Birbaşa kəndə gedək!
Süratını, Sərsəmbay

Данный перевод Р.Аскерова на азербайджанский язык отличается точностью и образностью, мастерски переданы чувства энтузиазма и любви казахского поэта к Отчизне. В стихотворении умело показана атмосфера казахской степи начала XX века.

В 1917 году в России произошли за короткий исторический срок два значительных события: Февральская буржуазная революция и следом Октябрьская социалистическая революция. Империя рушилась, началась гражданская война. Национальные окраины вышли из-под контроля центра. 5-13 декабря в 1917 году в Оренбурге казахская интеллигенция во главе с партией "Алаш" провозгласила автономную республику "Алаш-Орда", которая стала одним из первых тюркских национальных образований в России. Основная ее цель состояла в том, чтобы предотвратить гражданскую войну, защитить население от резни. Лидеры "Алаш Орды" вели переговоры с Лениным, Сталиным, и другими представителями большевистской власти, а также они встречались с людьми Колчака. Тем не менее, это самостоятельное движение подвергалось угрозам и нападкам, как со стороны большевиков, так и со стороны белогвардейцев. В 1920 году большевики выставили им ультиматум. Несмотря на обещания, ключевые лидеры партии и государства были убиты, или впоследствии репрессированы. В апреле 1920 года этот же процесс, по мнению ученого, - повторился и в Баку.

Р. Аскер пишет, что как и вся казахская интеллигенция, Магжан мечтал о создании национального казахского государства. Поэтому он присоединяется к партии "Алаш", принимает активное участие в ее мероприятиях, в том числе участвует на съезде. Он становится членом комиссии по просвещению, созданной движением [19, 10]. В Омск Магжан был арестован казахской коммунистической партией и заключен в тюрьму на 7 месяцев. Магжан создает в г. Кызылорда первый казахский печатный орган "Бостандык туги" ("Свободный флаг"). После установления советской власти в Казахстане Магжан, следуя советам казахских просветителей в Омске и Петропавловске, по собственной инициативе открывает курсы по преподаванию "педагогике", пишет и издает специальный учебник для подготовки учительских кадров.

По приглашению секретаря ЦК Султанбека Ходжанова он приезжает в Ташкент, где начинает работать в казахско-кыргызском институте. Молодая семья живет в южном городе четыре года. Свои самые лучшие произведения Магжан напишет в Ташкенте. Здесь же он завершит романтическую поэму "Батыр Баян". В поэме описывается история двух братьев, плененных калмыками. Магжан печатал свои произведения в Ташкентской газете "Белый путь" и периодических журналах. Слава Магжана выходит за границы его страны, советского Востока. Он известен как один из самых образованных людей, и эта информация доходит до

Наркома просвещения РСФСР Анатолия Луначарского. В 1923 году по его приглашению поэт отправляется в Москву, где читает на тюркских языках научные, политические статьи, работает в издательстве "Восток", где выпускает художественную литературу. Путешествуя по разным странам Азии, поэт становится известным среди народов Востока, молодежь увлекается его необычными произведениями. В те годы известный турецкий поэт Назим Хикмет также преподавал и учился на факультете экономики и общественной жизни в Ташкенте, где они вместе с Магжаном обсуждали его книгу "Оланги" ("стихи"). Директор издательства Назир Торогулов, молодой коммунист Гани Муратбаев, заведующий отделом исполнительного комитета Коммунистического Интернационала Аббас Тогжанов и другие отмечают достоинства поэзии молодого поэта. Именно эти годы для Магжана были счастливыми и запоминающимися. Многие события этих лет впоследствии легли в основу его произведений [19, 12].

Азербайджанского ученого высок интерес к личной биографии казахского поэта. Он подчеркивает, что молодой Магжан женится на дочери Шокана Тастемирова, являющегося одним из самых богатых людей в Петропавловске в 1917 году, Зайнабе. Отец Зайнабы Шокан был родственником знаменитого Чокана Валиханова. В 1919 году Зейнаб умирает при родах, а через 9 месяцев умирает его сын Азамат. После этих трагических событий 6 лет Магжан живет без семьи. У Магжана был харизматичный характер - пишет азербайджанский переводчик. В 1922 году на свадьбе одного из близких людей он встретил свою возлюбленную Зулейху ханым и предложил руку и сердце. Вопреки всем ожиданиям, Зулейха отказала знаменитому поэту. Тогда Магжан сказал: "Я поеду в Челябинск и буду ждать там две недели. Если Зулейха не придет, я никогда больше не женюсь". Через два дня Зулейха едет за ним и больше с ним не расстается, становится верной женой и соратницей Магжана [19, 6-8].

В 2018 году в Казахстане издан сборник стихотворных произведений известного азербайджанского поэта Хусейна Абдулла оглы Раси-заде Жауид на казахском языке. Перевод подготовлен учеными кафедры ТУРКСОЯ факультета Востоковедения Казахского национального университета имени Аль-Фараби [20]. В этом же году в Баку опубликована издательством «Sherq-Gerb» коллективная научная монография «Alash Orda: dovletchilyinin tarihinde ehemiyueti» (Алаш Орда: значение государственности в истории) [21]. Данное издание показало высокий уровень взаимодействия ученых и творческих деятелей двух государств. Казахский ученый Г. Пралиева, отмечая этот литературный процесс, пишет, что в последние годы резко усилилось взаимные контакты и переводы произведений казахских и азербайджанских писателей [22, 14-15].

В 2020 году в Баку издательством «Зардаби», совместно со Всемирным союзом тюркских писателей и Ассамблеей народа Казахстана, было опубликовано знаменитое историческое произведение «Идикут» известного уйгурского писателя Казахстана Ахмеджана Ашири [22], [23]. Роман «Идикут» ранее издавался в Государственном издательстве Казахстана (Алматы), издательстве «БЕНГУ» в Турции (Анкара) и был хорошо принят казахскими и турецкими читателями. Роман уйгурского писателя был переведен на азербайджанский язык членом совета директоров издательства «Зардаби», поэтом-публицистом, и переводчиком Талехом Мансуром. Главный редактор издания – известный творческий деятель Азербайджана Акбар Гошали, заведующий отделом Центра Ататюрка [24]. Издателями было отмечено, что уйгурская культура, в том числе литература занимает важное место в Казахстане. Газеты, журналы и альманахи регулярно издаются на

национальном языке. Публикуются художественные произведения уйгурских писателей. В Союзе писателей Казахстана успешно функционирует отдел уйгурской литературы, благодаря его активной деятельности издавались книги И. Сатарова, И. Искандарова, Ильи Бахтии, Халила Хамраева, Абдулхай Рози, Изима Бахниязова, Долкуна Ясенова, Савутжана Маматкулова и многих других, ставились пьесы Дж. Азимова, А. Садирова, К. Хасанова, Зия Самади, Хизмета Абдуллина, Жамалдина Босакова, Шаима Шаваева, Ахметжана Ашири. В последние годы на уйгурский язык переведены многочисленные произведения казахских поэтов и мыслителей, в частности: Абая, Ыбырая Алтынсарина, Сабита Муханова, Мухтара Ауэзова, Габита Мусрепова и т.д. В годы независимости многие книги казахских и уйгурских авторов были переведены на оба языка и изданы при поддержке государства. Это, по мнению издателей, и является показателем братства и родства двух народов [25].

Знакомя об истории уйгурской литературы, издатели обращают особое внимание на путь ее развития в Казахстане, где было создано важное направление национальной литературы. Поскольку уйгурская литература занимает особое место в литературном и культурном развитии Казахстана, государство и казахский народ сыграли важную роль в продвижении этой словесной культуры, ее признании другими народами. Также отмечено, что литературная деятельность Ахметжана Ашири заслуживает особого внимания среди современных уйгурских писателей, мобилизовавших все свои духовные силы для того, чтобы национальная культура, национальные исторические ценности и духовное наследие всегда находились в центре внимания и не забывались. Роман «Идикут» по праву считается ценным духовным памятником уйгурского народа [25, 548].

По мнению азербайджанских ученых, все разделы глав исторического романа «Идикут», в частности: «Баурчук Арт Текин», «В государстве Китан», «Тайная боль», «Бешбалык», «Праздник Будды», «Монгольская долина», «Святой Орхун», «Тататуна», «Холм завета», «Тайны Золотой Девы», «Уйгурский курултай», «Тысяча будд», «Новости из желтой палатки», «За уйгурским столом», «Рай и судный день», «Бродяги, блуждающие по мечам», «Кровь не течет в Сырдарье», «Гарагорум и Идикут», «Стрела огузского хана», «В гробнице Орхуна», «Погребенный будд», «Бог войны Селде», а также действия героев произведения Танрикут Баурчук, Арт Текин Апринкур Текин, Кол Таркан, Синку Сали Тутунг, Калима Кайши, Фират Яшри, Кий Ашиг Тутунг, Джийсуя Тутунг и др. максимально приближены к оригиналу, где автор всемерно раскрывает внутренний мир своих героев и основателей тюркских государств, таких как Огуз хан, Пан Текин, Бука Текин, Ирдимин хан, Аслан хан, Билге Текин, жившие задолго до уйгурского идикутского сохранившие преемственность государственной власти благодаря династийной форме правления. События, происходящие в каждом заголовке, по мнению азербайджанских писателей, «притягивают читателя, делая его участником этого времени и пространства, они сами того не осознавая, сопереживают героям и проводят время бок о бок с историческими героями». В совокупности все это указывает на бескорыстное служение уйгурского писателя развитию национальной мысли и передают особенности национального мышления и убеждения. Исторический роман уйгурского писателя, поражая азербайджанских читателей своей внутренней духовной энергией, переносит в те далекие времена и с удвоенной силой трансформирует восприятие древнетюркского мира независимо от предыдущих впечатлений, знакомит с битвами, событиями, переживаниями общих предков средневековья, проливавших свою кровь ради будущего поколения. По мнению азербайджанских ученых, в этом и состоит сила пера и

мастерство уйгурского писателя, особенность национального интеллекта и подхода к событиям исторической давности.

Цель азербайджанских переводчиков – воспроизвести совершенно очевидную художественно-эстетическую ценность романа «Идикут», богатого историческими фактами и коллизиями. Профессионально и образно написанный исторический роман, несомненно, является для азербайджанских читателей прекрасной возможностью познакомиться со славным прошлым тюрк-уйгуров и их стремлением сохранить свою государственность при могущественной монгольской империи. Раскрытые автором исторические события послужат уроком для тех, кто думает о будущем своего народа. Азербайджанский ученый Тарана Туран Рахимли считает, что главный герой Баурчук Арт Текин, описанный в романе, является блаженным и героическим правителем уйгурского государства, с высоким, сильным и крепким характером. Красивый и харизматичный правитель Идукута поражающий окружающих своей физической силой, оказывает большое впечатление на реципиента, вызывает эмпатию. Т. Рахимли не скрывает, что роман «Идикут» вызывает чувство гордости, как статуя великого тюрка –представителя великого народа, имя которого выгравировано на каменных стелах, и сохранено на века [26, 8-10].

Азербайджанский ученый убежден, что образ главного героя этого исторического романа, выдающегося уйгурского хана Баурчука Арт Текина, который был видным полководцем Чингиз-хана, всемерно формирует общее этнокультурное представление об особом историческом периоде государства уйгурских идикутов в средние века. В этом художественном панорамном изображении уйгурский писатель раскрывает основную идею произведения, отмечая, что интересы национальной свободы в государственном управлении стоят превыше всего, и показывает, на какие жертвы может пойти глава государства, чтобы защитить национальную независимость. По мнению писателя, благодаря умной политике Баурчука Арта Текина - добровольному принятию вассального положения Чингисхана, кони монгольских коней не топтали уйгурскую землю [26, 8-10].

Перевод на азербайджанский язык исторического романа уйгурского писателя неслучаен. В постсоветский период интерес к истории начинает возрастать. Идет объективный процесс реставрации прошлого, т.е. восстановления историко-культурной справедливости, у всех народов тюркского мира. В этих условиях доминирование историко-культурного дискурса над художественно-эстетическим неизбежно. По мнению зарубежных критиков, в XXI веке жанр романа испытывает глубокую трансформацию, который ведет к утрате «романического», что было присуще романам второй половине XIX и первой половины XX веков [27, 55]. Переводы на турецкий и азербайджанский языки отчетливо показывают, что главный недостаток современного романа, как- бы нивелируется появлением исторических романов этно-фундаментального событийного характера. В этом плане взаимоперевод основных художественных произведений, освящающих историческое прошлое, считается закономерным и отражает общую ситуацию в эволюции романного жанра XXI века. Таким образом, историко-культурный дискурс азербайджанских переводчиков при переводе уйгурского исторического романа А. Ашири «Идикут» вытекает из традиционного типа повествования, где автор четко и последовательно рассказывает прошлую историю, максимально использует основные первоисточники, средства целостного нарратива и обладает навыками современного романиста. Уйгурский писатель умело применяет традиционные нарративные приемы художественного описания событий, вводит четкую

иерархию действий персонаж, развитие интриг и кульминационных развязок, тем самым достигает основной цели исторического романа – яркое воспроизведение исторических событий и описание роли лидеров в сохранении уйгурского государства в средние века от сокрушительных воздействий внешних сил. Перевод романа на турецкий и азербайджанский языки свидетельствует о том, что историческая проза конца XX и начала XXI веков отражала общетюркскую идеологическую атмосферу данного времени. Сам автор романа А. Ашири является одним из видных представителей обозначаемой эпохи, созданный древний мир которого соединяет историческую реальность с воображаемым миром личного нарратолога, где умело использованы имена конкретных и вымышленных героев, географических и религиозных названий, общественно-политических и воображаемых событий.

По замечанию Т. Рахимли нарратор словно внушает нам идею о том, что ради сохранения государства главный герой романа, выполняя невыносимую волю Чингиз хана сознательно идет на осуждаемые читателями, поступки. Весь этот комплексный и разнородный исторический материал выстроен совершенно предсказуемо и единообразно, в традиционном национальном романном духе второй половины XX века [26, 8-10].

Таким образом, казахско-азербайджанские межлитературные связи в постсоветский период можно смело отнести к новому этапу расширенного межлитературного диалога. И азербайджанская и казахская литература обогащаются художественным опытом и дополняют друг друга, передают свои новаторские идеи и оказывают взаимовлияние. Азербайджанские исследователи изучили материалы казахстанских библиотек (Национальная академическая библиотека, Научная библиотека Евразийского университета им. Л. Гумилева и библиотека Международной тюркской академии в г. Нур-Султане), собрали и систематизировали материалы, относящиеся к казахстанско-азербайджанскому литературному пространству. Особенности межлитературных контактов казахстанских и азербайджанских писателей и поэтов, их межкультурного взаимодействия, изучение, оценка откликов и статей исследователей — это отдельная тема. Внимание азербайджанских ученых были обращены также на формы литературного взаимодействия казахских писателей и поэтов с зарубежными литераторами, в частности, выявлены особенности по творчеству А. Кекилбаева, М. Шаханова, С. Досанова, Б. Канапьянова, С. Ли, В. Михайлова, А. Ашири и многих других. Они раскрыли межлитературные связи и контакты современных писателей Казахстана с азербайджанскими творческими деятелями и детерминировали формы литературного взаимодействия казахстанских писателей с зарубежными и другими национальными литературами на трансграничных территориях и в контексте межличностного диалога, в частности, известных казахских писателей Мухтара Шаханова, Дулата Исабекова, Ж. Шакенулы, Абиша Кекильбаева, Сабита Досанова, Р. Отарбаева, С. Елубая и А. Ашири. В критических статьях проанализированы в сравнительном плане не только процессы взаимодействия и их формы, но историко-культурные и художественные дискурсы, представленные в переведенных произведениях казахстанских авторов [28].

Литература

1. Мирзоев К. Новые переводы Абая на азербайджанский язык // URL: <http://sozvuchie.zviazda.by/literaturnyj-kazakhstan/novye-perevody-abaya-na-azerbajdzhanskij-yazyk.html>

2. Новейшая зарубежная литература: коллективная монография. – Алматы: Жибекжолы, 2011. – 584 с.
3. Sabit Dosanov. Beyazdeve. – Kasim, 2015. – 208 b.
4. Imdat Avshar.Onsozyerine //SabitDosanov. Beyazdeve. – Kasim, 2015. – 208 b.
5. С. Тойгамбаев. Расширяя границы литературы // Казахстанская правда, от 30 января 2016 г. Также см. // <https://www.kazpravda.kz/articles/view/rasshiryaya-granitsi-literaturi1>
6. А. Турысбекова. Летопись времени (Статья в «Литературной газете») // <https://lgz.ru/article/-5-6723-05-02-2020/letopisets-vremeni/>
7. В библиотеке Елбасы хранится книга «Кыз Жибек» на азербайджанском языке // URL: <https://presidentHbrary.kz/ru/news/v-bibHoteke-elbasy-hranitsya-kniga-kyz-zhibek-na-azerbaydzhanskom-yazyke>.
8. QızCibək. Qazax məhəbbət dastanı (Под ред. и перевод Рамеза Аскер). - Bakı, MBM, 2016, - 288 s.
9. Qumarova M., Smirnova.N. QızCibək” dastanının nüsxələri (на азербайджанском языке) //QızCibək. Qazaxməhəbbətdastanı (Под ред. и перевод Рамеза Аскер). - Bakı, MBM, 2016, - 288 s.
10. AhmedovZ., S. Kaskabasov. Qazaxlarda məhəbbət dastanı» //Qız Cibək. Qazax məhəbbət dastanı (Под ред. и перевод Рамеза Аскер). - Bakı, MBM, 2016, - 288 s.
11. Токаев К-Ж. Абай и Казахстан в XX! веке. Kazinform. 9.01.2020 // URL: <https://www.inform.kz/ru/opublikovana-stat-ya-kasym-zhomarta-tokaeva-abay-i-kazahstan-v-xxi-veke>.
12. В. Библер. Культура. Диалог культур // Вопросы философии. - 1989. - № 6.- С. 43-67
13. Эльхан Зал. Поэт: все творчество Абая Кунанбаева издано на азербайджанском языке // URL: <https://az.sputniknews.ru/radio/20201128/425560953/Abay-Kunanbaev-na-azerbaydzhanskom-yazyke.html>
15. TagisoyN. MuxtarAuezovun yaradigli di. – Baki, «Sherq-Gerb», 2019. -219 s.
16. Монография Низами Тагисой «Творчество Мухтара Ауэзова: от традиций к новаторству» // URL: <https://24.kz/ru/news/culture/item/445207-kniga-ot-tvorchestve-mukhtara-auezova-vyshla-v-azerbaydzhane>
18. Koblandi-batir.Qazax xaiqqehmanliq dastani. – Baki, «Elm ve tehsil», 2017. – 316 s.
19. Агаева Ф. «Абаеведение» (История исследования жизненного и творческого пути Абая) // Түркология, №4, 2015. - С. 12-18
20. Агаева Ф. Сын всего человечества // Творчество Абая Кунанбаева в зарубежной рецепции. – Алматы, ЭдебетЭлемь 2016. - С.9-19.
21. Аскер. А. Bütündövlərin ölməz şairi // MağsanCumabay. Ölüm, mənə ağıde (Под ред. Рамеза Аскера). - Bakı, BXQR, 2018, 112 s
22. ХусейнЖауид. Өлеңдер. -Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 269 б.
23. AlashOrda: dovletchilyinin tarihinde ehemiyeti. – Baki, «Sherq-Gerb», 2018. – 136 s.
24. 22. Пралиева Г. М. Әуезов және әзербайджан әдебиеті // Қала&Дала. №8 (372). 4 наурыз, 2022. – Б 14-15.
25. Ашири А. Эр адам болып өмір сүрдік //URL: <https://qazaqadebieti.kz/28288/ahmetzhan-ashiri-r-k-ni-adam-bolyp-mir-s-rdik>
27. “İdikut” əsərinin yazarına Azərbaycandan MƏKTUB // <https://m.modern.az/az/news/290129/>

28. “İDİKUT” ƏSƏRİNİN YAZARINA- Azərbaycan aydını ustad Uyğur yazıçısına məktub yazdı // <https://olaylar.az/news/sosial/415443>
29. ƏhmədcanAsiri. Idikut. – Bakı: Zərdabi Nəsr, MMC, 2020. – 552 s.
30. Rahimli T. Onsoz // ƏhmədcanAsiri. Idikut. – Bakı: ZərdabiNəsr, MMC, 2020. – 552 s.
31. Новейшая зарубежная литература: Коллективная монографияю – Алматы: Жибек жолы, 2011. – 584 с.
32. Аминова В.Р., Набиуллина А.Н. Транскультурная литература: вопросы теории и методологии изучения // Национальные литературы на современном этапе: научные концепции и гипотезы: круглый стол, посвященный 80-летию создания Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан (11 сентября 2019 г., г. Казань): сб. ст. Вып. 1 / сост.: А.Ф. Ганиева, Ф.Х. Миннуллина, Л.Р. Надыршина. - Казань: ИЯЛИ, 2019. - С. 240.

25.09.2023

10.10.2023

UOT: 821(091)

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK MƏNƏVİYYATI
(TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATINA DƏYƏR KONTEKSTİNDƏ)**

Elman Quliyev
Filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan, Bakı
elman.guliyev1958@gmail.com
Orcid: 0000-0001-5413-9479

Xülasə

Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri Ümummillə lider Heydər Əliyevin milli ədəbiyyat və milli mədəniyyət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridir. Ulu öndərin türkçülük fəaliyyəti bir millət olaraq altı min ildən çox tarixi olan, hazırda geniş coğrafiyalarda məskunlaşan təxminən 301 milyonluq türkün bütün istiqamətlərində ümumtürk həmrəyliyinin inkişafı, möhkəmləndirilməsi və irəliləyə doğru aparılması yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümummillə liderin türk xalqlarının ədəbiyyat, geniş mənada mədəniyyət ortaqlığını və əlaqə bağlılığını özündə əks etdirən proqram xarakterli fikirləri bu fəaliyyətin tərkib hissələrindən biridir. Ulu öndər türk dünyamızın İbn Sina, Nizami, Nəvai, Y.İmrə, Füzuli, Məxtumqulu, Ç.Aytmatov, M.Şəhriyar və s. kimi əbədiyyət simalarını, habelə “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamiş” və s. möhtəşəm dastanlarını xalqlarımızın ümumi mədəni sərvəti hesab etməklə yanaşı, onları həm də dünya mədəniyyətinin ecazkar simaları və nümunələri səviyyəsində dəyərləndirirdi. Keçən əsrin 90-cu illər tədbirləri sırasında türkmən şairi Məxtimqulunun, qazax şairi və mütəfəkkiri Abay Kunanbayevin, özbək hökmdarı və siyasi lideri Əmir Teymurun, türk dünyasının digər dahi şəxsiyyətləri olan İbn-Sinanın, Nizaminin, C.Ruminin, Nəvainin, Y.İmrənin, Mahmud Kaşğarının və s. yubiley mərasimlərində Ulu öndərin çıxış və təbrik məktublarında adları sadalanan şəxsiyyətlərə türk milli bütövlüyü, türk milli əxlaqı, türk milli dəyərləri və s. daxilində münasibət bildirilmiş və bu dahilər zəngin ümumtürk mənəvi irsinin nümayəndələri kimi dəyərləndirilmişdir.

Ulu öndər hər hansı türk yazıçı və şairindən söhbət açanda onun mənsub olduğu xalqla yanaşı, digər türk xalqları ilə də bağlılığına daha çox önəm vermişdir. Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyev Nizami, Füzuli, Nəsimi, Y.İmrə, Nəvai, A. Kunanbayev, Məxtunqulu və onlarla digər türk sənətkarlarını sırf milli türk (Azərbaycan, Türkiyə, özbək, qazax, türkmən) kontekstindən deyil, ümumtürk kontekstində də təqdim etməyi vacib sayır.

Müasir mərhələdə türk dünyamızın ən aparıcı yazarları olan M.Şəhriyar, Ç.Aytmatov, O.Süleymanov kimi ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılıqlarını dahi Heydər Əliyev milli-fəlsəfi prizmadan dəyərləndirmiş, bu sənətləri milli böyüklüyümüzün təsdiqi baxımından mühüm ədəbi hadisə hesab etmişdir.

Heydər Əliyev türk xalqları mədəniyyəti və ədəbiyyatına kompleks yanaşaraq onu türk dünyasını ortaqlıq bir ideya ətrafında birləşdirəcək vasitə kimi dəyərləndirmişdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, türk, mədəniyyət, mənəvi irs, Azərbaycan

**HAYDER ALIYEV AND TURKISH SPIRITUALITY
(IN THE CONTEXT OF VALUE TO LITERATURE OF TURKISH NATIONS)**

Elman Guliyev
Doctor of philological sciences, professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Head of the Turkish literature department of Turkological Center

Abstract

The creative problems of the literature of the Turkic peoples is one of the main directions of the national literature and national culture policy of the national leader Heydar Aliyev. The Turkic activity of the great leader is of great importance in the development, strengthening and moving forward of the all-Turkish solidarity in all directions of the approximately 301 million Turks who have a history of more than six thousand years as a nation and currently live in large geographical areas. The programmatic ideas of the national leader, which reflect the literary and cultural commonality of the Turkish peoples in a broad sense, are one of the components of this activity. The great leader as a poet of our Turkish world Ibn Sina, Nizami, Navai, Y.Imre, Fuzuli, Makhtumgulu, Ch. Aytmatov, M. Shahriyar, etc. as well as "Dade Gorgud", "Manas", "Alpamysh", etc. in addition to considering his magnificent epics as the common cultural wealth of our peoples, he also valued them at the level of wonderful faces and examples of world culture.

Among the events of the 90s of the last century, at the jubilee ceremonies Turkmen poet Makhtumgulu, Kazakh poet and thinker Abay Kunanbayev, Uzbek ruler and political leader Amir Teymur, other geniuses of the Turkic world Ibn Sina, Nizami, J.Rumi, Navai, Y.Imre, Mahmud Kashgarli, etc. were mentioned to the persons whose names were listed in the speeches and congratulatory letters of the great leader was expressed an attitude Turkish national integrity, Turkish national morals, Turkish national values, etc., and these geniuses were valued as representatives of the rich all-Turkish spiritual heritage.

When the great leader talked about any Turkish writer and poet, he gave more importance to his connection with the people he belonged to, as well as with other Turkish peoples. It is no coincidence that Heydar Aliyev presented important Nizami, Fuzuli, Nasimi, Y. Imre, Navai, A. Kunanbayev, Makhtumgulu and dozens of other Turkish artists not only from the national Turkish (Azerbaijani, Turkey, Uzbek, Kazakh, Turkmen) context, but also from the all-Turkish context. Even Heydar Aliyev valued the works of literary figures such as M. Shahriyar, Ch. Aytmatov, O.Suleymenov, who are the leading writers of our Turkish world at the modern stage and considered these arts as an important literary event from a national-philosophical perspective in terms of confirming our national greatness. Heydar Aliyev took a complex approach to the culture and literature of the Turkic peoples and valued it as a means to unite the Turkic world around a common idea.

Key words: Heydar Aliyev, Turkish, culture, spiritual heritage, Azerbaijan

**ГЕЙДАР АЛИЕВ И ТУРЕЦКАЯ ДУХОВНОСТЬ
(В КОНТЕКСТЕ ЦЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРЫ ТУРЕЦКИХ НАРОДОВ)**

Эльман Гулиев
Доктор филологических наук, профессор
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Азербайджан, Баку

Резюме

Творческие проблемы литературы тюркских народов являются одним из основных направлений национальной литературной и национальной культурной политики общенационального лидера Гейдара Алиева. Тюркская деятельность великого лидера имеет большое значение в развитии, укреплении и продвижении общетурецкой солидарности по всем направлениям примерно 301 миллиона тюрков, имеющих более чем шеститысячелетнюю историю как нации и живущих в настоящее время в крупных географических районах. Программные идеи национального лидера, отражающие литературную и культурную общность и связь турецкого

народа в широком смысле, являются одной из составляющих этой деятельности. Великие лидеры нашего тюркского мира Ибн Сина, Низами, Наваи, Ю. Имре, Физули, Махтумгулу, Ч. Айтматов, М. Шахрияр и другие. а также «Даде Горгуд», «Манас», «Алпамыш» и др. его великолепные эпосы не только считал общим культурным достоянием наших народов, но и ценил их на уровне чудесных лиц и образцов мировой культуры.

Среди событий 90-х годов прошлого века туркменский поэт Махтумгулу, казахский поэт и мыслитель Абай Кунанбаев, узбекский правитель и политический деятель Амир Теймур, другие гении тюркского мира Ибн-Сина, Низами, Дж. Рюмин, Наваин, Ю. Имре, Махмуд Кашгарли и др. Турецкая национальная целостность, турецкая национальная мораль, турецкие национальные ценности и т.д. были упомянуты в адрес лиц, чьи имена были упомянуты в речах и поздравительных письмах великого лидера на юбилейных церемониях. и эти гении ценились как представители богатого общетурецкого духовного наследия.

Когда великий лидер говорил о каком-либо турецком писателе и поэте, он придавал большее значение его связи с народом, к которому он принадлежал, а также с другими турецкими народами. Неслучайно Гейдар Алиев представил Низами, Физули, Насими, Й.Имре, Наваи, А.Кунанбаева, Махтунгулу и десятки других турецких художников не только из национального турецкого (азербайджанского, турецкого, узбекского, казахского, туркменского) контекста, но и в общетюркском контексте.

Даже Гейдар Алиев ценил с национально-философской точки зрения произведения таких литературных деятелей, как М. Шахрияр, Ч. Айтматов, О. Сулейменов, являющихся на современном этапе ведущими писателями нашего тюркского мира, и рассматривал эти искусства как важное литературное событие в плане подтверждения нашего национального величия.

Гейдар Алиев комплексно подходил к культуре и литературе тюркских народов и ценил ее как средство объединения тюркского мира вокруг общей идеи.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Турецкий язык, культура, духовное наследие, Азербайджан.

Aktuallıq. Türk dünyamızın iki nəhəng şəxsiyyəti və nəhəng siyasi lideri – Qazi Mustafa Kamal Atatürk və Ulu Öndər Heydər Əliyev haqqında hər zaman düşünərkən XI əsr türk mədəniyyətimizin qızıl kitabı “Divanü lüğət-it-türk”də yer alan aşağıdakı sözlər bir anlığa düşüncələrimə hakim kəsilir: “Tanrının inayəti ilə günəş türk bürclərində doğdu və göylərin bütün dairələri onların mülkləri üzərinə döndü, Tanrı onlara türk adını verdi və onları yer üzünə hakim qıldı. Dövrümüzün xaqanlarını onlardan çıxardı, dünya millətlərinin idarə cilovunu onların əlinə tapşırırdı, onları hamıdan üstün elədi, onları haqq üzrə qüvvətləndirdi” (Mahmud Kaşğari, “Divanü lüğət-it-türk”, I cild, Bakı, 2006, səh.54). Bu sözlərin hikməti kimi zəngin və qədim tariximizin şan-şöhrəti olan Mete, Atilla, Alp Ər Tonqa, Oğuz Kağan, Əmir Teymur, Şah İsmayıl Xətai, Sultan Suleyman, Ərtoğrul, Osman Qazi, Qanuni Sultan Süleyman, Sultan Əbdülhəmid və s. türk siyasi liderlərinin, Mahmud Kaşğarının sözləri ilə desək, “dünya millətlərinin idarə cilovlarını əllərində saxlamaq və hamıdan üstün olmaq” bacarıqlarının kökündə bir Tanrı inayətinin dayandığı təsdiqini tapır. Qədim türk inanclarından birində deyildiyi kimi: “Tanrı istəməsə kimsə hökmdar ola bilməz”. Ona görə də hər iki dahi haqqında düşünərkən bu məntiqdən doğan hikmətin aparıcılığı mənim üçün böyük önəm təşkil edir.

Şübhəsiz, türk dünyasının əvəzsiz və böyük şəxsiyyəti dahi Heydər Əliyevin həyat və tale payında Tanrı inayətinin mövcudluğunu inkar etmək qeyri-mümkündür. Buna görə də Heydər Əliyev fenomeni öz çəkisinə, öz tutumuna, çoxsahəli fəaliyyət istiqamətlərinə görə fərqlənmiş və Heydər Əliyev qeyri-adiliyinin ilahi bir gücə bağlılığına insanlar həmişə inam nümayiş

etdirmişlər. Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Ulu öndər Heydər Əliyevin geniş diapazonlu siyasi-ideoloji və milli-mənəvi fəaliyyəti yalnız Azərbaycanı deyil, bütövlükdə türk dünyasını əhatə edir. Ulu öndərin türkçülük fəaliyyəti bir millət olaraq altı min ildən çox tarixi olan, hazırda geniş coğrafiyalarda məskunlaşan təxminən 301 milyonluq türkün bütün istiqamətlərində ümumtürk həmrəyliyinin inkişafı, möhkəmləndirilməsi və irəliyə doğru aparılması yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümummillə liderin türk xalqlarının ədəbiyyat, geniş mənada mədəniyyət ortaqlığını və əlaqə bağlılığını özündə əks etdirən proqram xarakterli fikirləri bu fəaliyyətin tərkib hissələrindən biridir. Heydər Əliyev türk xalqlarının böyüklüyünü, onun ruhani gücünü, mənəvi zənginliyini, ruhunda yaşayan fəqri milli estetikasını, fikrin bədii ifadə imkanlarının yüksəkliyini və s. bilavasitə onun ədəbiyyatı ilə bağlayırdı. Əbəs yerə deyildir ki, ulu öndər türk dünyamızın İbn Sina, Nizami, Nəvai, Y.İmrə, Füzuli, Məxtumqulu, Ç.Aytmatov, M.Şəhriyar və s. kimi ədəbiyyət simalarını, habelə “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamış” və s. möhtəşəm dastanlarını xalqlarımızın ümumi mədəni sərvəti hesab etməklə yanaşı, onları həm də dünya mədəniyyətinin ecazkar simaları və nümunələri səviyyəsində dəyərləndirirdi: “Qədim dövrlərdə “Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamış”, “Koroğlu” dastanları, xalqımızın hamısına mənsub olan dahi şairlərimiz, yazıçılarımız – Nizami, Yunis İmrə, Əlişir Nəvai, Füzuli, Nəsimi, Məxtumqulu, Abay və digərləri xalqımızın tarixini, mənəvi dəyərlərini əks etdirir, xalqımızı dünyaya tanıdan ölməz əsərlər yaratmışlar”. Qürurla demək lazımdır ki, Azərbaycançılıq, Türkçülük, Turançılıq Heydər Əliyevin dövlətçilik və milli ideoloji konsepsiyasının aparıcı xəttində dayanırdı. Ulu öndər bu konsepsiya daxilində ümumtürk ədəbiyyatı məsələlərinə dövlətçilik mənafeyi baxımından yanaşır, ortaq ədəbiyyatı, ortaq mədəniyyəti türk dünyasının birliyi üçün mühüm vasitə hesab edirdi. Ulu öndər haqlı olaraq türk xalqlarının tarix boyu yaratdıqları mədəni abidələri, mənəvi irs nümunələrini ümumtürk kontekstindən dəyərləndirmək üçün həm tarixi yenidən qiymətləndirmək, həm də ədəbi-mədəni inteqrasiyasını genişləndirmək təşəbbüsü ilə çıxış edirdi. Çünki Ulu öndər türkün hər bir ədəbi-mədəni irs nümunəsində kökü bir dilə, bir mənəviyyata və bir mədəniyyətə bağlılığı görür və bunun tarixi ortaq mahiyyətinə xüsusi diqqət ayırırdı. Məsələn, dahi Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanın deyil, o cümlədən türk dünyasının böyük şairi M.Füzuli sənətindən danışarkən onun sənət estetikasının mahiyyətini açıqlamaqla yanaşı, Füzuli yaradıcılığında əxz olunan milli yaşantıların əhəmiyyətini də göz önündə canlandırırdı. Heydər Əliyev 1994-cü ildə Füzulinin 500 illiyi ilə əlaqədar Türkiyə Böyük Millət Məclisində etdiyi çıxışda belə deyirdi: “Füzuli keçmişdə də türkləri birləşdirən bir şəxsiyyət olmuşdur. Amma indi türk dünyası XX əsrdə parçalanmış olduğu halda, türk dünyasına mənsub ölkələrin, demək olar ki, tam əksəriyyətinin (bir Türkiyədən savayı) onların həyatına, tarixinə, adət-ənənələrinə uyğun olmayan rejimlər içərisində yaşadığı vaxtda Füzuli bizi yaşadaraq bu günlərə gətirib çıxarmışdır”. Sitatdan görüldüyü kimi ulu öndər Heydər Əliyev türk kimliyinin formalaşmasında və türk kimliyinin bütövləşməsində ruhi-mənəvi varlığın vacibliyinə xüsusi önəm keçmiş və bu xüsusda ədəbiyyatın rolunu hər şeydən üstün tutmuşdur. Bu mənada Ulu öndər Heydər Əliyev milli siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilən ədəbiyyat siyasətinin mahiyyətində türk xalqları ədəbiyyatının ədəbi-mədəni potensialının böyüklüyünün təsdiqi və təbliği mühüm yer tutur. Ulu öndər istər Azərbaycan, istərsə də türk dünyasının istənilən coğrafiyasında yazıb-yaradan sənət dahilərimizin yaradıcılıqlarını türkün özünü tanıma və özünü tanıtmə yolunda tarixi hadisə hesab edir.

TÜRKSOY çərçivəsində Türk dünyası yazıçılarının 6 noyabr 1996-cı ildə Bakıda keçirilən III qurultayında ümummillə lider Heydər Əliyevin tarixi çıxışı ümumtürk ədəbiyyatı problemlərini vahid türk mədəniyyəti hadisəsi tipində dəyər verməsinin əyani təzahürüdür: “Xalqlarımızın

böyük tarixini yenidən qiymətləndirmək, hər bir xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərləri, mədəniyyət abidələrini bütün xalqlar üçün doğma etmək bizim bu görüşlərin mərkəzində duran vəzifələrdir. Bizim köklərimiz bir dilə, bir mənəviyyətə, bir dinə bağlı olduğuna görə çox dərin və mənəvi dəyərlərimiz tarixin bütün mərhələlərində nə qədər çətinliklərlə rastlaşsa da, dayanmayıb, inkişaf edir. İndi isə türkdilli xalqların müstəqil dövlətləri olduğuna görə və bizim əlimizdə böyük imkanlar yarandığına görə bu prosesləri daha da gücləndirə, daha da mütəşəkkil edə bilərik. Bu, bizim borcumuzdur”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə türk mədəniyyət abidələri ilə bağlı beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi bilavasitə türk milli-mənəvi ideologiyasının dünya arenasında təbliği baxımından əlamətdardır. 2000-cı ilin aprelində Azərbaycan və ortaq türk epos nümunəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un YUNESKO səviyyəsində 1300 illik yubileyinin keçirilməsi türk dünyası üçün böyük ədəbi-siyasi, elmi-mədəni hadisə olmaqla yanaşı, həm də ulu öndərin dövlətçilik və türkçülük ideologiyasına bağlılığının göstəricisi idi. Ulu öndərin təşəbbüsü ilə ərsəyə gələn bu tədbir mədəniyyətimizin qədim və böyüklüyünü təsdiqləmək, eyni zamanda dünya türklərini ortaq bir ideya ətrafında birləşdirmək məqsədi daşıyırdı: “Bu gün Azərbaycan xalqı möhtəşəm “Kitabi Dədə Qorqud” eposunun 1300 illiyini böyük bayram kimi təntənə ilə qeyd edir. Bu yubiley bizim üçün, bəşər mədəniyyəti üçün müstəsna əhəmiyyəti olan bir tarixi hadisədir. Bu, bizim tarixi köklərimizə, milli ənənələrimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, mədəniyyətimizə, elmimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə olan hörmət, ehtiram bayramıdır. Bu bizim milli azadlığımızın, dövlət müstəqilliyimizin bayramıdır”. Sitat türk xalqlarının vahid milli tarix, milli mənəviyyət, milli ədəbiyyat, milli adət-ənənə, milli-mənəvi dəyər və s. fikirləri ifadə etmək baxımından əlamətdardır və təbii olaraq ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq və Türkçülük ideoloji konsepsiyasının göstəricisidir.

Heydər Əliyev türk xalqları ədəbiyyatı problemlərindən danışarkən, ayrı-ayrı yaradıcı şəxsiyyətlərdən söhbət açarkən məsələyə həm ədəbi, həm də tarixi baxımdan yanaşmış, türk xalqlarının həm siyasi, həm də mədəni həyatında rolu olan yazıçı və şairlərin fikirlərinin bütün zamanlar üçün əhəmiyyət daşıdığını xüsusi qeyd etmişdir. Keçən əsrin 90-cu illər tədbirləri sırasında türkmən şairi Məxtimqulunun, qazax şairi və mütəfəkkiri Abay Kunanbayevin, özbək hökmdarı və siyasi lideri Əmir Teymurun, türk dünyasının digər dahi şəxsiyyətləri olan İbn-Sinanın, Nizaminin, C.Ruminin, Nəvainin, Y.İmrənin, Mahmud Kaşğarının və s. yubiley mərasimlərində Ulu öndərin çıxış və təbrik məktublarında adları sadalanan şəxsiyyətlərə türk milli bütövlüyü, türk milli əxlaqı, türk milli dəyərləri və s. daxilində münasibət bildirilmiş və bu dahilər zəngin ümumtürk mənəvi irsinin nümayəndələri kimi dəyərləndirilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində Krım-tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Rusiya müsəlmanlarının lideri, türk millətinin atası və müəllimi, xalq maarifi islahatçısı, tatar milli mətbuatının banisi İsmayıl bəy Qaspiralının “dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyasını xatırlaması təsadüfi deyildir. Heydər Əliyev İ.Qaspiralının bu sözlərini böyük keşməkeşlər yaşamış türklər üçün əhəmiyyətli sayır, reallaşacağı təqdirdə irəli sürülən ideyanın türk xalqlarının həyatı üçün vacibliyinə xüsusi diqqət ayırır: “XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarını yaxınlaşdırmaq, onları vahid siyasi, iqtisadi və mədəni gücə çevirmək istəyən görkəmli şəxsiyyətlərimiz “dildə, fikirdə, əməldə birlik” şüarı ilə çıxış edirdilər. Biz uzun mübarizələrdən sonra XX əsrin sonunda bu imkana nail olduq. Şübhəsiz, indiki şəraitdə türkdilli dövlətlərin qarşılıqlı əməkdaşlığı bu sahədəki uğurlarımızı daha da artıracaqdır”.

Heydər Əliyev bütün zamanlarda türk birliyindən danışarkən onun mədəni birliyinə xüsusi

önəm vermiş, xalqların mədəni birliyini onun dili, keçmiş və adət-ənənələri ilə sıx bağlamışdır. Bu mənada Ulu öndər hər hansı türk yazıçı və şairindən söhbət açanda onun mənsub olduğu xalqla yanaşı, digər türk xalqları ilə də bağlılığına daha çox önəm vermişdir. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev Nizami, Füzuli, Nəsimi, Y.İmrə, Nəvai, A. Kunanbayev, Məxtunqulu və onlarla digər türk sənətkarlarını sırf milli türk (Azərbaycan, Türkiyə, özbək, qazax, türkmən) kontekstindən deyil, ümumtürk kontekstində də təqdim etməyi vacib sayır. Məsələn, XIX əsr qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Abay Kunanbayevin şəxsiyyəti və bədii yaradıcılığında danışarkən Ulu öndər onun yaradıcılıq mənsubiyyətini dünya, ümumtürk, qazax və Azərbaycanla əlaqələndirir və bu cür çoxşaxəli mənsubluğun arxasında dahiliyin dayandığını nəzərə çatdırmaq istəyir: “Abay, onun yaradıcılığı bütün bəşəriyyətə, bütün xalqlara məxsusdur. Təbii ki, bu, qazax xalqının fəxri, qazax xalqının xoşbəxtliyidir. Çünki, onun belə görkəmli övladı, alimi, maarifçisi var və o, öz xalqını xoşbəxtliyə və firavanlığa aparan düzgün yol göstərmişdir. Bununla yanaşı, o, bütün bəşəriyyətə, eyni zamanda Azərbaycan xalqına məxsusdur.”

Bildiyimiz kimi, Abay Kunanbayev bir şair və bir yazıçı olaraq XIX əsr qazax modern ədəbiyyatının qurucusu olmuş, ədəbiyyata mövzu, forma, dil, üslub, vəzn yenilikləri gətirmiş qüdrətli söz ustasıdır. Xalq şeiri ənənələrinə bağlılığı, realist təsvir üsullarının zənginliyi, maarifçilik ideyalarının və milliliyin təbliği, ictimai bərabərsizliyə, sosial eybəcərliyə, savadsızlığa, cəhalətə, xurafata və s. tənqidi münasibəti baxımından üstün mövqə tutan Abay Kunanbayev sənəti ilə həqiqi mənada, Ulu öndərin sözləri ilə desək, “qazax xalqının fəxri, qazax xalqının xoşbəxtliyidir”. Göründüyü kimi, ədəbiyyatşünaslıq və fəlsəfi mühakimə ölçüləri daxilində Abay Kunanbayevin materialist alim və maarifçi-realist sənətkar olaraq dəyərləndirilməsi, bədii-ictimai qayəsinə görə yaradıcılığının mənsub olduğu xalqın milli bədii sərvəti hesab edilməsi Heydər Əliyev dühasının ortaya qoyduğu dəyərlər səviyyəsində əhəmiyyətlidir. Bu mənada türk xalqları ədəbiyyatı problemlərinə yanaşmasında Heydər Əliyev həm də filosof-araşdırmaçı təsiri bağışlayır. Ulu öndər “tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq-türkmanları bir bütövün parçalarıdır” – deyərək tarixi mənbələrdə mübahisə predmetinə çevrilən İraq-türkmanlarının etno-kimliyinə aydınlıq gətirmiş, İraqın Kərkük, Mosul, Ərbil, Sələhəddin, Diyala və s. yerlərində yaşayan üç milyondan çox oğuz türkünün Azərbaycanla bağlılığını təsdiq etmişdir. Heydər Əliyevin bu fikirləri bir tərəfdən İraq-türkmanlarının milli-etnik kimliyinin, digər tərəfdən isə yaratmış olduqları mənəvi-mədəni irslərinin konturlarını müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır. Doğurdan da, biz ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi olan İraq-türkman ədəbiyyatı ilə, Mustafa Cavadın “İraq türklərinin tarixi (1946)”, Hidayət Kamal Bayatlının “İraq-türkman türkcəsi (1996)” və s. tədqiqat kitabları ilə yaxından tanış olduqda İraq-türkmanlarının bizimlə eyni kökdən olduqlarının bir daha şahidi olur, problemlə bağlı Ulu öndər yanaşmasının təsdiqini görürük. İraq-türkman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığında da Ulu öndərin dediyi kimi, Azərbaycanlılarla İraq-türkmanlarının bir bütövün parçaları olduğu təsdiqini tapır:

*Azərilər səsinə
Mənim qəlbim heyrandır.
Əslimiz Azər isə
Dilim həm də türkməndir
Mənim bütün varlığım
Ellərimə qurbandır.*

Klassik irsə, klassik ədəbiyyata münasibətlə yanaşı, türk xalqları ədəbiyyatının müasir mərhələsi, bu mərhələnin ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərinin bədii yaradıcılıqları Heydər Əliyevin həmişə maraq dairəsində olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Heydər Əliyev türk xalqları ədəbiyyatının müasir mərhələsindən danışarkən bu mərhələyə daha çox milli özünüdərk, milli oyanış, milli-əxlaqi dəyərlərin üzə çıxarılması məsələləri daxilində münasibət bildirmişdir. Müasir mərhələdə türk dünyamızın ən aparıcı yazarları olan M.Şəhriyar, Ç.Aytmatov, O.Süleymanov kimi ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılıqlarını dahi Heydər Əliyev milli-fəlsəfi prizmadan dəyərləndirmiş, bu sənətləri milli böyüklüyümüzün təsdiqi baxımından mühüm ədəbi hadisə hesab etmişdir. Ulu öndərin 1996-cı ilin oktyabr ayında Daşkənd şəhərində dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovla, 1999-cü ildə Bakıda görkəmli qazax şairi Oljas Süleymanovla görüşlərində ictimai-siyasi problemlərlə yanaşı, onların yaradıcılıq problemlərindən də danışmış, hər iki sənətkarın yaradıcılığı üçün xarakterik olan milli ruh ideallarına xüsusi olaraq toxunmuşdur. Sovet dövründə qadağan olunsa da, Ulu öndər düzgün olaraq onların sənətlərinin milli qayəsini təşkil edən türkcülük ideyalarını bütün türk dünyası üçün əhəmiyyətli saymış, hər iki sənətkarı türk milli mədəniyyətimizin, türk milli bədii intellektinin nadir simaları hesab etmişdir.

Ulu Şəhriyar yaradıcılığı Heydər Əliyev üçün ən sevimli yaradıcılıq nümunələrindən biri olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Ulu öndərə ünvanlanan “sevdiyiniz şair” sualına “Şəhriyar” cavabı Heydər Əliyevin Şəhriyara olan sonsuz ehtiramlarının ifadəsidir. Şəhriyarın 90 illik yubileyi ilə əlaqədar 1996-cı ildə Bakıda keçirilən tədbirdə Ulu öndərin çıxışı Şəhriyar yaradıcılığı üçün vacib məqamları əhatə etmək və bu yaradıcılığın ədəbi-bədii tutumunu müəyyənləşdirmək baxımından səciyyəvidir. Belə ki, ustad Şəhriyar sənətinin “şərq şeirinin nadir siması”, “yeni ədəbi məktəbin banisi”, “filosof şair”, “vətəndaş şair” və s. kontekstlərdə dəyərləndirilməsi dahi Heydər Əliyev baxışlarında bu yaradıcılığın yeni ədəbi baxış müstəvisində dəyərləndirilməsi üçün perspektivləri müəyyənləşdir.

Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri ümummillə lider Heydər Əliyevin milli ədəbiyyat və milli mədəniyyət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridir. TÜRKSOY kimi türk mədəni əməkdaşlıq təşkilatının yaradılmasının əsas təşkilatçılarından biri olması, YUNESKO xətti ilə türkü bir daha özünə qaytaran türk dünyası korifeylərinin yubiley tədbirlərinin keçirilməsi, türkcülük ideyalarının təbliğinə həsr edilmiş çoxsaylı konfransların təşkili və s. Heydər Əliyevin türkcülüklə bağlı mədəni layihə və mədəni tədbirlərin həyata keçməsində aktiv və müqayisəolunmaz fəaliyyətindən xəbər verir və Ulu öndərə yaşadığımız dövrün “BİR BÖYÜK TÜRK” adını daşımağa haqq qazandırır.

Heydər Əliyev türk xalqları mədəniyyəti və ədəbiyyatına kompleks yanaşaraq onu türk dünyasını ortaqlıq bir ideya ətrafında birləşdirəcək vasitə kimi dəyərləndirir. Çünki Ulu öndər söz sənətini etnik mövcudluğun, milli bütövlüyün, milli mədəniyyətin, milli intellektin göstəricisi hesab edir. Heydər Əliyevin milli ideallara söykənən ədəbiyyat siyasəti milli düşüncəli ədəbi proseslə yanaşı, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın inkişafına da təsirsiz ötüşməmişdir. Ulu öndər doğru olaraq zaman-zaman formalaşmış milli ruhumuzun, milli ideologiyamızın, milli psixologiyamızın, milli şüurumuzun özünüifadə və təsirinin ədəbiyyatla əlaqəsini xüsusi qeyd edir və bu dəyərləri əxz etmək üçün ədəbi-bədii düşüncələrimizdən bəhrələnməyi vacib sayırdı. Bu mənada Ulu öndərin türk xalqları ədəbiyyatı ilə bağlı fikirlərini geniş anlamda ümumtürk mədəniyyətinin dünya mədəniyyəti çərçivəsində təbliğinin təntənəsi, eyni zamanda, öz keçmişinə, mədəni dəyərlərinə sevgi və hörmətin göstəricisi olaraq hər bir türkün unvanlanan çağırış və vəsiyyəti kimi qəbul etmək borcumuzdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Aysən Sadıqlı. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 2013
2. Elman Guliyev. Haydar Aliyev ve türk dünyası. Bakü, 2023
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 2009
4. Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri. Xalq qəzeti, 19-25 iyun 1998-ci il
5. Heydər Əliyev və türk dünyası. Mədəniyyət qəzeti, 3 aprel 2013-cü il
6. M.Kaşgari. Divanü lüğət-it türk, I cild, Bakı. 2006
7. Mahirə Hüseynova. Missiya. Bakı, 2019

14. 09. 2023

29.09. 2023

UOT: 342.5.341

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ BORÇALI TÜRKLƏRİ

Razim Məmmədov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Azərbaycan, Bakı

r_mamedli@mail.ru

[https://orcid.org/ 000-0002- 5694- 9501](https://orcid.org/000-0002-5694-9501)

Xülasə

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycan dövlətinin ən çətin sınaqlardan çıxmasında əvəzsiz xidmətləri danılmazdır. Bu mənada ölkənin ictimai- siyasi, iqtisadi və mədəni- mənəvi tərəqqisi Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Ensiklopedik biliyə malik olan bu dahi şəxsiyyət tərəfindən formalaşdırılan müstəqil dövlətimizin milli- mənəvi və ideoloji baxışları dünya azərbaycanlıların həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Fenomen şəxsiyyət olan Heydər Əliyev Borçalı türklərinin, eləcə də Gürcüstanın müxtəlif bölgələrində yaşayan həmvətənlərimizin qayğıları ilə maraqlanmış, onların milli-mədəni və sosial həyatlarının yaxşılaşdırılması üçün faydalı məsləhətlərini əsirgəməmişdir. Heydər Əliyev Gürcüstan Respublikasına getdiyi bütün səfərlərində iştirak etdiyi görüş və tədbirlərdə Borçalı mahalının Gürcüstan üçün əziz olduğu kimi, Azərbaycan üçün də əziz olduğunu söyləmişdir. Çünki azərbaycanlılar bura kənardan gəlməmişlər. Onlar burada əsrlər boyu yaşamış, yaratmış azərbaycanlılardır.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, dünya azərbaycanlıları, gürcüstanlı soydaşlarımız, Borçalı türkləri, sosial-mədəni həyat

HEYDAR ALİYEVI AND BORCHALI TURKS

Razim Mammadov

Doctor Philosophy on Philology, ass. professor
Azerbaijan State Pedagogical University,

Azerbaijan, Baku

Summary

Heydar Alirza oglu Aliyev, the eldest son of Azerbaijan, a world-famous politician and statesman, is still remembered with respect for the useful work he did for the improvement of the welfare of the people he belonged to in all periods of his conscious activity. As the president of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev was not only interested in improving the welfare of the people living in the country, but also in the fate of our compatriots living in different countries of the world, he was not indifferent to their lifestyle and did not spare his help to overcome the difficulties they faced. Heydar Aliyev, who has been on official and unofficial visits to the Republic of Georgia many times, met with our compatriots living in this country, listened to their speeches, was interested in their social and cultural life and gave them his valuable recommendations.

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijanis of the world, our Georgian compatriots, Borchali Turks, socio-political, social and cultural life

ГЕЙДАР АЛИЕВ И БОРЧАЛИНСКИЕ ТЮРКИ

Разим Мамедов

Кандидат филологических наук, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Резюме

Деятельность великого сына Азербайджана, всемирно известного государственного деятеля Гейдара Алиевича Алиева на протяжении всей сознательной жизни народ помнит по сей день.

Как Президента Азербайджанской Республики его интересовали не только благосостояние народа, но и судьба соотечественников, разбросанных по всему миру, трудности с которыми они сталкивались. Во время официальных и неофициальных встреч Гейдар Алиев неоднократно встречался с соотечественниками, беседовал с ними, интересовался их социально-культурной жизнью и делился ценными советами.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанцы мира, соотечественники в Грузии, Борчалинские тюрки, социально-политическая, культурная жизнь

Aktuallıq. Azərbaycan dövlətinin ən çətin sınaqlardan uğurla çıxmasında xalqımızın böyük oğlu Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri danılmazdır. Ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi tərəqqisi Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Bu gün dünya türklərinin birləşdiyi bir dövrdə Heydər Əliyevin öz dədə-baba yurdları olan qədim Borçalı türklərinə-azərbaycanlılara həmişə diqqət və qayğı göstərməsi onun nə qədər dahi və uzaqgörən, təəssübkeş bir dövlət xadimi olduğunun göstəricisidir.

Annotasiya. Heydər Əliyev fenomeni dünya miqyasında bu gün də etiraf olunur. Cəsarətlə qeyd etmək olar ki, ensiklopedik biliyə malik olan bu dahi şəxsiyyət tərəfindən formalaşdırılan müstəqil dövlətimizin milli-mənəvi və ideoloji baxışları dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsində də həlledici rol oynamışdır. Heydər Əliyev 1997-ci ilin dekabr ayında Dünya azərbaycanlılarına müraciət edərək demişdi: “Müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar üçün doğma vətəndir. Hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq azərbaycanlı öz ana dilini, dinini, milli ənənələrini heç zaman unutmamalıdır. Hər bir azərbaycanlı fəxr etməlidir ki, onun böyük tarixə, qədim, zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan kimi vətəni vardır. Hər bir azərbaycanlı bilməlidir ki, onun arxasında Azərbaycan Respublikası kimi müstəqil bir dövlət durur” (1).

Metod. Məqalədə tarixi-müqayisəli, tutuşdurma və təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi illərdə Gürcüstanda yaşayan soydaşlarımızın sosial-ictimai və mədəni həyatı ilə yaxından maraqlanmış, onların qarşılaşdıqları problemlərin aradan qaldırılmasında əlindən gələn köməkliyi heç vaxt əsirgəməmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin verdiyi məlumata görə Heydər Əliyev müstəqillik dönmənin 1993-2003-cü illərində Gürcüstan və gürcüstanlı soydaşlarımızla əlaqədar qonşu ölkənin dövlət və ictimaiyyət nümayəndələri ilə 107 dəfə rəsmi və qeyri-rəsmi görüş keçirmiş, burada yaşayan həmvətənlərimizin ictimai, sosial və mədəni həyatlarının yaxşılaşdırılması üçün bir sıra vacib məsələlərin reallaşmasına nail olmuşdur. (8, 71)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1996-cı il martın 9-da Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı Tbilisi şəhərində Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının binasında Borçalı türkləri, eləcə də Gürcüstanın digər bölgələrində yaşayan soydaşlarımızla tarixi görüşündə demişdi: “Biz istəyirik ki, Gürcüstan inkişaf eləsin, gürcü xalqı qarşısında duran vəzifələrin hamısını həyata keçirə bilsin. Biz bunu bir də ona görə istəyirik ki, Gürcüstanda azərbaycanlılar da yaşayır. Yüz minlərlə azərbaycanlı yaşayır. Azərbaycanlılar Gürcüstanda öz

vətənlərində yaşayır, öz torpaqlarında, öz əcdadlarının, öz ulu babalarının yaşadığı diyarda, eldə, obada yaşayırlar. Borçalı diyarı Azərbaycan xalqının ən dəyərli diyarlarından biridir". Ulu Öndər "Borçalı diyarı Azərbaycan xalqının ən dəyərli diyarlarından biridir" söyləyərkən bu qədim mahalın, orada yaşayan həmvətənlərimizi daim diqqətdə saxladığını bildirirdi. O, sözünü davam etdirərək " Borçalı diyarı Gürcüstan üçün əziz olduğu kimi, Azərbaycan üçün də əziz olmuşdur, bu gün də əzizdir. Ona görə də Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar öz vətənlərində yaşayırlar. Mənim dostum cənab Şevardnadze bu gün çıxış edərək dedi ki, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılara o diaspor demək istəmir. Tamamilə düzgün deyir, heç diaspor demək olmaz. Çünki bu kənardan gəlmiş azərbaycanlılar deyil ki, onlara diaspor deyək. Onlar burada əsrlər boyu yaşamış, yaratmış azərbaycanlılardır" (8, 12).

Tarixi faktlar da sübut edir ki, Borçalıda yaşayan azərbaycanlılar bu ərəzilərdə qədim dövrlərdən məskunlaşmış, Gürcüstanın ictimai-siyasi həyatında önəmli rol oynamışlar. Tədbirdə çıxış edən filologiya elmləri doktoru professor Valeh Hacıyev bu gerçək tarixi faktla bağlı belə bir fikir söyləmişdi: " XII əsrdə Qurucu Davidin 45 minlik qoşunundan 40 mini türklərdən ibarət idi. Məhz həmin dövrdə Gürcüstan özünün ən yüksək səviyyəsinə çatmışdı.. Bunu ərəb mənəbləri də, gürcü mənəbləri də təsdiq edir". Bu faktı o dövrdə Gürcüstan Respublikasının Prezidenti E.Şevardnadze də təsdiq edərək demişdi: " Gürcü padşahı Qurucu David gürcülər üçün nümunəvi padşah idi və biz onun şəxsində, onun simasında dini dözümlülük nümunəsinə malikik. O, Didiqori yaxınlığında döyüşdə Gürcüstanı yadelli işğalçılardan azad edib qayıdan kimi birbaşa məscidə getdi və Allah evində ibadət etdi" (8, 15).

Borçalı mahalının Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni olduğunu əminliklə vurğulayan Heydər Əliyev görüşdə çıxış edənlərin fikirlərinə bəraət qazandıraraq demişdi: "Bugünkü çıxışlarda deyildi ki, hələ XII əsrdə burada, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar, sizin ulu babalarınız, gürcü xalqı ilə Azərbaycan xalqı yadellilərə qarşı birlikdə vuruşublar və öz torpaqlarını müdafiə ediblər. Ona görə də əziz bacılar, qardaşlar, bu sizin doğma vətəninizdir. Bu, sizin doğma torpağınızdır. Siz öz vətəninizdə, doğma torpağınızda yaşayırsınız. Güman edirəm ki, Gürcüstan Respublikasına, müstəqil Gürcüstan dövlətinə şan-şöhrət gətirən bir haldır ki, müstəqil, azad, demokratik Gürcüstanda azərbaycanlılar azad, sərbəst yaşayırlar".

Məlumdur ki, keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Gürcüstanda hakimiyyətə gələn gürcü millətçiləri tərəfindən həmvətənlərimiz müəyyən təzyiqlərə məruz qalmış, bu ağır illərdə xeyli köç baş vermiş, insanlarımız qədim yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşdur. Bu barədə Heydər Əliyevə məlumat verən E.Şevardnadze öz çıxışında demişdi: " Sizə yaxşı bəllidir ki, Gürcüstanda yarım milyona yaxın azərbaycanlı yaşayır. Bu gün biz hamımız çətinlik içində yaşayırıq- gürcülər də, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılarda, başqa millətlərdə. Sadəcə olaraq etiraf etmək istəyirəm ki, mən Gürcüstana qayıdana qədər ölkəmizdə azərbaycanlılara qarşı ayrı-seçkilik edilmişdir və buna görə indiyədək xəcalət çəkirəm. Mən azərbaycanlılara da, özümə də, ümumiyyətlə bütün Gürcüstana söz verdim ki, Gürcüstanda belə hallar bundan sonra heç vaxt təkrar edilməyəcəkdir".

Heydər Əliyev Gürcüstana bütün səfərlərində istər bu ölkənin dövlət başçısı ilə görüşlərində, istər Gürcüstan Parlamentində çıxışlarında, istərsə də müxtəlif səviyyəli tədbirlərdə dəfələrlə qətiyyətlə bildirmişdir ki, Gürcüstan burada yaşayan azərbaycanlıların doğma vətənidir, onlar bu ölkənin aborigen sakinləridirlər, əsrlər boyu burada yaşamışlar. Ulu Öndər Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların əsrlər boyu öz dilini, dinini, adət-ənənəsini qoruyub saxlamalarını yüksək qiymətləndirmiş və bunu böyük nailiyyət adlandırmışdı: " Mən çox məmnunam ki,

Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların tarixin cürbəcür mərhələsində rastlaşdıqları çətinliklərə baxmayaraq, dilini də, dinini də, adət-ənənələrini də qoruyub saxlayıblar. Bu böyük nailiyyətdir. Ona görə mən Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılara- keçmiş nəsillərə və bu gün yaşayan azərbaycanlılara hörmət və ehtiramımı bildirirəm" (4).

Heydər Əliyevin Gürcüstanda yaşayan həmvətənlərimizə bəslədiyi hörmət və ehtiram onlara yeni ruh və nəfəs vermiş, soydaşlarımız öz hüquqlarının müdafiəsi üçün daha böyük əzmkarlıq göstərmişlər. O dövrdə Gürcüstanda yaşayan vətənpərvər ziyalı, professor Valeh Hacıyev 2001-ci il noyabrın 9-da Bakıda "Respublika" sarayında (indiki Heydər Əliyev sarayı-M.R) böyük rəhbərin təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayındakı çıxışında demişdi: " Heydər Əlirza oğlunun müdrik kəlamları ağır illərdə xeyli köç vermiş yurddaşlarını doğma torpağa daha möhkəm bağladı. Azərbaycanın müxtəlif sahələr üzrə nümayəndə heyətlərinin Gürcüstana səfərləri və bundan sonra görülən ardıcıl işlər öz müsbət nəticəsini verdi. Məhz bu səbəbdən Gürcüstandakı Azərbaycan məktəbləri, Tbilisi Dövlət Universitetinin Azərbaycan bölməsi, "Gürcüstan" qəzeti və bir çox ictimai-mədəni təşkilatlar öz mövcudluğunu və ana dilli fəaliyyətlərini qoruyub saxlaya bildi, Tbilisi Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı bərpa olundu, Azərbaycan Prezidentinin hədiyyə etdiyi dərsliklər hər il mütəşəkkil halda Borçalı balalarına təqdim olunur" (8, 15). Yeri düşmüşkən onu da xatırladaq ki, Borçalı məktəblərinin Azərbaycan dərslikləri ilə təminatı bu gün də dövlət səviyyəsində davam etdirilir.

Gürcüstanda Azərbaycandili məktəblərin fəaliyyətini çox böyük məsələ olduğunu bildiren Heydər Əliyevin fikrincə "hər bir xalqa, millətə mənsub olan insanlar harada, hansı ölkədə yaşayırsa- yaşasın, öz dilini, dinini, milli ənənələrini heç vaxt unutmamalıdır". Ulu Öndər bu zəruri məsələlərin həyata keçirilməsində milli məktəblərin mövcudluğunu xüsusi vurğulanmış, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycandili məktəblərə hər cür yardım göstərməyi özünün vətəndaşlıq borcu hesab etmişdir.

1996-cı ilin mart ayında Tbilisidə Heydər Əliyevin soydaşlarımızla görüşü zamanı Gürcüstan Respublikasının Prezidenti Eduard Şevardnadze öz çıxışında bildirmişdir ki, "bu gün Gürcüstanda 180 Azərbaycan məktəbi var. Azərbaycan dilində qəzetlər çıxır, kitablar nəşr olunur. Deməliyəm ki, bunlar işin hələlək başlanğıcıdır..". Bu həssas məsələyə xüsusi önəm verən Heydər Əliyev həmin görüşdəki çıxışında bildirmişdi: "Hesab edirəm ki, Azərbaycan məktəblərində tədris Azərbaycan dilində keçməlidir. Bunun üçün bizim tərəfimizdən nə kömək lazımdırsa, biz bunu edəcəyik. Azərbaycanda gürcülər də yaşayırlar. Onlar da məktəblərdə dərsləri gürcü dilində keçməlidir. Biz buna da qayğı göstəririk, göstərəcəyik və Gürcüstanda da onlara qayğı göstərən, kömək etmək istəyən adamlar üçün yol açıqdır. Əminəm ki, biz ümumi söylərimizlə bu məsələləri həll edə biləcəyik (8, 14).

Tədbirdə Gürcüstandakı Azərbaycan məktəblərində gürcü dili dərslərinin tədris olunması təklifinə münasibət bildiren Heydər Əliyev demişdi: "Bu tamamilə doğru, düzgün fikirdir. Mən bu yaxınlarda Azərbaycanda gənclər qarşısında çıxış edərkən bu sözləri demişəm, onu təkrar etmək istəyirəm. Bəzi insanlar var ki, öz dilində, ana dilində, dövlət dilində danışa bilmir. Onlar vaxtilə, uzun illər rus dilində təhsil alıblar, ana dilinə o qədər fikir verməyiblər. Gürcüstanda gürcü dili olduğu kimi, Azərbaycanda da Azərbaycan dili dövlət dilimizdir. Ona görə də mən dedim ki, qoy hər bir azərbaycanlı gənc Şekspiri, Füzulini, Nəsimini, Mirzə Fətəli Axundovu Azərbaycan dilində oxusun. İndi isə mən demək istəyirəm ki, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlı da qoy həm Azərbaycan dilini bilsin, həm rus dilini bilsin, ingilis dilini bilsin, başqa dilləri bilsin. Ancaq gürcü dilini mükəmməl bilsin. Çünki gürcü dili Gürcüstanın dövlət dilidir. Mən verilən təklifi qəbul

edirəm ki, Azərbaycan məktəblərində gürcü dili də tədris olunsun. Amma eyni zamanda mən çox arzu edərdim ki, Gürcüstanda yaşayan bütün azərbaycanlılar Azərbaycan dilində təhsil alsın, onu unutmasın. Azərbaycan dilini inkişaf etdirsin. Bu mənim arzumdur və güman edirəm ki, belə də olacaqdır" (8, 14).

Heydər Əliyev Tiflisdə nəşr olunan "Gürcüstan" qəzetinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, onun Gürcüstanla Azərbaycan arasında, xalqlarımız arasında əlaqənin inkişafına böyük töhfələr verdiyini bildirmişdi. Ulu Öndərin qəzetə ünvanladığı 6 may 1992-ci il tarixli öz əli yazdığı məktubunda oxuyuruq: "Gürcüstan" qəzetinin oxucularına. Hörmətli bacılarım, qardaşlarım! Qədim Azərbaycan- Türk diyarından sizi ürəkdən salamlayıram, gözlərinizdən öpürəm, bağıma basıram. Naxçıvanlıların hörmətini və məhəbbətini Gürcüstanda yaşayan can-qan qardaşlarımıza bildirirəm. Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılara uğurlar diləyirəm. Hörmət və ehtiramla Heydər Əliyev. Naxçıvan şəhəri, 6 may 1992-ci il" (8, 51).

Qəzetin Gürcüstanla Azərbaycan arasında ictimai, siyasi, mədəni əlaqələrin inkişafında, eləcə də iki qonşu dövlətin xalqlarının qədim tarixə malik dostluq münasibətlərinin gücləndirilməsində xidmətlərindən bəhs edən Ulu Öndər demişdi: "Doğrudan da bu qəzet bizim üçün əziz olan qəzetdir. Bu qəzet Gürcüstanla Azərbaycan arasında, xalqlarımız arasında əlaqələrin inkişaf etməsinə çox xidmətlər göstərmişdir. Hesab edirəm ki, bu qəzet yaşamaqdadır. Bu gün bunu mənə xatırlatdılar, mən onu heç vaxt unutmamışam" (3).

Heydər Əliyev keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında böyük siyasi və mənəvi təzyiqlərə məruz qaldığı, Naxçıvanda blokada şəraitində ağır günlər keçirdiyi dövrlərdə "Gürcüstan" qəzetinin ondan müsahibə aldığı xatırlayaraq bildirmişdi: "Bilirsiniz ki, 1987-ci ildən sonra bir neçə il böyük təqib altında idim, böyük təcridə məruz qalmışdım. Mənim həyatımın ağır dövrləri idi. Mən o dövrləri yaşadım, nə əqidəmdən, nə məsləklərimdən, nə də ki, öz mənəviyyatımdan geri çəkilmədim. O vaxt Naxçıvanda idim. Naxçıvan blokada şəraitində idi. Gediş-gəliş yox idi. Mən o vaxtkı dövlətlər tərəfindən- həm Moskvadan, həm Azərbaycandan çox təzyiq altında yaşayan bir adam idim. Mənim yanıma o vaxt gəlib-gətmək də təhlükəli idi. Ancaq məni sevindirən iki hal demək istəyirəm. Mənim üçün gözlənilməz hal idi ki, gürcü müxbirlər Tbilisidən Naxçıvana gəldi. Tamamilə qəflətən. Mən oradan bacımın kiçik bir evində yaşayırdım. Bu gün siz deyirsiniz ki, elektrik, qaz, su çatmır. Naxçıvanda vəziyyət bundan da pis idi. Mən belə bir vəziyyətdə orada yaşayırdım. İki gürcü müxbir, təəssüf ki, adları yadımdan çıxıb, Naxçıvana gəldi. Məni arayıb-axtarıb tapdılar. Məndən bir çox məsələlər barəsində müsahibə götürdülər. Mən azad, müstəqil bir adam idim. Hansı bir qəzetçi, yaxud jurnalist mənə müraciət edirdisə, suallarına cavab verirdim. Onlar mənimlə geniş müsahibəni Tbilisidə gürcü dilində dərc etmiş, mənə göndərmişdilər. Bundan sonra həmin müsahibəni o vaxt "Sovet Gürcüstanı" deyilən, indi "Gürcüstan" adını daşıyan qəzet Azərbaycan dilində dərc etdi və onu mənə göndərdilər. O vaxt mənim üçün bu, böyük, mənəvi dayaq idi. Baxmayaraq ki, mən Naxçıvanda sürgündə idim, bir tərəfdən gürcülər, o biri tərəfdən Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar məni unutmamışdılar. Bunu qəzetlər vasitəsilə etmişdilər" (8, 50).

Keçən əsrin sonlarında hər iki respublikanın ictimai-siyasi həyatında ziddiyyətli hadisələrin yaşanmasına baxmayaraq "Gürcüstan" qəzetinin obyektiv mövqə tutmasını, həqiqətdən uzaq materialları dərc etməməsini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev müəyyən çətinliklərlə üzləşən qəzetin yaşamasının zəruri olduğunu bildirmişdi: "Ona görə də "Gürcüstan" qəzetini yaşatmaq lazımdır. Mən böyük vədlər verən adam deyiləm. Ancaq bu gün bəyan edirəm ki, "Gürcüstan" qəzetinin yaşaması, mütəmadi çıxması üçün Azərbaycan dövləti və şəxsən mən

lazımı tədbirlər görəcəyik. İnanıram ki, mənim dostum Eduard Şevardnadze də bu təşəbbüsə qoşulacaqdır" (8, 51).

Heydər Əliyev Gürcüstan Respublikasına səfəri çərçivəsində Tbilisi şəhərindəki Cümə məscidində də olmuşdur. O sovet hakimiyyəti illərində- 70 il dinin əleyhinə mübarizə aparılmasına baxmayaraq, insanların dini qəlblərdə yaşatdığını vurğulayaraq buradakı azərbaycanlılara tövsiyə etmişdi ki, indiyədək dini yaşada bilmisinizsə, bu gün demokratik, müstəqil, azad Gürcüstanda da yaşadacaqsınız və gələcək nəsillərə çatdıracaqsınız. Buna heç bir şübhə etmədiyini vurğulayan Heydər Əliyev deyib: "Bura Azərbaycan müsəlmanlarının məscididir. Bu Allah evidir, müqəddəs evdir. Məscidə gəlmək, Allaha itaət etmək, Allahın əmrini yerinə yetirmək hər bir insanın müsəlmanın borcudur. Mən çox məmnunam ki, Gürcüstan torpağında Tbilisi şəhərində azərbaycanlıların belə bir ibadət yeri var, özlərinin məscidi var. Bu məsciddə hər bir azərbaycanlı, hər bir müsəlman gəlib Allaha ibadət edir, dua edir, öz müsəlmanlıq borcunu yerinə yetirir. Bu böyük nemətdir. Mən bunu yüksək qiymətləndirirəm. Eyni zamanda bu gürcü xalqının Azərbaycan xalqına və bütün başqa xalqlarla nə qədər xoş münasibəti olduğunu göstərir. Bu gürcü xalqının başqa dinlərə çox dəyərli münasibətini göstərir. Mən bunu çox qiymətləndirirəm.

Bir daha deyirəm ki, Gürcüstanın vətəndaşlarısınız. Gürcüstanın bütün qanun-qaydaları həyatınızın qanun və qaydalarıdır. Gürcüstanın dövlətçiliyinin, müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə çalışmaq və Gürcüstanda bu ağır vəziyyətdən çıxmaqdan ötrü aparılan tədbirlərdə iştirak etmək, ona dəstək vermək sizin vətəndaşlıq borcunuzdur..

Bura gəlişim münasibətilə Qurani-Kərimi Azərbaycan dilində öz adımdan sizə təqdim edirəm ki, onu öz dilimizdə oxuya bilərsiniz. Sizin məscidə mənim hədiyyəm olan xalçanı qəbul edin və yadigar kimi saxlayın. Sağ olun" (8, 49).

Gürcüstanda yaşayan tanınmış fotomüxbir Şahvələd Eyvazov Ulu Öndərimizi bir çox dövlət əhəmiyyətli beynəlxalq tədbirlərdə və prezidentlərlə görüşlərdə müşayiət etmiş, Heydər Əliyevlə bağlı maraqlı hadisələri kameranın yaddaşına köçürmüşdür. O, Ümumilli Liderlə bağlı xatirələrinin birində yazır: "Dünya şöhrətli siyasətçi ilə bağlı bir xatirəni xüsusi olaraq sizlərə danışmaq istəyirəm. Tiflisə rəsmi səfərlərinin birində Heydər Əliyev Tiflisdəki Cümə məscidində soydaşlarımızla görüşə gəlmişdi. Heç kimin gözləmədiyi halda məscidin foyesində Heydər Əliyev əvvəlcə ayaqqabılarını çıxartdı, sonra məscidə, namaz qılınan zala daxil olub, hamını salamlayıb, qiblə mehrabının yanında cavan adam kimi, sərbəstcə bardaş qrup oturdu. Bu gözlənilməz addım Prezident Şevardnadzeni çıxılmaz vəziyyətdə qoydu. Əvvəlcə o da istədi ki, bardaş qurub otursun, lakin sonra bunu edə bilməyəcəyini görüb onun üçün stul gətirdilər. Mən o zaman Ümumilli liderimizə o qədər heyranlıqla baxırdım ki, hətta sənətimi belə unutmuşdum. Hər şeyin qədərini bu dəqiqliklə bilmək, yad ölkədə belə öz xalqına məxsus milli-dini dəyərləri bu qədər əziz tutmaq, eyni zamanda öz milli adət-ənənələrini qorumaq haqda hərəkətlərilə xalqına mesaj göndərmək, yalnız Heydər Əliyev kimi dahi insana xas əvəzedilməz xüsusiyyət ola bilər" (8, 50).

Dövlət müstəqilliyimizi XX əsrin ən böyük neməti hesab edən Heydər Əliyev 1996-cı ilin mart ayında Gürcüstan Parlamentində çıxışı zamanı ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası 1918-ci il may ayının 28-də Gürcüstan torpağında elan olduğunu bildirərək demişdi: " Mən bu gün qardaş Gürcüstan Parlamentinin qarşısında bəyan edirəm ki, biz Azərbaycanda əldə etdiyimiz milli azadlığı, dövlət müstəqilliyimizi XX əsrin ən yüksək neməti, ən yüksək nailiyyəti hesab edirik. Biz müstəqilliyimizi daimi edəcəyik, əbədi edəcəyik, qoruyub saxlayacağıq və heç vaxt dövlət müstəqilliyimizi əlimizdən verməyəcəyik" (4).

Ulu Öndər çıxışında Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan ərazilərin ermənilər

tərəfindən işğal olunmasına da münasibət bildirmiş və əminliklə söyləmişdir ki, bu təcavüzün qarşısı alınacaq, Azərbaycanın torpaqları işğalçılardan azad olunacaqdır: "Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan ərazilər erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunub. Amma bu müvəqqəti haldır. Biz heç vaxt ərazimizin bütövlüyünün pozulmasına razı olmayacağıq və heç vaxt da Dağlıq Qarabağı erməni millətçilərinin arzuladığı kimi Ermənistan dövlətinə birləşdirə bilməyəcəklər..." Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2020-ci ilin payızında başlanan 44 günlük müharibədə ərazi bütövlüyümüz bərpa olundu və Ulu Öndərin arzuları uğurla həyata keçdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurucularından olan F.Xoyskinin Tiflisdəki qəbri önündə çıxışında bir daha Azərbaycan və gürcü xalqının dostluğundan söhbət açmış, bu şəhərdə xalqımızın böyük oğullarının məzarlarının qorunub saxlanmasını yüksək qiymətləndirmiş, həmin guşəni Azərbaycanın bir hissəsi kimi dəyərləndirmişdi: "Azərbaycan xalqı gürcü xalqına daim minnətdardır və daim minnətdar olacaq, bir də ona görə ki, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Şəfi Vazeh və Fətəli xan Xoyskinin məzarları on illərlə, yüz illərlə burada qorunub saxlanıb. Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri bu müqəddəs torpaqda əbədiyyətə qovuşublar və beləliklə, bu müqəddəs torpaq, Gürcüstanın bu gözəl guşəsi- indi bizim olduğumuz bu guşə Azərbaycanın da bir hissəsini təşkil edir. Mən şübhə etmirəm ki, bu yer, bu gözəl guşə, Azərbaycanın görkəmli övladlarının, şəxsiyyətlərinin qəbirləri xalqımız üçün və o cümlədən, gürcü qardaşlarımız üçün ibadətqah olacaqdır. Həm Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar, həm də Gürcüstana qonaq gələn azərbaycanlılar buranı daim ziyarət edəcəklər və bu yer Gürcüstan ilə Azərbaycan arasında olan dostluq, qardaşlıq əlaqələrinin daim rəmzi olacaqlar.

Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri Mirzə Fətəli Axundovun, Mirzə Şəfi Vazehin, Fətəli xan Xoyskinin ruhları qarşısında, onların qəbirləri önündə mən bir daha baş əyirəm. Onlara Allahdan rəhmət diləyirəm" (8, 25).

2000-ci ilin mart ayında Gürcüstana rəsmi səfəri çərçivəsində jurnalistin "Cənab Prezident, siz ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycanda sabitlik bərqərar olmaqla bərabər, Gürcüstanda yaşayan, qaçqınlıq təhlükəsi ilə üzləşən yarım milyondan artıq soydaşımızın taleyi faktiki olaraq həll edildi. Yəni onlar deportasiyadan xilas oldular. Səfəriniz çərçivəsində soydaşlarımızla görüşünüz nəzərdə tutulubmu?" sualına cavabında Ulu Öndər demişdir: " Bilirsiniz, mən soydaşlarımızla həmişə görüşürəm. Ümumiyyətlə, mən elə 70-ci illərdə də Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman Azərbaycandan kənar yaşayan bütün azərbaycanlılarla, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti ilə, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti ilə daim maraqlanırdım və imkan dairəsində onların vəziyyətinin- həm iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına, həm də onların dövlət işlərində iştirak etməsinə kömək etməyə çalışırdım.

...İndi, yeni mərhələdə Gürcüstan da müstəqildir, Azərbaycan da müstəqildir, Gürcüstan da, Azərbaycan da ağır bir yol keçdi, daxili vətəndaş müharibəsi oldu. Bilirsiniz ki, o dövrdə Borçalı mahalında- təkcə Borçalıda yox, Gürcüstanın başqa yerlərində də azərbaycanlılar yaşayırdılar, - orada azərbaycanlıların vəziyyəti çox ağırlaşmışdı. Sonra, 1993-cü ildə, yəqin siz bunu bilirsiniz, mən Azərbaycana gələndən sonra Gürcüstan- Azərbaycan əlaqələrində çox keyfiyyətli dəyişikliklər əmələ gəldi. Eduard Şevardnadze ilə mənim keçmişdə olan əlaqələrimiz və indi iki prezident kimi qarşımızda duran məsələlərin birgə həll edilməsinə səylərimiz onu təmin edibdir ki, indi Gürcüstanda yaşayan 500 mindən çox azərbaycanlının vəziyyəti əvvəlkinə nisbətən

yaxşılaşır və biz də həmişə bunu müşahidə edirik...

Hər halda hesab edirəm ki, Gürcüstanda - Borçalı mahalında və bütün başqa bölgələrdə yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti indi əvvəlkilərə nisbətən daha yaxşıdır. Mən deyə bilmərəm ki, maddi vəziyyəti yaxşıdır, ancaq onların ölkədə mövqeyi, yəni özlərini bir vətəndaş kimi hiss etməsi sahəsində onlar daha yüksək səviyyədədirlər və mən hər dəfə nəinki səfərlərimdə, bütün danışıqlarımda bu məsələni əsas məsələ kimi qoyuram. Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların qarşısında özümü borclu hesab edirəm, onlara keçmişdə də qayğı göstərmişəm, bunu indi də edirəm və nə qədər varam-edəcəyəm" (7).

Nəticə. Heydər Əliyev vətənpərvər, peşəkar siyasətçi və dövlət xadimi kimi dünya miqyasında tanınıb və qəbul olunubdur. Onun memarı olduğu Azərbaycan Respublikası əbədi yaşayacaqdır. Qədim yunan filosofu Platon yazırdı ki, "ağıllı dövlət başçısı baş verə biləcək hadisələrin qarşısını peşəkarcasına almaqla, əslində öz dövlətinə və xalqına xidmət edir. Çünki heç bir dövlət əbədi deyil, amma onun qurduğu möhkəm sütunlu dövlət isə əbədi olur və banisini bəşər tarixi boyu yaşadır". Ulu Öndər tərəfindən bünövrəsi qoyulan müstəqil dövlətimizin sütunlarını onun layiqli davamçısı İlham Əliyev daha da möhkəmləndərək tarixi və şanlı qələbələrlə xalqımıza böyük sevinc bəxş etdi. Cəsarətlə söyləmək olar ki, Borçalıda, eləcə də Gürcüstanın müxtəlif bölgələrində yaşayan soydaşlarımız bütün dövrlərdə olduğu kimi bu gün də, gələcəkdə də doğma Azərbaycanın yanında olacaqlar.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Dünya azərbaycanlılarına, "Azərbaycan" qəzeti, 26 dekabr 1997
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 2009
3. "Azərbaycan" qəzeti, 12 mart 1996
4. "Azərbaycan" qəzeti, 10 mart 1996
5. Arzumanlı V. Azərbaycan diasporu, Bakı, 2001
6. Məmmədli.R. Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu, "Qarapapaqlar" jurnalı
7. "Xalq qəzeti" 24 mart 2000
8. "Qarapapaqlar" jurnalı (xüsusi buraxılış), 10 may 2008

08. 10. 2023

24. 10. 2023

UOT: 342.5.

**НЕОРДИНАРНАЯ И КРЕАТИВНАЯ ЛИЧНОСТЬ СОВЕТСКОГО И
ПОСТСОВЕТСКОГО АЗЕРБАЙДЖАНА: ГЕЙДАР АЛИЕВ**

Байболот Абытов
доктор исторических наук,
профессор, член-корреспондент
Российской академии естественных наук,
Ошский государственный университет
Кыргызской Республики
bbaybolot-1962@rambler.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-0267-5127>

Sovet və postsovet dövrü Azərbaycanının qeyri-adi və kreativ şəxsiyyəti :

Heydər Əliyev

Baybolot Abytov
tarix elmləri doktoru,
professor, RHEA-nın müxbir üzvü
Oş Dövlət Universiteti
Qırğız Respublikası

XÜLASƏ

Məqalədə görkəmli dövlət və siyasi xadim, xalqın, keçmiş sovet dövrünün və müstəqil Azərbaycanın şəxsiz və daimi lideri Heydər Əliyevin fəvqəladə şəxsiyyətindən bəhs edilir. Tədqiqatçı ölkənin aktual siyasi və iqtisadi problemlərinin həllində onun siyasi iradəsini, bəsirətini, orijinallığını və yaradıcılığını önə çəkib. Tədqiqatçı eyni zamanda onun iqtisadi, sosial və mədəni inkişafa, xüsusilə sovet sistemindən müstəqillik sisteminə keçid dövründə müstəqil dövlət və ticarət əlaqələrinə verdiyi böyük töhfələri qeyd etmişdir. Hamıya məlumdur ki, Heydər Əliyevin əsas məqsədi maliyyə axımını Azərbaycan neftinə yatırmış nüfuzlu xarici şirkətləri inandırmaq və onlara sərmayə qoymaq idi. Məhz o, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan neft yataqlarının işlənməsinə nail ola bildi. Qlobal transmilli enerji və nəqliyyat layihələrinin - TANAP, TAP boru kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin həyata keçirilməsi təşəbbüsü də Heydər Əliyevə məxsus idi O dövrdə nadir müəssisələr memarlığın şah əsərinə çevrilmiş şəhər binaları, Gülüstan sarayı, nəhəng yaşayış massivləri - Yeni Əhmədli, Günəşli, mikrorayonlar salındı ki, onlar indi Bakının və bütün Azərbaycanın əsas görməli yerlərinə çevriləblər. Tədqiqatçı bu məqalədə H.Əliyevin - Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi və müstəqil Azərbaycan Respublikasının birinci Prezidenti, xalqının dahi oğlu olaraq Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəqilliyin başlanğıcında dayanan mühüm əhəmiyyətini qızıl hərflərlə tarixə yazdığı fəaliyyətini tədqiq etmişdir.

Açar sözlər: fəvqəladə, şəxsiyyət, töhfə, münasibət, müstəqil, orijinallıq, görkəmli, keçmiş, zövq, dövr.

**НЕОРДИНАРНАЯ И КРЕАТИВНАЯ ЛИЧНОСТЬ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО
АЗЕРБАЙДЖАНА: ГЕЙДАР АЛИЕВ**

Байболот Абытов
доктор исторических наук,
профессор, член-корреспондент
Российской академии естественных наук,
Ошский государственный университет

Резюме

В статье речь шла о необыкновенной личности выдающегося государ-ственного и политического деятеля, бесспорного и бессменного лидера нации, бывшего советского периода и независимого Азербайджана Гейдара Алиева. И в то же время исследователь отметил его большой вклад в экономическое, социальное и культурное развитие, особенно в переходный период от советской системы к системе независимости, независимому государству и торговым отношениям. Всем известно, что главной целью Гейдара Алиева было убедить и инвестировать в именитые иностранные компании, которые вложили свои финансовые потоки в азербайджанскую нефть. Именно он сумел добиться разработки нефтяных месторождений в азербайджанском секторе Каспийского моря, получивший название «Контракт века». Гейдару Алиеву также принадлежит инициатива осуществления весьма крупных и глобальных транснациональных энер-гетических и транспортных проектов - трубопроводы TANAP, TAP, железная дорога Баку-Тбилиси-Карс, транспортный коридор Север-Юг. В то время были построены редкие предприятия, городские здания, ставшие шедеврами архитектуры, дворец Гюлистан, огромные жилые комплексы - Ени Ахмедлы, Гюнешли, микрорайоны, ставшие сейчас главными достопримечательностями Баку и всего Азербайджана. Автор раскрывает значимость Г. Алиева как первого секретаря ЦК КП Азербайджана и первого Президента независимой Республики Азербайджан, гениального сына своего народа, стоявшего у истоков независимости своей страны и своим достойным трудом, вписавшим себя золотыми буквами, в историю азербайджанской государственности.

Ключевые слова: необыкновенный, личность, вклад, отношение, независимый, оригинальность, выдающийся, бывший, изюминка, период.

**Outstanding and creative personality of Azerbaijani Heydar Aliyev –
during Former Soviet**

**Baybolot Abytov
Doctor of Historical Sciences,
professor, corresponding member of RANS
Osh State University
Kyrgyz Republic**

Summary

It was talking about the extraordinary personality of the outstanding statesman and political figure, the indisputable and permanent leader of the nation, former Soviet period, and independent Azerbaijan, Heydar Aliyev in the article. The researcher highlighted his political will, insight, originality, and creativity in solving pressing political and economic problems of the country. And at the same time the researcher noted his great contributions to economic, social, and cultural development, especially during the transition period from Soviet system to the independent system, independent state, and trade relations. Everybody knows that, Heydar Aliyev's main purpose was to convince and invest in eminent foreign companies that invested their financial flows in Azerbaijani oil. It was he, who managed to achieve the development of oil fields in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea, called the “Contract of the Century”. Heydar Aliyev also took the initiative to implement very large and global transnational energy and transport projects - the TANAP, TAP pipelines, the Baku-Tbilisi-Kars railway, the North-South transport corridor. Rare enterprises, city buildings, which became masterpieces of architecture, Gulistan Palace, huge residential complexes - Yeni Akhmedly, Gunashli, micro districts, which have now become the main attractions of Baku and all of Azerbaijan, were built at that time. Researcher searched the activities of H. Aliyev - as the first secretary of Azerbaijan Central Committee and

the first president of the Independent Azerbaijan Republic, as a genius son of his people, who wrote in golden letters and showed importance of the beginning Azerbaijan Independence State in the history, in this article.

Key words: extraordinary, personality, contribution, relation, independent, originality, eminent, former, highlighted, period.

Актуальность. Великие дела во благо своего народа совершались благодаря личным качествам и способностям выдающихся личностей, каждого народа. Азербайджане во все времена имели свои исторические личности, достойные уважения и почитания потомками. В своё время, африканский лидер Нельсон Манделла говорил о том, что "человек, делающий то, что могут делать другие - обыкновенный человек. Человек, делающий то, чего не могут делать другие - выдающаяся личность. А человек, делающий то, что другим не удавалось сделать - национальное достояние, гений, божий дар" [1]. В истории азербайджанского народа много таких личностей.

Аннотация. Историческая и политическая наука свидетельствуют, что существуют следующие типы исторических личностей: Традиционные исторические личности - вожди племён, родов, цари, короли, императоры, положение которых традиционно передаются от отца к сыну. Их авторитет основан на устоявшихся традициях и обычаях отдельных, конкретных народов. Рационально-легальные исторические личности - в своём большинстве те исторические личности, которые избраны на общественно-политическое положение демократическим путём, т.е. волею народа. Харизматические личности - это личности, наделённые особыми, выдающимися качествами и организаторскими способностями. Из числа исторических личностей азербайджанского народа, таковым является Гейдар Алиев. Он и есть, человек, делавший то, что другим не удавалось сделать для азербайджанского народа, его национальное достояние, гений, божий дар.

В чем заключается креативность Гейдара Алиева? Его креативность заключена в его умении свободно мыслить в условиях партийного, идеологического диктата, способности идти против состоявшийся систем, догм, порядков бюрократии, чтобы претворять в жизнь задуманное, по своему усмотрению. Его твёрдая воля, крепкий дух, целеустремлённость и умение убеждать и вести за собой других, обусловили принятие нестандартных решений, определивших правильные направления дальнейшего развития страны в период смены двух разных эпох, особенно у истоков развития постсоветского, суверенного и независимого Азербайджана.

Креативность личности Гейдара Алиева подтверждается и такими его качествами как несогласие с устоявшимися, рутинными идеями, спускаемыми сверху, несогласие стереотипами, стандартными правилами. Его отличало умение видеть корень проблемы и способность применять неожиданные подходы в решении многих политических, социально-экономических и куль-турных проблем.

Гейдара Алиева был человеком неординарным. Неординарность - это способность быть «не таким, как все», взаимодействие интуиции и разума, природной одарённости и приобретённых навыков в процессе становления и формирования личности. Находясь в одном обществе, системе, он осмеливался жить по собственным правилам, имея свои принципы и собственное видение всего того, что предстояло воплотить в жизнь. Неординарность личности Гейдара Алиева проявилась и в качестве его характера, обладании незаурядными данными, поведении, неформальном мышлении, поступках.

В большой политике, неординарные и незаурядные личности, творят историю и навсегда остаются в истории своего народа и государства каким был Гейдар Алиев.

Креативность и неординарность сформировались и в полной мере проявились у Гейдара Алиева в бытность его руководителем во всех рангах партийно-государственной иерархии – от органов всемогущего КГБ, первого секретаря ЦК КП Азербайджанской ССР, до члена Политбюро ЦК КПСС, первого заместителя председателя Совета Министров СССР, а затем и первого Президента суверенного и независимого Азербайджана.[2]

Хотелось выделить, основные жизненные факторы, формирования личности, характерные особенности, обуславливающие феномен общенационального лидера братского азербайджанского народа, отражающие креативную и неординарную личность Гейдар Алиева:

- История его жизнедеятельности распорядилась, таким образом, что он – Гейдар Алиев, выдающийся государственный деятель Азербайджанской ССР (1969-1982 гг.), его период «Кремлевской пятилетки» в жизнедеятельности (1982-87 гг.), когда он был членом Политбюро ЦК КПСС, первым заместителем председателя Совета Министров СССР.[3] В то время не только советские политики, но западные эксперты, знатоки советской иерархии видели в Гейдаре Алиева, одного из самых влиятельных и активных руководителей СССР, и даже как потенциального кандидата на пост Генерального секретаря ЦК КПСС. Он избирался депутатом Верховного Совета СССР 8-11-го созывов. Дважды был удостоен звания Героя Социалистического Труда.[4] В последующем, с 1993 по 2003 год, глава суверенного и независимого Азербайджана.[5] Таким образом, стал фактически личностью двух эпох – советского и постсоветского, независимого Азербайджана.[6]
- Гейдар Алиев был человеком, востребованным и в советской действительности, и независимого Азербайджана. Это один из тех редких случаев, когда один и тот же человек стал востребованным для своего народа и государства, и временем, и судьбой, в двух совершенно отличающихся систем. Ибо это был действительно неординарной и креативной личностью, советского и постсоветского Азербайджана, сумевшего во все времена истории своей деятельности оставить неизгладимое впечатление, в сотворении истории своего народа и государства. Неслучайно, древние и последующие мудрые мира, говорили, что история создается выдающимися личностями, политическими и государственными деятелями, способных повести за собой народ.
- Гейдар Алиев из тех историко-политических деятелей, что какое бы время, политическая система или режим не был, во всех социально-политических, экономических и геополитических, геоэкономических условиях сумел реализовать свой нескончаемый потенциал, продемонстрировал качества прирождённого лидера своего народа, нации и страны.
- Он был воспитанником, выходцем из рядов советского всемогущего и все карающего органа – КГБ СССР. Следовательно, его отличало жёсткая дисциплина, нерушимый порядок, талант военного человека, железная воля, непостижимая энергичность и природная самообладание, феноменальная память и огромная склонность к круглосуточной, постоянной работоспособности.

- Новый Азербайджан процветал, повсеместно развивался благодаря Гейдару Алиеву. С его второго прихода к власти в стране начался период ренессанса во всех сферах общества и пробуждения национального сознания, благодаря его неустанному труду независимость Азербайджана обрела необратимый характер.
- Гейдар Алиев ещё при жизни стал легендарным, уникальным лидером нации, государственным деятелем, покори́вший политический Олимп своей страны дважды. Он стал патриархом политической арены, выдающейся личностью, способной повлиять на ход истории своего народа и государства. Г. Алиев один из тех редких политических деятелей мира, который прожил жизнь, полными историческими событиями, политическими, социально-экономическими потрясениями, тяжёлыми испытаниями, нескончаемой борьбой за светлое будущее своего народа. История свидетельствует, что из всех испытаний, трудностей и конфликтных ситуаций, он вышел победителем. Несомненно, Г. Алиев представляет собой, неповторимый и яркий образ несокрушимости человеческой воли, образец служения своему народу и государству.[7]
- Колоссальная фигура, долголетний политический опыт, правильная ориентация в сложных условиях и своевременное возвращение к политическому Олимпу Азербайджана - Гейдара Алиева, спасла республику от возникшей угрозы гражданской войны и утраты независимости страны в мае-июне 1993 года. Мудрый азербайджанский народ, тогда то и выступил с требованием возвращения к власти своего выдающегося сына, который оправдал надежду своего народа. Гейдар Алиев не только спас свой народ от внутренней распри, угрозы гражданской войны, но и заложил фундамент, нового суверенного и независимого Азербайджана.[8] Так, 15 июня 1993 года Гейдар Алиев был избран председателем Верховного Совета Азербайджанской Республики, а с 24 июня приступил к осуществлению полномочий Президента Азербайджанской Республики. Известно, что 3 октября 1993 года в Азербайджане состоялись президентские выборы, победу на которых одержал бывший Первый Секретарь ЦК Компартии Азербайджанской ССР Гейдар Алиев, набрав 98,8% голосов. В последующем, 11 октября 1998 года Гейдар Алиев был переизбран на пост президента страны.[9] Таким образом, именно 3 октября 1993 года в результате всенародного голосования Гейдар Алиев был избран Президентом независимой Азербайджанской Республики.[10] В этом, высоком качестве 10 лет он стоял у руля власти возрождаемого, нового, суверенного Азербайджана.[11]

Сегодня уже с уверенностью можно сказать, что во многом, благодаря, личному авторитету и его положению как искусного, выдающегося политика, в годы его руководства независимой республикой, позволили Азербайджану с уверенностью выйти на международную арену, найти свое место в мировой политической, социально-экономической и культурной жизни, в контексте мировой политики. Основу внешней политики Гейдара Алиева составляли мир, уважение к международно-правовым нормам, целостности и неприкосновенности границ, территориальной целостности государств и принципы взаимовыгодного сотрудничества. В основе его миролюбивой внешней политики, полностью отражающей в себе все достижения мировой практики и цивилизованные международные нормы, находились, в первую очередь, принципы укрепления национальной независимости, уважительного подхода к правам государств, разрешения всех спорных вопросов мирным путем и посредством переговоров, установления взаимовыгодного экономического, научного

и культурного сотрудничества, устранения всяких ограничений, препятствующих межгосударственным связям.[12] Он имел свое место в международных отношениях и его уважали на международной арене. [13]

- В начале национальной и государственной независимости Азербайджана, именно Гейдар Алиев сумел убедить и вложить свои инвестиции, именитых иностранных компаний, которые опасались вкладывать свои финансовые потоки в азербайджанскую нефть. Гейдар Алиев смог убедить таких акул международного рынка и экономической орбиты, как «Амоко», ВР, «Юнокал», ЛУКойл, «Статойл», «Эксон», «Иточу», чтобы их инвестиции, были вложены в Азербайджан. Тогда же, в сентябре 1994 года был подписан нефтяной контракт по разработке нефтяных месторождений в азербайджанском секторе Каспийского моря, получивший название **«Контракт века»**. [14] Его действия в этом направлении, можно с уверенностью назвать – его **«нефтяной дипломатией»**. [15] Этот и другие многочисленные нефтяные контракты, подписанные в последующие годы, сыграли исключительную роль в социально-экономическом развитии Азербайджана. Это факт и это надо признать.
- Годами, с течением времени, все больше и больше осознаются величие личности Гейдара Алиева, из года в год растёт любовь и уважение азербайджанского народа к своему гениально мыслящему, неординарному и умеющего вести за собой свой народ, выдающемуся сыну. Идеи Гейдара Алиева, оказали беспрецедентные заслуги перед своим народом. Сегодня Азербайджан входит в число наиболее стремительно развивающихся стран мира. Именно в годы независимости Азербайджан стал членом малочисленной космической семьи. Голос Азербайджана все громче и громче звучит с международных трибун, флаг республики развевается во многих именитых, авторитетных саммитах, форумах, конференциях мирового уровня. Полагаю, что основу этих грандиозных достижений, мировых успехов, положила мудрая и дальновидная политика Гейдара Алиева, человека двух взаимоисключающих систем.
- Во-всём вышесказанном, убедился в прошлом году, когда я был в Баку. Именно тогда мне рассказали, показали и я сам стал свидетелем того, что со вторым приходом к власти суверенного и независимого Азербайджана Гейдара Алиева, постепенно изменился ритм жизни страны - начались возрастающее оживление в социально-экономической жизни, начались масштабные созидательные работы.

История суверенного Азербайджана свидетельствует, что динамичное развитие страны за годы независимости, четко и конкретно видно в облике, день ото дня хорошеющего как столицы республики, так и регионов. Благодаря Гейдару Алиеву, а также по инициативе и при непосредственном участии Азербайджана осуществляются весьма крупные и глобальные экономические, международные, транснациональные энергетические и транспортные проекты - трубопроводы ТАНАР и ТАР, железная дорога Баку-Тбилиси-Карс, транспортный коридор Север-Юг. В стране были построены редкие для того времени предприятия – заводы бытовых кондиционеров, глубоководных морских оснований, городские здания, ставшие шедеврами архитектуры, дворец «Гюлистан», нынешний Дворец Гейдара Алиева, заложены гигантские жилые массивы, как Новые Ахмедлы, Гюнешли, микрорайоны, которые ныне стали главными достопримечательностью Баку и всего Азербайджана.

- Увеличилось производство хлопка, овощей, винограда, улучшилось благосостояние населения, Азербайджан вступил в период возрождения.

- Одну истину о нем я хорошо усвоил. Этот великий сын Азербайджанского народа прожил жизнь, полную историческими событиями, различными потрясениями, тяжёлыми испытаниями, нескончаемой борьбой. Он также испытал много хорошего, успехов, радости как жизни, так и политической карьеры. **Заключение.** Гейдар Алиев выдающийся государственный и политический деятель, неординарная и креативная личность советского и постсоветского Азербайджана, оставивший неизгладимый след в истории азербайджанской государственности. Гейдар Алиев - это великая личность, подаренная судьбой народу Азербайджана. Он дал мощный импульс процессу исторического развития Азербайджана, как создатель независимого Азербайджанского государства, создал основу национальной государственности братского азербайджанского народа.
- Гейдар Алиев из тех историко-политических деятелей, кто в независимости от политической системы во всех социально-политических, экономических и геополитических, геоэкономических условиях сумел реализовать свой личностный и профессиональный потенциал, продемонстрировать качества прирождённого лидера своей нации, своего народа и страны. Он был воспитанником, выходцем советской партийно-государственной школы, что определяло высокие требования к дисциплине, к себе, окружающим людям. Железная воля, непостижимая энергичность, природное самообладание, феноменальная память и огромная склонность к круглосуточной, постоянной работоспособности сделали его уникальным лидером, выдающимся государственным деятелем. Он один из тех редких политических деятелей своей страны, который неустанно боролся за светлое будущее своего народа и государства. С годами, все больше и больше осознается величие личности Гейдара Алиева, из года в год растёт любовь и уважение азербайджанского народа к креативной и неординарной личности Гейдара Алиева, кто обусловил основу успешного перехода, постсоветской страны на рельсы рыночной экономики и дальнейшего развития суверенного и независимого Азербайджана. Жизнедеятельность Гейдара Алиева, представляет собой яркий образец несокрушимости человеческой воли, стремление и достижение цели, служения своему народу, стране. Азербайджанский народ вправе гордиться своим великим сыном - Гейдаром Алиевым.
- Он был большим другом нашего народа, нашей страны. Дипломатические отношения между Азербайджаном и Кыргызстаном налажены 19 января 1993 года. В декабре 1993 года в ходе заседания Совета глав государств СНГ в Туркменистане состоялась двусторонняя встреча Президента Азербайджана Гейдара Алиева и Президента Кыргызстана А.Акаева. Во время встречи было подчёркнуто, наличие прочной основы для укрепления отношений между двумя странами, такой как общность традиций, культуры, религия, близость языков. Гейдар Алиев в августе 1995 года прибыл в Кыргызстан для участия в III саммите глав тюркоязычных государств, где были обсуждены вопросы, связанных с дальнейшим развитием связей между двумя государствами. На встрече также были широко обсуждены переговоры, проводимые в связи с устранением армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта мирным путём. В рамках визита Гейдар Алиев в Бишкеке принял участие в праздничных мероприятиях, посвящённых 1000-летию юбилею эпоса «Манас», [16] где 28 августа 1995 года, выступил речью на торжественном собрании, посвящённом 1000-летию эпоса "Манас". [17] В ходе торжества, Президент Азербайджанской Республики был награждён Памятным золотым орденом

«Манас-1000» и Памятной золотой медалью - юбилейной государственной наградой Кыргызской Республики.[18]

- В знак уважения и признания заслуг великого сына азербайджанского народа, в год его 100 летия, в Кыргызской Республике проводились ряд конференций, выставок, встреч и многое другое. Особо следует отметить, что и ныне продолжают активное сотрудничество между нашими государствами, в которую свою лепту вносить посольства Кыргызской Республики в Азербайджане и Азербайджанской Республики в Кыргызстане.
- В свою очередь, я очень горд тем, что по мере своей возможности, внёс свою лепту, в создании историко-политического портрета, гениального сына братского азербайджанского народа – Гейдара Алиева.

Список использованных литератур:

1. Абытов Б.К. Выдающиеся личности города Ош. –Ош, 2000. –С.9; его же. Ош: факты, события и личности. –Ош, 200-. –С.138.
2. Алиев – легенда Азербайджана// <https://www.mk.ru/politics/2023/05/10/aliev-legenda-azerbaydzhana.html>
3. Общенациональный Лидер Гейдар Алирза оглу Алиев// <https://nk.gov.az/ru/azerbaycan/umummilli-lider>; Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. Часть 1. -Баку: Озан, 2007; Гейдар Алирза оглу Алиев//[https:// president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader](https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader); Гейдар Алиев: Лидер, который умел видеть проблемы// <https://www.pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html>
4. Алиев Гейдар// <https://lenta.ru/lib/14163305/>
5. Гейдар Алирза оглу Алиев//<https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader>; Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. Часть 1. -Баку: Озан, 2007.
6. Общенациональный Лидер Гейдар Алирза оглу Алиев// <https://nk.gov.az/ru/azerbaycan/umummilli-lider>
7. В Азербайджане отмечают 100-летие со дня рождения Гейдара Алиева// http://iacis.ru/novosti/parlamenti/v_azerbajdzhane_otmechayut_100-letie_so_dnya_rozhdeniya_gejdara_alieva
8. Гейдар Алирза оглу Алиев - общенациональный лидер азербайджанского народа// <https://azerbaijan.az/ru/related-information/283>
9. https://ru.wikipedia.org/wiki/Президентство_Гейдара_Алиева; Алиев Гейдар Алиевич // <https://www.kommersant.ru/doc/435597>
10. Общенациональный Лидер Гейдар Алирза оглу Алиев//<https://nk.gov.az/ru/azerbaycan/umummilli-lider>; Алиев Гейдар Алиевич//[https:// warheroes.ru/ hero/hero.asp? Hero_id=10199](https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=10199); Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. Часть 1. -Баку: Озан, 2007; Алиев Гейдар// <https://lenta.ru/lib/14163305/>; Гейдар Алирза оглу Алиев//[https:// president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader](https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader); Кем был Президент Азербайджана Гейдар Алиев для России и СССР// Гейдар Алирза оглу Алиев//<https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader>; Гейдар Алиев – основоположник идеи, ставшей фундаментом национального возрождения и развития азербайджанской идеологии//<http://www.anl.az/down/meqale/bakrabochiy/2016/>

- [pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html](http://www.pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html); Гейдар Алиев: Лидер, который умел видеть проблемы// [https:// www.pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html](https://www.pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html)
12. Президент Азербайджанской Республики (1993-2003 гг.)//[https://azerbaijan.az/ru/ related-information/61](https://azerbaijan.az/ru/related-information/61)
 13. Откликаясь на призыв к прекращению огня, изложенной в Бишкекском протоколе от 5 мая 1994 года и опираясь на Протокол от 18 мая 1994 года, противоборствующие стороны согласились... //vn.kazimirov.ru. Дата обращения: 28 августа 2020. Архивировано 22 июля 2009 года; Межгосударственные отношения России и Азербайджана//РИА Новости (20180901T0107). Дата обращения: 28 августа 2020. Архивирован 10 мая 2019 года.
 14. Гейдар Алиев: Лидер... «Контракт века» и крупнейший нефтепровод в Европе// [https://www.pnp.ru/ poli tics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html](https://www.pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html). //<https://www.pnp.ru/politics/geydar-aliev-lider-kotoryu-umel-videt-problemy.html>
 15. Нефтепровод Баку-Супса придал импульс развитию экономики Азербайджана. Trend.Az (16 мая 2016). Дата обращения: 28 августа 2020. [Архивировано](#) 19 февраля 2017 года; [https://www.trend.az/ business/ energy/2533865.html](https://www.trend.az/business/energy/2533865.html); Баку-Тбилиси-Джейхан. Region Plus. Дата обращения: 28 августа 2020 года. Архивировано 21 ноября 2017 года.
 16. Азербайджано-кыргызские отношения // [https://lib.aliyev-heritage.org/ ru/9093787html](https://lib.aliyev-heritage.org/ru/9093787html).
 17. Двусторонние отношения // <https://bishkek.mfa.gov.az/ru/content/3/ikiterefli-unasibetler>
 18. [Указ Президента Кыргызской Республики от 28 августа 1995 года УП № 203 «О вручении памятного золотого ордена „Манас-1000“ и памятной золотой медали Алиеву Гейдару Алиевичу, Президенту Азербайджанской Республики»](#)

20.09.2023

05.10.2023

UOT: 332

ЗАПАДНЫЙ АЗЕРБАЙДЖАН: ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ГРАНИЦ

Александр Нестеров
Доктор исторических наук, профессор
Уральский федеральный университет,
г. Екатеринбург, Россия
Alexander.Nesterov@urfu.ru
orcid.org/0000-0002-3349-6204

Аннотация

В статье рассматривается история формирования территориальных владений на Южном Кавказе в XVI – XVIII веках; эти владения в целом составили территорию Западного Азербайджана. Доказано, что основное население региона составляли турки, выявлено, что источники относят к землям Азербайджана все территории, входившие в состав Чухурсаадского и Карабахского беглербекств. Проанализирован начальный период развития Чухурсаадского беглербекства в XVI – начале XVII века. Обосновано, что окончательное формирование территориального деления земель Западного Азербайджана происходит в начале XVII века, после завершения основных османо-сефевидских войн.

Ключевые слова: Западный Азербайджан, Сефевиды, Южный Кавказ, Чухурсаад, Каджары

WESTERN AZERBAIJAN: FORMATION OF REGIONAL BORDERS

Alexander Nesterov
Doctor of Historical Sciences, Professor
Ural Federal University, Russia , Ekaterinburg

Abstract

The article examines the history of the formation of territorial possessions in the South Caucasus in the XVI – XVIII centuries; these possessions as a whole made up the territory of Western Azerbaijan. It is proved that the main population of the region was Turks, it is revealed that the sources refer to the lands of Azerbaijan all the territories that were part of the Chukhursaad and Karabakh fugitives. The initial period of development of the Chukhursaad beglerbekstvo in the XVI – early XVII century is analyzed. It is proved that the final formation of the territorial division of the lands of Western Azerbaijan takes place at the beginning of the XVII century, after the completion of the main Ottoman-Safavid wars.

Keywords: Western Azerbaijan, Safavids, South Caucasus, Chukhursaad, Kajars.

BATI AZERBAJCAN: BÖLGESEL SINIRLARIN OLUŞUMU

Alexander Nesterov
Tarih Bilimleri Doktoru, Profesör
Ural Federal Üniversitesi, Rusya, Ekaterinburg

Özet

Makale, 16. – 18. yüzyıllarda Güney Kafkasya'da toprak mülklerinin oluşumunun tarihini inceliyor; Bu mülkler bir bütün olarak Batı Azerbaycan'ın topraklarını oluşturuyordu. Bölgenin ana nüfusunun Türkler olduğu kanıtlandı, kaynakların Çuhursaad ve Karabağ kaçışlarının bir parçası olan tüm toprakları Azerbaycan

topraklarına ait olduğu ortaya çıktı. XVI – XVII yüzyılın başlarında Çuhursaad kaçışının gelişiminin ilk dönemi analiz edildi. Batı Azerbaycan topraklarının toprak bölünmesinin nihai oluşumunun 17. yüzyılın başlarında, ana Osmanlı-Safevi savaşlarının sona ermesinden sonra gerçekleştiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı Azerbaycan, Safeviler, Güney Kafkasya, Çuhursaad, Kajarlar

Одной из очевидных проблем истории стран и регионов Южного Кавказа является проблема границ, проблема исторической принадлежности территорий. Смена государств и народов вела к изменению названий отдельных частей региона, поэтому соотношение исторических названий с современными зачастую приводит к ошибочному восприятию: совпадение названий не имеет ничего общего с исторической преемственностью, и анализ формирования территорий связан в большей степени не с древностью и Средневековьем, а с эпохой Нового времени.

Для стран Южного Кавказа ключевой точкой формирования территориальных объектов является эпоха Сефевидского государства XVI – XVIII веков – полностью аналогично территориальному формированию европейских государств в то же время. Именно при Сефевидах формируется территориальное понимание земель северной части державы как Азербайджана в широком смысле – включающем современные земли Северо-Западного Ирана, Азербайджана, Армении, Юго-Восточной Грузии и крайнего северо-востока Турции. В рамках обозначенных границ можно выделить отдельные регионы Большого Азербайджана – Южный Азербайджан, Северный Азербайджан и Западный Азербайджан; именно последний и является объектом данного исследования.

История Западного Азербайджана в эпоху раннего Нового времени, несмотря на многочисленные публикации, вышедшие на протяжении нескольких десятилетий, во многом остается изученной явно в недостаточной степени. Вопрос об истории данного региона во многом остается предметом не исторического исследования, а современных идеологических и политических взглядов. Многие авторы стремятся не столько восстановить действительные исторические события, происходившие на Южном Кавказе в период войн между Османской империей и государством Сефевидов, в ходе которых начиналось формирование региональной тюркской государственности Нового времени, сколько обосновать «исторические права» того или иного современного государства или народа на определенные территории.

Рассматривая современные публикации по вопросу о национальной идентичности населения Южного Кавказа применительно к периодам Средних веков и раннего Нового времени, поневоле начинаешь понимать, что и в данный регион проникла так называемая «историческая политика», попытки модернизировать историю, фактически – переписать ее с нужных автору политических позиций. Созданные в результате такой политики исторические конструкты становятся основой не только для чисто исторических, но и для политологических и даже политических рассуждений, для обоснований чьих-либо территориальных претензий, для доказательств «исконности» и «законности» владения той или иной территорией, которая, якобы, «всегда была наша». В то же время объективный взгляд на историческое развитие тех или иных земель опровергает такие умозрительные конструкции, так как значение слов в историческом понимании их менялось, и «перс», «азербайджанец», «армянин», «русский» и т.д. значили в указанный период нечто совсем иное, чем это понимается в современную эпоху.

Историческая политика как явление появилось только в конце XX века. Но в реальности

такой подход к истории существовал задолго до появления этого термина. Особенно ярко это может быть прослежено в попытках доказать собственную этническую и политическую идентичность с каким-либо древним народом или государством. Конечно, в общем генетическом фонде какого-либо этноса имеются элементы крови его древних предков, носивших такое же или близкое название. Но, например, современная Россия – не единственный правопреемник древней Киевской Руси, в равной степени на древнерусское наследство могут претендовать (и претендуют) Украина и Белоруссия. Наследниками Франкского государства эпохи раннего средневековья объективно могут считаться Франция, Германия, Бельгия, Нидерланды, Люксембург, Италия – в общем, большая часть государств Западной Европы. Точно так же Италия не может позиционировать себя в качестве единственной наследницы древнего Римского государства – в историческом и политическом смыслах наследником Римской державы может считаться европейская цивилизация в целом, большая часть стран Европы – от Испании и Италии до Румынии и России – в определенной степени является преемниками римской политической традиции.

Современные этносы, трансформирующиеся в политические нации, возникли только в эпоху Нового времени. Поэтому более раннее историческое прошлое – это именно прошлое.

Для эпох Средних веков или раннего Нового времени государственность оставалась прежде всего династической и территориальной, а не национальной – как в Европе и на Дальнем Востоке, так и в Иране и на территориях Южного Кавказа.

Концептуальная идея нового подхода к формированию азербайджанской государственности Нового времени состоит в использовании объективного постулата: самоидентификация и идентичность в разные исторические периоды базируется на разных основаниях. Кроме того, возможны одновременные идентификации одной и той же личности / группы по разным основаниям. Применительно к XVI – XVII веку, например, в Испании один и тот же человек мог быть идентифицирован по региональному, конфессиональному и социальному статусу: он мог быть одновременно кастильцем, католиком и идалго (дворянином). Идентификации человека как «испанца» не было (и в настоящее время испанцы называют себя так только по отношению к внешнему миру, внутри страны идентификация у них другая).

Точно так же в Азербайджане применительно к XVI – XVII векам вполне была возможна множественная идентификация. Человек мог быть одновременно, например, азербайджанцем (по региону, где проживал), тюрком (по языку), каджаром (по родовому объединению), персом (как подданный шахиншаха Персии) и армянином (по армяно-григорианской версии христианской религии, если он ее исповедовал).

Отсюда важнейший вывод: ссылка в источниках на самоидентификацию человека не свидетельствует о его этническом происхождении. То есть, «азербайджанцем» или «армянином» мог оказаться кто угодно в этническом смысле – точно так же, как в Европе идентификация «католик» могла принадлежать и французу, и австрийцу, и итальянцу, и испанцу и т.д. Тюрки Южного Кавказа могли принимать христианство по разным соображениям, но «армянами» они от этого становились только в религиозном, но не в этническом смысле.

Поэтому зачастую очень странно выглядят историографические методы современных историков Азербайджана, которые, видя в тексте источника термины «мусульмане» и «армяне», воспринимают данную терминологию не в конфессиональном, как это имелось в

виду в реальности, а в узко этническом смысле, и в пересказе источника меняют слово «мусульмане» на слово «азербайджанцы», вместо того, чтобы заменять слово «армяне» на «христиане». Применительно к XVI – XVII векам в источниках практически отсутствует этническая идентификация населения: в качестве идентификаторов выступают религия, территория (город или регион), а также родоплеменные отличия и подданство по отношению к определенной династии (так, под термином «османы» понимались любые свободные полноправные подданные Османского государства мусульманского суннитского вероисповедания, независимо от их этнического происхождения, а отнюдь не только турки: не случайно среди высшей аристократии Османской державы кроме турок можно найти и славян, и греков, и албанцев).

Именно поэтому важно исследовать сефевидский период в истории Западного Азербайджана. Особенно интересны в этом смысле Ереванское (Ираванское) ханство, где однозначно большинство населения составляли тюрки, и Карабахское ханство, где в современной пропагандистской литературе «пять меликств» активно позиционируются как армянские территориально-политические образования на карабахской территории, тем не менее, это не является достаточно обоснованным фактом применительно к их этническому происхождению (если, например, анализировать их ономастику и генеалогические связи; как уже отмечалось, термин «армяне» в этот исторический период обозначал не этническую, а конфессиональную принадлежность).

Переход под власть Российской империи в начале XIX века объединил земли Южного Кавказа. Новые российские губернии никак не были связаны с этнической картой региона, они являлись чисто административными единицами, и служили интересам российского управления Кавказом. При этом вполне естественно, что, в условиях продолжавшегося противостояния с мусульманскими государствами региона – Османской империей и Персией – Россия поощряла переселение христиан, прежде всего армян, из турецких и иранских владений в российские пределы, расселяя их на землях прежде всего Елизаветпольской губернии, включая историческую область Карабах. Отметим, что в XV веке аналогичную политику переселения христиан проводили и правители тюркских государств Ак-Коюнлу и Кара-Коюнлу. В то же время вплоть до начала XX века интересы отдельных этносов не противостояли друг другу, и конфликтов между ними не возникало. Кавказские народы еще не пришли к стадии этнического «романтического национализма» (формулировка французского исследователя Жана Плюмьена).

Распад Российской империи в ходе русской революции и гражданской войны в качестве одного из следствий вызвал волну этнических национализмов – в странах Балтии, в Украине, в государствах Южного Кавказа. Нации неожиданно начали осознавать себя в качестве самостоятельных политических объектов. Более того, нации стали осознавать себя в качестве растущих этнических организмов, которым необходима территория – в Германии эти идеи отразились в концепции «жизненного пространства», сформулированной еще во второй половине XIX века.

Однако необходимо понимать, что национальная государственность народов Южного Кавказа формировалась тогда же, когда и создавалась национальная государственность народов других регионов Евразии – в период раннего Нового времени, в XVI – XVIII веках. Поэтому исследование этого периода представляется исключительно важным для понимания тех процессов, которые привели к созданию новых кавказских государств в конце XX века.

В эпоху Сефевидов на землях Западного Азербайджана располагались два сефевидских беглербекства – Чухурсаадское и Карабахское; Чухурсаадское беглербекство охватывало территории позднейших Ереванского и Нахичеванского ханств, Карабахское беглербекство располагалось восточнее. В более позднее время – в XVIII веке – на этих землях сформировались несколько государств, таких, как Эриванское (Ереванское, Ираванское) ханство, Нахичеванское ханство и Карабахское ханство.

Чухурсаадское беглербекство как государственное образование (хотя и с ограниченным суверенитетом) окончательно сформировалось в ходе войн между государством Сефевидов и Османской империей в начале XVII века, когда шахиншах Ирана Аббас I в 1604 г. назначил правителем только что отвоеванной у турок Эриванской крепости представителя клана ахча коюнлу каджаров Амиргуна хана. В то же время формирование беглярбекства началось еще на рубеже XIV и XV веков, когда правителем данного региона стал эмир Саад. Армянский историк XV века Товма Мецопеци (Фома Мецопский) при описании событий, связанных с вторжением на Южный Кавказ армий самаркандского эмира Тимура, упоминает, что эмир Саад правил в это время всей Араратской областью. Группа тюркских огузских племен, подчиненная эмиру Сааду, по его имени получила наименование «саадлу». Эмир Саад скончался не позднее 1411 года, когда в качестве правителя региона, получившего название «Сад Саада» – Чухур-Саад – упоминается сын эмира Саада Пир Хусейн. Топоним «Чухур-Саад» впервые упоминается в 1428 г., когда в документе о владении селом Учкилиса (Вагаршапат), написанном на арабском языке, указано, что данное село входит в вилайет Чухурсаад страны Азербайджан. Наибольший интерес в этой ситуации представляет отнесение данной области к территории Азербайджана в широком смысле этого слова, что опровергает широко распространенное в исторической литературе мнение о том, что топоним «Азербайджан» не относился к территориям Чухурсаадского, Карабахского и Ширванского беглербекств и был связан исключительно с сефевидским беглербекством Азербайджан с центром в Тебризе.

Армяноязычные источники подчеркивают, что в условиях постоянных военных конфликтов территория эмирата Чухур-Саад была островком относительной стабильности и благополучия.

Вплоть до начала XVI века область Чухур-Саад не имела административной автономии. В период формирования Сефевидского государства на территории региона было создано Чухур-Саадское беглербекство – административно-территориальное образование, которое обладало определенной автономией, административными центрами беглербекства были Нахичевань и Эривань, где в разное время размещались территориальные органы управления.

Региональным центром области Чухурсаад стала крепость, построенная по повелению основателя государства Сефевидов шаха Исмаила I; османский историк и путешественник Эвлия Челеби отмечал, что строителем крепости стал визирь шаха Исмаила Реван Кули хан, а построена крепость была в 915 (1509 / 1510) году на месте уже существовавшего поселения.

Начиная с 1533 года османские султаны стали предпринимать попытки завоевать Южный Кавказ и конкретно Чухурсаадское беглербекство. Крепость несколько раз переходила из рук в руки; во время похода 1554 года город был сожжен. Османский историк Ибрахим эфенди Печеви писал, что османские войска 17 ша'бана 961 года хиджры (19 июля 1554 года) «прибыли в город Реван, который в полном понимании этого слова был душой Иранской страны. Здесь были сожжены и сравнены с землей прекрасные дворцы шаха, его

сына и видных ханов и султанов, их парки и сады, и особенно великолепный парк, известный под названием Баг-и Султанийе».

Еще более тяжелым для Чухурсаада был поход султана Мурада III (1574 – 1595), в результате которого в 1578 – 1580 гг. Чухурсаад на четверть века вошел в состав Османской державы. Реванская крепость была захвачена в 1578 году блестящим османским полководцем Лала Мустафа пашой (который прославился тем, что в 1570 году захватил у венецианцев остров Кипр); город и крепость были полностью сожжены. Позднее крепость была отстроена. Ибрахим эфенди Печеви сообщал: «Год 991 (1583). Исламские (т.е. османские – А.Н.) войска, переходя от стоянки к стоянке, достигли округа Реван. Эти места, разграбленные в результате налетов еще во времена Лала Мустафа паши, оставались до сего времени опустошенными. Но за последние год — два они стали намного благоустроенными и разрушений было почти не видно. Каждое село округа превратилось в поселок или городок, состоящий из 300 или 400 домов. Шах Кулу хан, а вслед за ним его сын Мехмет хан, прославившийся под именем Токмак хана, управляли подданными по справедливости и благосклонно, чем достигли высокого уровня развития хозяйства. Народ проводил свои дни в удовольствиях и радости. Но когда люди узнали об очередном прибытии исламских войск, они разбрелись и впали в уныние.

Когда справедливый сардар вступил в город Реван и начал строительство крепости, он возвел вокруг расположенных в центре дворцов Токмак хана широкие и мощные стены. Вся работа по возведению стен была завершена за 45 дней. Беглербеком Ревана в ранге везира стал храбрый и мужественный Чегалазаде Юсуф паша, выросший в гареме покойного султана Сулейман хана и бывший к этому времени беглербеком Вана». Отметим, что вслед за Западным Азербайджаном османские войска вступили в Восточный и Южный Азербайджан, а также в Ирак. В 1584 году османская армия взяла Тебриз, а в 1587 году – Гянджу. В 1591 году между Османской империей и государством Сефевидов было подписано перемирие. Возобновилась война через десять лет.

В 1603 году шах Аббас I возобновил военные действия на Южном Кавказе. Его поход был успешен: вскоре после начала похода был отвоеван Тебриз, затем занята крепость Нахичеван, которая не имела достаточных сил для сопротивления, после чего шахские войска приступили к осаде Ираванской крепости. Османский беглербек Иравана Шериф паша надеялся на быстрый приход османских сил и сосредоточил в крепости достаточное количество войск и необходимых припасов. Ибрахим эфенди Печеви так описывал осаду крепости: «Осада эта продлилась ровно 9 месяцев и 10 дней. Было сделано много подкопов и вылазок. Кроме бывших при осаде пяти крупных орудий шах приказал доставить сюда новые орудия. Каждое орудие выстреливало камнями весом 90 окка. Камни, которые падали в крепость, продавались мусульманам за три куруша, и они делали из них ручные мельницы. Гази, бывшие в осажденной крепости, стали болеть из-за потребления в пищу мяса верблюдов и лошадей и многие совсем от этого обессилели.

Однажды проклятые взорвали подкоп и скрытно ворвались в крепость. Рано утром пространство между цитаделью и внешней стеной заполнилось заблудшими. Мусульмане растерялись, и враги, пользуясь этим, изрубили мечами 1800 воинов. Тут же стало известно о смерти сардара Саатчи. Мусульмане опустили руки и через 10 дней они сдали иранцам и цитадель.

Шах оказал большой почет Шериф паше и назначил его мутаваллием гробницы имама Ризы в Мешхеде. Паша, всю жизнь боявшийся быть смещенным, ободрился и стал спокоен.

Воинам своим он сказал: «Кто хочет — пусть служит мне, а кто не хочет — пусть уходит к османам»»).

После завоевания Иравана шах Аббас I считал целесообразным передать управление этими землями каджарскому хану, тем более, что значительная часть каджаров заселяла территорию, непосредственно примыкавшую к завоеванным владениям с востока. Амиргуна хан каджар, получивший за храбрость и цвет волос прозвище «Рыжий лев» («Сары Арслан»), отличился в войне против Османской державы, и шах Аббас счел целесообразным назначить Амиргуна хана правителем завоеванных владений.

Деятельность первого беглербека Эриванского (Ираванского, Ереванского) ханства Амиргуна хана во многом остается неизученной, хотя именно ему принадлежит заслуга формирования автономного государственного образования на землях Западного Азербайджана. Естественно, Ираваном и на начальном этапе существования Сефевидского государства управляли назначаемые шахом Ирана беглербеки (ханы), но только со времени Амиргуна хана каджара можно говорить о стабильном существовании Эриванского ханства как отдельной административно-территориальной единицы, на основе которой в 1747 г. сформировалось фактически независимое государство, признававшее лишь номинальное верховенство повелителя Ирана.

Армянский хронист XVII века Закарий Канакерци отмечает, что Амиргуна хан был «мужем храбрым и смелым, доблестным в битвах, неустрашимым и безбоязненным». Практически во всех хрониках отмечается его активная строительная деятельность. Тот же Закарий Канакерци сообщал: «Сначала принялся он строить крепость, затем дворцы и виноградники, цветники и сады, рыть каналы и умножать [количество] воды. В некоторых местах облегчил он также налоги и снял тяжкое бремя с выи простолюдинов. Но вместо этого увеличил он сухра, то есть барщину. Увеличил он барщину потому, что, как сказали мы, занимался строительством. Поэтому сочинили побасенку, будто, когда женщина беременела, мужа ее забирали на барщину и не разрешали вернуться домой. Женщина рожала сына, рос он, и [тогда] отправляли его на барщину, чтобы отец вернулся домой. Придумали эту небылицу из-за тяжести барщины. Но хотя и тяжела была барщина, однако хан давал хлеб работавшим на барщине, ибо был он милосерден. Напекши много хлеба, он, нагрузив лошадей, отправлялся туда, обходил поля и раздавал хлеб тем, кто работал там. Поэтому ашуги сложили и пели хвалебные песни о его щедрости. И так жил он, благоустроивая страну.

При жизни совершил он много подвигов, воюя с османами, ибо дважды двинулся он на область Карина, разрушил и полонил страну, достиг ворот крепости Арзрум и палицей своею выбил двери крепости и, забрав пленных, поселил их в Ереванском крае.

Отправился он и в пределы Вана и Муша и, полонив [жителей] их, привез пленных и поселил в областях, находящихся в Ереванской долине. И вот по сей день благоустроены села меж Ереваном и Эчмиадзином, а именно: Кялар, Гокгумбет, Кавакерт, Паракар, Сабад и другие, в коих поселил он взятых в плен в османских областях».

В то же время настроенный резко против Сефевидов историк Аракел Даврижеци считает, что главным деянием Амиргуна хана было переселение значительной части населения Ираванской области вглубь Ирана.

В ряде исторических исследований делается попытка обосновать этнический характер переселенческой политики шаха Аббаса и Амиргуна хана: предполагается, что эта политика была направлена исключительно против христианского, то есть армянского населения

области. В то же время даже в труде Аракела Даврижеци можно обнаружить сообщение, что «шах приказал под страхом меча, смерти и плена выселить [жителей] отовсюду, куда только они могли добраться, изгнать их и не оставить ни единой живой души, будь то христианин или магометанин, согласный [на переселение] или несогласный или нарушитель приказа царя». Таким образом, политика сефевидского правительства была направлена на обеспечение безопасности завоеванной области: шах Аббас не без оснований предполагал, что покоренное население может действовать против сефевидской армии в пользу Османского государства. Переселенческая политика не могла не вызвать сопротивления местного населения, поэтому 1604 – 1605 гг. стали временем не только военного, но и социального конфликта в регионе. Наиболее известным конфликтом стало движение, возглавленное Мехлу-баба, выходцем из Гянджи, и направленное против иранской власти в ханстве. Восстание было жестко подавлено Амиргуна ханом.

В то же время Амиргуна хан вел активные работы по реорганизации экономической жизни формирующегося ханства. Как уже отмечалось, практически все хронисты свидетельствуют, что именно при Амиргуна хане была отстроена Ираванская крепость.

Продолжение сефевидско-османских войн вынуждало Амиргуна хана значительную часть времени проводить в военных действиях. Признанный и успешный военачальник, Амиргуна хан каджар неоднократно одерживал победы над османскими войсками.

В войне против грузин Амиргуна хан был в 1624 г. ранен и возвратился в Эриванскую крепость.

Последние годы жизни хана остаются во многом загадочными. Неизвестна даже точная дата смерти хана. Аракел Даврижеци относит смерть Амиргуна хана к 1624 году, Закарий Канакерци – к 1625 году, автор хроники «Тарих-и аламара-йи Аббаси» Искандар Мунши – к 1628 году. Столь же неясной остается причина смерти хана. В источниках зафиксированы различные версии: смерть хана от раны; убийство, организованное сыном хана Тахмасп Кули ханом; убийство, совершенное по повелению шаха Аббаса. Оснований для предпочтений одной из версий в настоящее время не имеется. Можно только с достоверностью утверждать, что в 1628 г. беглербеком Иравана был сын Амиргуна хана Тахмасп Кули хан, который оставался на этом посту вплоть до нового захвата города османскими войсками в 1636 г.

Сменивший Амиргуна хана на троне Эриванского ханства Тахмасп Кули хан пришел к власти не позднее 1628 г. и оставался беглербеком вплоть до нового османского вторжения 1634 г. Историки отмечают, что «имел он красивую внешность, большие глаза, тонкие брови, широкий лоб, широкие плечи, маленький рот и мелкие зубы, был приятен в беседе и сладкоречив, справедлив и правосуден, правдолюбив и беспристрастен». Время его правления оказалось продолжением правления Амиргуна хана: шла последовательная работа по административной организации ханства и обороне его территории от внешних врагов. Среди наиболее существенных мероприятий, предпринятых Тахмасп Кули ханом, была организация переписи населения, возложенная на ближайшего советника хана Аслан агу. Результаты переписи показали, что мусульманское население, свободное от большинства налогов, составляет примерно три четверти населения ханства. Около четверти населения ханства составляли христиане; в то же время Тахмасп Кули хан, в соответствии с решениями шахов Аббаса I и Сефи I продолжал политику выселения христианского населения региона вглубь Ирана. Причиной этого были, во-первых, опасения хана, подозревавшего местных христиан в симпатии к более веротерпимой Османской империи, во вторых, продолжавшиеся войны с

царями грузинских государств – христианами по религиозной принадлежности.

Тахмасп Кули хан был одним из лучших сефевидских полководцев, и ему были предоставлены широкие полномочия для ведения военных действий в период продолжающейся войны с Османской державой. Хану удалось отбить несколько вторжений османских армий на территорию ханства, он сам предпринял попытку захватить Карс, но эта попытка не удалась. Тем не менее, Тахмасп Кули хан последовательно расширял владения ханства за счет сопредельных османских и грузинских территорий, призывая на новопокоренные земли каджарские племена. Его активность вызвала беспокойство центрального правительства Османской империи, и в 1635 г. поход против Эриванского хана возглавил османский султан Мурад IV. Безусловное численное и военное превосходство османской армии привело к разгрому и пленению Тахмасп Кули хана (1636). В то же время османский султан с уважением отнесся к недавнему противнику: ему было дано новое имя (Юсуф бек), предоставлены владения в Анатолии, а местом жительства был определен Стамбул – столица Османской империи.

Смена власти в обеих воюющих странах – Османской империи и Сефевидском Иране – привели к заключению мира. Османская империя приобрела территорию Ирака, но уступила Эриванское ханство. По сообщению историков XVII века Тахмасп Кули хан по просьбе шаха Аббаса II был отпущен из плена, но интриги правителя Тавриза Рустам хана привели к тому, что хан был убит османами по дороге домой. Когда об этом стало известно, шах приказал казнить Рустам хана.

Безусловной заслугой Амиргуна хана является реорганизация территории Западного Азербайджана в отдельную административную единицу – Эриванское ханство. Именно деятельность Амиргуна хана стала началом формирования ханства, которое в XVIII веке стало одним из первых тюркских азербайджанских государств эпохи Нового времени.

Таким образом, данные источников показывают, что термин «Азербайджан» в эпоху государства Сефевидов относился к обширной территории восточной части Южного Кавказа и охватывал ряд территориальных образований этого периода. Понятие «Западный Азербайджан» при Сефевидях относилось прежде всего к Чухурсаадскому и Карабахскому беглербекствам; иногда к этой области относились также позднейшие Макинское, Хойское и Урмийское ханства, но такое деление было характерно уже для XVIII века. На землях Западного Азербайджана в XVIII веке сформировалось несколько владений – Ираванское, Нахичеванское, Карабахское ханства, Борчалинское, Шамшадильское, Илисуйское султанства, а также ряд других небольших владений. В настоящее время эта территория разделена между всеми государствами, чьи владения охватывают земли Южного Кавказа – Азербайджаном, Арменией, Грузией, Турцией и Ираном.

Источники

1. Бакиханов. Аббас-Кули-ага. Гюлистан-и ирам / А.А. Бакиханов. Баку: Элм, 1991. 194 с.
2. Вахушти Багратиони. История царства Грузинского / Вахушти Багратиони. Тбилиси : Мецниереба, 1976. 340 с.
3. Закарий Канакерци. Хроника /Закарий Канакерци. М.: Наука, 1969. 320 с.
4. Мирза-Адильгезаль-бек. Карабаг-наме / Мирза-Адильгезаль-бек. Баку : Издательство АН Азербайджанской ССР, 1950. 160 с.

5. Печевы, Ибрахим эфенди. История / Ибрахим эфенди Печевы. Баку: Элм, 1988. 100 с.
6. Фома Мецопский. История Тимур-Ланка и его преемников. Баку, 1957.
7. İsgəndər bəy münşi türkman. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarihe-aləmaraye-Abbasi) / İsgəndər bəy münşi türkman. Bakı: Şərq-Qərb, 2010. 1144 s. ISBN 978-9952-34-620-6.
8. Исмаилов Э.Э. Персидские принцы из дома Каджаров в Российской империи / Э.Э. Исмаилов. М.: Старая Басманная, 2009. 594 с.
9. Каджар Ч. Каджары / Ч. Каджар. Баку : XXI YNE, 2001. 160 с.
10. Мамедов С.А. Азербайджан по источникам XV – первой половины XVIII в. Баку, 1993.
11. Мехтиев Р. Шах Исмаил Сефевии: портрет правителя и воина / Р. Мехтиев. Ч. 1. Баку : Şərq-Qərb, 2014. 256 с. ISBN 978-9952-498-05-9.
12. Нестеров А.Г. Чухурсаадское беглярбекство в 1604 – 1635 гг. / А.Г. Нестеров // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. VI Beynəlxalq elmi konfransın materialları. II hissə. Bakı, 5-7 may 2015-ci il. Bakı, 2015. S. 324 – 328.
13. Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX века / И.П. Петрушевский. Л.: ОГИЗ, 1949. 378 с.
14. Сумер Ф. Огузы / Ф. Сумер. Баку : Языджи, 1994. 432 с.
15. Çingisoğlu Ə. Qacarlar və Qacar kəndi / Ə. Çingisoğlu. Bakı : Şuşa, 2008. 336 s.
16. Çingisoğlu Ə. Ziyadoğlu Qacarlar (Ziyadhanovlar) / Ə. Çingisoğlu. – Bakı : Mütərcim, 2017. – 256 s. ISBN 978-9952-28-337-2.

16.10.2023

30.11.2023

UOT: 94 (479.24)

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ: TARİX VƏ SOYKÖKƏ BAĞLILIQ

Əhmədova Naibə Əhmədağa qızı
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Bakı, Azərbaycan
Orcid: 0000-0002-8454-2506
naiba.ahmedova@mail.ru

Xülasə

Tarixi proseslərin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri və bu münasibətlərin tarixi kökləri, soykökə bağlılıq, eyni milli - mənəvi dəyərlərə malik olmaq kimi mühüm məsələlər mövcud olmuşdur. Məqalədə xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdə “Müstəqilliyimiz əbədidir” 46 cilddən ibarət kitabındakı çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar və müraciətləri əsasında Türkiyə Cümhuriyyətinə səfərləri zamanı müxtəlif elmi-praktik konfranslarda söylədiyi fikirlər yer almışdır. Ulu öndər öz çıxışlarında və müraciətlərində hələ XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Cümhuriyyəti dövrlərindən başlayaraq Türkiyənin daim Azərbaycan xalqının yanında olmasını, istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik illərində bu münasibətlərin əhəmiyyətli dərəcədə rol oynadığından bəhs etmişdir. Beləliklə, Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əlaqələr yaranmış tarixi əlaqələrin davamı kimi bu gün özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Bunun nəticəsidir ki, tarixi Qars müqaviləsinin 100-cü ildönümündə Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi imzalandı.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Türkiyə Cümhuriyyəti, tarixi əlaqələr, müstəqillik, erməni təcavüzü

AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS IN THE LEGACY OF HEYDAR ALIYEV: HISTORY AND COMMITMENT TO ANCESTRY

Akhmedova Naibe Akhmedagha kızı
Doctor History on Philosophy, ass. Professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Azerbaijan, Baku

Summary

At different periods of the historical processes, there were important issues, such as Azerbaijan-Turkey relations and historical roots of these relations, commitment to the roots, the same national and moral values. The article contains the thoughts expressed by national leader Heydar Aliyev in 1993-2003 at various scientific-practical conferences during his visits to the Republic of Turkey on the basis of speeches, statements and appeals in the book “our independence is eternal” consisting of 46 volumes. In his speeches and addresses, the great leader mentioned that Turkey has always stood by the Azerbaijani people since the beginning of the 20th century, and these relations played a significant role in the Soviet era and the years of independence. Thus, the relations between Azerbaijan and Turkey have reached their highest peak today as a continuation of the established historical relations. As a result, in the 100th anniversary of the historic Kars treaty, the Shusha Declaration on allied relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey was signed.

Keywords: Heydar Aliyev, Republic of Turkey, historical relations, independence, Armenian aggression

**АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В НАСЛЕДИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА:
ИСТОРИЯ И ВЕРНОСТЬ ПРОИСХОЖДЕНИЮ**

Найба Ахмедова

Кандидат исторических наук, доцент

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Баку, Азербайджан

Резюме

В различные периоды исторических процессов возникали важные вопросы, такие как Азербайджано-Турецкие отношения и исторические корни этих отношений, приверженность корням, единые национальные и моральные ценности. В статье содержатся мысли, высказанные общенациональным лидером Гейдаром Алиевым в 1993-2003 годах на различных научно-практических конференциях в ходе его визитов в Турецкую Республику на основе выступлений, заявлений и призывов в книге "Наша независимость вечна" из 46 томов. В своих выступлениях и обращениях великий лидер отметил, что Турция всегда поддерживала азербайджанский народ с начала XX века, и эти отношения сыграли значительную роль в советскую эпоху и годы независимости. Таким образом, отношения между Азербайджаном и Турцией достигли своего наивысшего пика сегодня как продолжение установившихся исторических отношений. В результате в 100-ю годовщину исторического Карского договора была подписана Шушинская декларация о союзнических отношениях между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Турецкая Республика, исторические связи, независимость, Армян-ская агрессия

Aktuallıq. Tarixi köklərə dayanan Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri hər zaman dövrün siyasi reallıqları əsasında formalaşır. Zamanın mürəkkəb dönəmlərində bu dövlətlər bir-birinə dəstək olduqlarını həmişə nümayiş etdirmişlər. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin tarixi kökləri sübut edir ki, hər iki ölkə arasında qarşılıqlı münasibətlər tək cə strateji maraqlar çərçivəsində deyil, həm də soykökə bağlılıqdan, eyni milli-mənəvi dəyərlərə malik olmaqdan irəli gəlir. Məhz elə bunun nəticəsi idi ki, XX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq dünyada gedən geosiyasi proseslər Cənubi Qafqazda yaşayan xalqların da gələcək həyatlarının qurulmasına təsirsiz ötüşmədi.

Annotasiya. Bölgənin ən böyük etnik birliyi olan Azərbaycan türklərinin rus çarizminin imperializm mənəşəsində bir millət kimi zülmə məruz qalması, istibdad rejiminə qarşı təkbaşına mübarizə aparmağın çətin və mümkünsüz olduğunu ortaya çıxardı. Bu, o dövr idi ki, altı əsrlik mövcudluğu dövrünün ən çətin məqamlarını yaşayan Osmanlı dövlətini imperialist qüvvələr separatçı ünsürlər vasitəsilə birdəfəlik məhv etməyi planlaşdırırdı. Tarixdə "Balkan müharibələri" kimi iz qoyan və Osmanlı dövlətinə ciddi zərbələr vuran qanlı toqquşmalarda yerli türk və digər xalqlar müharibənin acı nəticələrinə qatılmalı oldular. 1912-1913-cü illərdə baş vermiş hadisələrdə müharibə dəhşətlərindən əziyyət çəkən Osmanlı dövlətinin dinc əhalisi bu çətin zamanlarda qardaş Azərbaycan türkləri tərəfindən maddi yardımlarla təchiz edildi. Həmin vaxtlarda Bakıda fəaliyyət göstərən Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvləri İsmailiyyə binasında toplaşaraq başda Hacı Zeynəlabdin Tağıyev olmaqla (Tağıyevin özü şəxsən yarım milyon qızıl pul təqdim etmişdi) azərbaycanlı milyonçular ən azı 100 min manat qardaş Türkiyəyə yardımlar göndərər və müharibə bitənə qədər yardımların göndəriləcəyi qərarını alıblar. Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti I Dünya müharibəsi illərində Qafqaz cəbhəsində çətin vəziyyətdə qalmış kimsəsiz və yetim uşaqları Bakıda, həmçinin digər şəhərlərdə ailələrə verməklə onların yaşayışının təmin olunmasında lazımi işlər həyata

keçirib.

1915-ci ildə uğursuzluqla nəticələnmiş Sarıqamış əməliyyatı zamanı əsir götürülmüş türk zabıt və əsgərləri, eləcə də Qars, Ərzurum və Anadolunun digər bölgələrindən əsir götürülmüş mülki əhali Rusiyanın ayrı-ayrı vilayətlərinə göndərilib. Rusiya hökuməti əsir götürdüyü türk əhalinin böyük bir qismini “Cəhənnəm adası” olan Narginə gətirilməsi barədə göstəriş verib. 7000 mindən çox əsgər və mülki əhalidən ibarət olan türk əsirlər həddən artıq çətin və dözülməz şəraitdə olan Nargin həbsxanasında ölümlə üz-üzə qalıblar. Həmin dövrün sənədlərinə əsasən hər gün ən azı 30 nəfər insan həlak olub. Belə bir vaxtda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müsəlman cəmiyyətləri türk qardaşlarına hər cür yardım göstərməyə çalışıblar. “Qardaş köməyi”, “Türk əsirlərinə yardım komitəsi”, “Möhtaclara kömək” və Bakı İslam Xeyriyyə Cəmiyyətləri, Müsəlman Qadınlarının Xeyriyyə Təşkilatının əsas məqsədləri əsirlərə yardım etmək, onların vətənlərinə dönüşünü gerçəkləşdirmək, kimsəsiz uşaqlara, ahıllara, xəstələrə kömək əlini uzatmaq məqsədlərini hər vasitə ilə reallaşdırmağa çalışırdılar. Bunlardan əlavə azərbaycanlı sahibkarlar Nargin adasından əsirlərin gizli yolla qaçırılmasını, onların öz evlərində və dükanlarında saxlanmasını təşkil ediblər.

Həmin zamanlar Çar Rusiyasına qarşı başlamış milli oyanış imperiyanın dağılması ilə nəticələndi. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranmasından sonra Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri yeni mərhələyə - dövlətlərarası münasibətlər mərhələsinə daxil oldu. Bu mərhələdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin hüquqi əsasını 1918-ci il 4 iyunda imzalanmış Batum müqaviləsi təşkil edirdi [1, 463]. Azərbaycanın ən ağırlı günlərində Nuru Paşanın komandanlığı ilə Türk Qafqaz İslam Ordusunun Bakını daşnakların caynağından xilas etməsi Azərbaycan üçün önəmli dönüş nöqtəsi idi. Bir millət, iki dövlət konsepsiyası Azərbaycan Respublikasının bu sahədə rəsmi mövqeyinin əsasını təşkil edir

Azərbaycanla Türkiyə arasında qarşılıqlı əlaqələr Azərbaycan sovetləşdikdən sonra da davam etmişdir. Belə ki, Türkiyənin istiqlalının ilk illərində Azərbaycandan Türkiyəyə maddi dəstək olaraq pul, qızıl, neft və neft məhsulları göndərilmişdir. Hələ o dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri özünü tarixi Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən ilhaq edilməsinin qarşısının alınmasında da göstərib. Belə ki, sovet rəhbərliyi Azərbaycanın Zəngəzur və Naxçıvan əyalətlərini, habelə Qarabağı Ermənistana birləşdirməyə, Azərbaycan ərazisi hesabına ermənilərin “Böyük Ermənistan” xəyallarını gerçəkləşdirməsinə yardım etməkdə idilər. 1920-ci ildə Zəngəzurun Ermənistana verilməsindən sonra Naxçıvanın taleyinin həlli istiqamətində iş aparıldığı bir vaxtda qardaş Türkiyə sovet rəhbərliyi ilə danışıqlar aparmaqla bu məsələnin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində birdəfəlik həllində müstəsna rol oynadı. 1921-ci ildə imzalanmış Moskva və Qars müqavilələri ilə Naxçıvanın Azərbaycanın himayəsinə verilməsi, ərazisinin muxtariyyət statusu çərçivəsində Azərbaycan tərəfdən heç bir dövlətə güzəştə gedilməməsi öz təsdiqini tapdı. Heydər Əliyev hələ sovet hakimiyyətinin Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrinin ən çətin və gərgin olduğu XX əsrin 70-ci illərində qardaş ölkənin o zamankı tanınmış dövlət xadimi Süleyman Dəmirəllə ünsiyyət yaratmış və dostluq münasibətlərini çətin də olsa davam etdirmişdir. Süleyman Dəmirəlin Türkiyə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında Araz çayı üzərində salınmış Ümid körpüsünün açılış mərasimində Heydər Əliyevlə birlikdə iştirak etməsi təkcə Azərbaycan üçün yox, türk dünyasından ötrü son dərəcə əhəmiyyətli hadisə idi.

Heydər Əliyevin Qazaxıstanda və Özbəkistanda baş verən gərgin hərbi-siyasi hadisələr zamanı Siyasi Büro səviyyəsində qazax və özbək xalqlarının mənafeələrini müdafiə etməsi onun ortaq türk köklərinə bəslədiyi yüksək münasibətin ifadəsidir.

Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranmasının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik

konfransda Ulu öndər bildirmişdir ki, ziz bilirsiniz ki, keçmiş Sovetlər Birliyinin indi öz müstəqilliyini əldə etmiş digər respublikalar kimi, Azərbaycan da dərin iqtisadi-sosial böhran içərisindədir. Bu böhran davam edir. Amma Azərbaycandakı böhran daha da dərinləşir. Ona görə ki, Azərbaycan müharibə şəraitindədir, Ermənistanın təcavüzünə məruz qalıb. Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan torpağının bir qismini işğal edib. Azərbaycan özünün iqtisadi və maliyyə imkanlarının əksər hissəsini torpaqlarımızın müdafiəsinə yönəldib. İşğal olunmuş torpaqlardan bir milyon azərbaycanlı öz ev-əşiyində, el-obasından qaçqın, didərgin düşmüşdür. Onların yaşamağa ev-əşiyi yoxdur. Bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatına çox mənfi təsir göstərir, sosial-iqtisadi böhranı daha da dərinləşdirir. Belə bir dövrdə iqtisadi islahatlar aparılması, bazar iqtisadiyyatına keçirilməsi, şübhəsiz qarşıya böyük çətinlik çıxarır [2, 367].

Bəhs olunan elmi-praktik konfransda Ulu öndər söyləmişdir ki, bunları sizə bildirməkdə məqsədim budur ki, Türkiyədə, xüsusən Böyük Millətlə Məclisində Azərbaycanın bu günkü real vəziyyəti haqqında, gerçəkliyi haqqında doğru-düzgün təsəvvür olsun, məlumat olsun. Bu, bizə onun üçün lazımdır ki, biz Türkiyəni özümüzdə ən yaxın dost, qardaş ölkə bilirik. Bizim vəziyyətimizə Türkiyə nə qədər doğru bələd olsalar, Türkiyə ilə əlaqələrimiz də bir o qədər sürətlə inkişaf edər və biz Türkiyənin təcrübəsindən daha səmərəli istifadə edərək, Türkiyənin Azərbaycana köməyi daha böyük olur [2, 365].

1987-ci ilin təxminən sonundan Azərbaycanı parçalanmaq, dağıtmaq niyyətində olan düşmən qüvvələr Qarabağ problemini ortaya atdılar. O vaxtdan bəri Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü davam edir. Bu dövrdə biz Türkiyədən daim yardım almışıq, mənəvi sahədə, dövlət quruculuğu sahəsində, beynəlxalq meydanda və başqa sahələrdə kömək görmüşük. Heydər Əliyev bildirir ki, bu gün etiraf etməliyəm ki, təəssüflər olsun biz Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi qayğı və münasibətin müqabilində lazımi tədbirlər görə bilməmişik. Əgər fəaliyyətimiz bizə göstərilən qayğı və kömək səviyyəsində olsaydı, bu gün Azərbaycanın vəziyyəti bundan yaxşı olardı [2, 368].

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra türk dünyasının birlik və bərabərliyini təmin etmək sahəsində yeni imkanlar yarandı. Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət Türkiyə (1991-ci il 9 noyabr) olmuşdur. Bu, Türkiyənin cəsarətli addımı və Azərbaycana qardaşlıq münasibətinin nəticəsi idi. Azərbaycan və Türkiyə arasında ilk diplomatik əlaqələr quruldu, səfirliklər, general-konsulluqlar açıldı. Artıq türksoylu millətlərin ortaq platformasını meydana gətirəcək tarixi fürsət əldə edildi. Bu işin liderliyini Türkiyə öz üzərinə götürdü və türk birliyinin meydana gəlməsinə imza atan Turqut Özalın təşəbbüsü ilə ilk dəfə 1992-ci ilin 30-31 oktyabr tarixlərində Ankarada dövlət başçıları səviyyəsində ilk zirvə görüşü keçirildi. Ankara sammiti böyük hədəflərlə başlasa da, ilk dəfə keçirildiyindən daha çox tanışlıq və ortaq problemləri öyrənmək xüsusiyyəti daşdı. Buna baxmayaraq, bu sammitdə “Türksoy”-un yaradılması, türk dünyasının elm və mədəniyyət sahəsində tanınmış nümayəndələrinin ortaq xatırlanması mövzusunda qərarlar qəbul edildi. 1993-cü ilin ikinci yarısından sonra Azərbaycan dövləti tərəfindən Türksoyun fəaliyyətinə diqqətin artması, tezliklə bu təşkilatın işində Azərbaycan Respublikasının rolunu gücləndirdi. Xüsusilə Umummillə lider Heydər Əliyev yenidən siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra bu istiqamətdə mühüm addımlar atıldı, Azərbaycan türk dünyasının liderlərindən birinə çevrildi.

TÜRKSOY-un 1996-cı ildə Bakıda keçirilən VIII toplantısında Umummillə lider Heydər Əliyev deyirdi: “Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycanın dövlətlərarası əlaqələrinin beşillik tarixi var. Ancaq Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı dostluq və qardaşlıq əlaqələri əsrlərdən-əslərə keçibdir. Təəssüflər olsun ki, XX əsrdə bizim bu əlaqələrimiz çox məhdudlaşdırılmış, hətta kəsilmişdi. Türkiyədə baş verən hadisələr barədə məlumatı biz ancaq dünya mətbuatından alırdıq. Türkiyədəki

qardaşlarımız, bacılarımız Azərbaycana həsrətlə baxır, burada olan hadisələrdən, gedən proseslərdən çox cüzi məlumatlar alırdılar. Ancaq indi biz müstəqillik əldə edəndən, sərbəst, azad olandan sonra bizim qısa bir müddətdə geniş əlaqələrimiz yaranıb. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında indiki əlaqələr bəlkə də, tarix boyu bu qədər geniş, dərin olmayıb [3, 15].

H.Əliyev deyirdi: “Vaxtilə biz Tatarıstan və Başqırdıstan ilə sıx əlaqədə olmuşuq, görüşlərimiz keçirilib, mədəniyyət xadimlərimiz yaxından əməkdaşlıq ediblər, bir-birimizin ölkələrində mədəniyyət günləri keçirmişik. Ancaq mədəniyyətlərimizin bugünkü qədər yaxın, bu qədər sıx olduğunu görməmişik. Şəxsən mən dəfələrlə Mərkəzi Asiya ölkələrində olmuşam və o ölkələrin dövlət başçıları, respublikaların rəhbərləri, mədəniyyət nümayəndələri də Bakıda olublar. Ancaq öz kökümüzmə mənsub olan dildə bizim bir-birimizə müraciət etməyimiz, belə görüşlərdə öz dilimizdən istifadə etməyimiz və öz mədəniyyətimizin mənasını öz dilimizlə ifadə etməyimiz indiyədək olmamışdır. Mən bunları görərkən sevinirəm və hesab edirəm ki, bu bizim böyük gələcəyimizin başlanğıcıdır [3,14].

Burada Ulu Öndərin uzaqgörən siyasətinin görünən elementlərini sezməmək mümkün deyil. SSRİ totalitarizminin buxovlarına işarə vuran Heydər Əliyev Mərkəzi Asiyanın türkdilli dövlətləri ilə, eləcə də Tatarıstan və Başqırdıstanla bir siyasi sistemin içərisində olmağımıza baxmayaraq, məhz indi xalqlarımızın öz dilimizdə rahat şəkildə bir-birləri ilə ünsiyyət qurmasının mümkün olduğunu bildirir və əslində, müstəqilliyimizin bizə verdiyi dəyəri ölçülməz imkanın qiymətləndərilməsi kimi təqdim edir.

1996–2003-cü illər Azərbaycan–Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığında keyfiyyətə yeni bir mərhələni təşkil edib. İlk illər Türkiyə ilə xarici ticarətimizdə ixracın əsas hissəsi kimya məhsulları, metal və pambıq idisə, sonralar Azərbaycan Respublikasından Türkiyəyə ixracın 70 faizini neft məhsulları təşkil edib. 1996-cı ildə Azərbaycanın xarici ticarətində ixracın 6,2 faizi, idxalın isə 22,5 faizi Türkiyə Respublikasının payına düşüb.

Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin dövrü ilə 5 may 1997-ci ildə Türkiyəyə rəsmi səfərə gedən ulu öndər Heydər Əliyev “Çankaya köşkü”ndə Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında sənədlərin imzalanması mərasimində iştirak edib. Prezidentlər Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi barədə bəyannamə imzalayıb. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası dövlət və hökumət rəhbərlərinin qarşılıqlı səfərləri, imzalanmış tərəfdaşlıq sənədləri dövlətlərimizin daha sıx əlaqələr yaratmasına şərait yaradıb.

TÜRKSOY-un türk xalqlarının ortaq mədəni həyatına gətirdiyi yeniliklərdən biri də 2012-ci ildən etibarən Avropa Mədəniyyət Paytaxtı təcrübəsindən nümunə alaraq Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtlarının elan olunması ənənəsinin əsasının qoyulması idi. Türk dünyasının önəmli şəhərlərinin mədəni və sənət həyatına rəng qatan layihə çərçivəsində 2012-ci ildə Astana (Qazaxıstan), 2013-cü ildə Eskişehir (Türkiyə), 2014-cü ildə Kazan (Tatarıstan), 2015-ci ildə Mərv (Türkmənistan), 2016-cı ildə Şəki (Azərbaycan), 2017-ci ildə Türküstan (Qazaxıstan), 2018-ci ildə Kastamonu (Türkiyə), 2019-cu ildə Oş (Qırğızıstan), 2020-ci ildə Xivə (Özbəkistan), 2022-ci ildə Bursa (Türkiyə), 2023-cü ildə isə öz azadlığına yenidən qovuşan Şuşa (Azərbaycan) şəhərləri Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtları elan olunmuşdur [9].

Azərbaycan Respublikasının ən ağır problemi olan Qarabağ məsələsində də Türkiyə hər zaman Azərbaycanın yanında olub, ölkəmizin haqlı mövqeyini beynəlxalq arenalarda dəstəkləyib.

Azərbaycan və Türkiyə münasibətləri və bütün türk dünyası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən Heydər Əliyevin Böyük Millət Məclisində səsləndirdiyi "Bir millət, iki dövlət" gerçəkliyi, hər şeydən

əvvəl, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin tarixini və müasir əhəmiyyətini çox dəqiq ifadə edən, atalar sözü kimi səslənən müdrik bir aforizmdir. Biz İkinci Qarabağ müharibəsində "Bir millət, iki dövlət" prinsipinin nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu əyani şəkildə görə bildik. "Bir millət, iki dövlət" düsturu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevlə Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Tayyib Ərdoğanın 15 iyun 2021-ci ildə işğaldan azad olunmuş Şuşa şəhərində imzaladıqları məşhur "Şuşa Bəyannaməsi" ilə dövlətlərarası münasibətlər beynəlxalq əhəmiyyətə malik olan diplomatik hadisə səviyyəsinə yüksəldilmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti ilə Türkiyə arasındakı qarşılıqlı əlaqələr həm iqtisadi, həm siyasi, həm də hərbi baxımdan müttəfiqlik səviyyəsinə qalxıb. Bu münasibətlər istər türk birliyi çərçivəsində, istərsə də Cənubi Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsində hər iki dövlətin birlikdə siyasi iradə nümayiş etdirdiyini göstərir.

2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi imzalandı [9]. Qeyd etmək lazımdır ki, tariximiz üçün 15 iyun əlamətdar gündür. Ona görə ki, 15 iyun 1993-cü ildə Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilməklə müasir tariximizdə yeni bir dövrün başlanğıcını qoydu, 1993-cü il iyunun ortalarında Azərbaycanın dövlətçiliyi və müstəqilliyi görünməmiş təhlükə qarşısında idi. Baş vermiş qarışıqlıqdan xarici və daxili qüvvələr hər vasitə ilə istifadə etməyə fürsət gözləyirdilər. Yeganə legitim prezident sayılan Ə.Elçibəy və onun komandası tamamilə iflasa uğramışdı. Bu nöqtəyi-nəzərdən 15 iyun tariximizə Qurtuluş günü kimi həkk olunmuşdur.

Bəyannamənin preambula (giriş) hissəsində deyilir: "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanın və bütövlükdə Türk dünyasının qədim mədəniyyət beşiyi olan Şuşa şəhərində görüşünün tarixi əhəmiyyətini vurğulayaraq, iki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, o cümlədən 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqlarını bir daha təsdiq etdilər.

Nəticə. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Türkiyənin istər siyasi, istərsə də hərbi cəhətdən Azərbaycan dövlətinin yanında olması ilə bağlı bəyanatları iki dövlət arasındakı münasibətlərin ən yüksək səviyyədə olmasını göstərir. Ölkələrimiz arasındakı qarşılıqlı münasibətlər nə bu günün, nə də dünənin iqtisadi maraqları əsasında formalaşmışdır. Bu əlaqələr dərin tarixi köklərə bağlıdır. Bizə yaxın olan təkcə yüz illik bir tariximizə nəzər saldıqda qardaşlıq münasibətlərinin necə qırılmaz tellərlə bağlı olduğunu müşahidə edirik.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. 5-ci cild. Bakı: Elm, - 2008. - 693 s.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab. İyun, 1993 – may, 1994. Bakı: Azər nəşr, - 1997
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab. Noyabr, 1996 – mart, 1997. Türksöy Beynəlxalq təşkilatının Bakıda keçirilən VIII toplantısında nitq. 6 noyabr 1996-cı il. Bakı: Azər nəşr, - 1998
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 22-ci kitab. Bakı, 2007
5. Əliyev H.Ə. Azərbaycan XXI əsrin və III minilliyin ayrıcında. Bakı, 2001
6. Hüseynova İ.M. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, 2008.
7. Hüseynova İ.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, 2004.
8. <http://president.az.articles.view/>
9. <http://www.turksoy.org>.

UOT: 342.5.323.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ XƏTTİNDƏ MİLLİ STRATEGİYA MƏSƏLƏLƏRİ

Yusif Aliyev
Fizika elmləri doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı
Bakı, Azərbaycan
yusif.aliyev@adpu.edu.az

Xülasə

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında gördüyü misilsiz xidmətləri haqqında danışılır və yüz illər boyunca da danışılacaqdır. Çünki dövlətimiz yeni-yeni uğurlar, nailiyyətlər qazandıqca onun təməlində ulu öndərin ağıllı zəkasının, uzaqgörən siyasətinin, mahir strateqliyinin şahidi oluruq. XXI yüzildə dünya hərbi tarixinin möcüzəsi hesab edilən 44 günlük Vətən müharibəsinin qalibiyyət təməlləri də məhz ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən 50 il öncə atılmışdır. Təqdim edilən məqalədə Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin yaradılmasının önəmindən bəhs edilir. Qeyd edilir ki, bu ali hərbi məktəbin yaradılması ilə Azərbaycan cəmiyyətində milli və dissident fikir hərəkatına yeni nəfəs gətirildi.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Cəmşid Naxçıvanski, milli düşüncə, lider.

ISSUES OF NATIONAL STRATEGY IN THE POLITICAL LINE OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV

Yusif Aliyev
Doktor Physical Sciences, ass. Professor
Azerbaijan State Pedagogical University, Quba Department
Azerbaijan, Baku

Summary

Great leader Heydar Aliyev's unparalleled services to the people of Azerbaijan are talked about and will be talked about for hundreds of years. Because as our state gains new successes and achievements, we witness the great leader's smart intelligence, visionary policy, and skillful strategy at its foundation. The victory foundations of the 44-day Patriotic War, which is considered a miracle of world military history in the 21st century, were laid by the great leader Heydar Aliyev 50 years ago. The presented article talks about the importance of the establishment of Jamshid Nakhchivanski Military Lyceum founded by Heydar Aliyev. It is noted that with the establishment of this higher military school, a new breath was brought to the national and dissident thought movement in the Azerbaijani society.

Key words: Heydar Aliyev, Jamshid Nakhchivanski, national thought, leader.

Вопросы национальной стратегии в политической линии великого лидера Гейдара Алиева

Юсиф Алыев
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет,
Губинский филиал
Баку, Азербайджан

Резюме

О беспрецедентных заслугах великого лидера Гейдара Алиева перед азербайджанским народом говорят и будут говорить еще сотни лет. Потому что по мере того, как наше государство добивается новых успехов и достижений, мы являемся свидетелями умного интеллекта, дальновидной политики и умелой стратегии великого лидера, лежащих в его основе. Основы победы в 44-дневной Отечественной войне, считающейся чудом мировой военной истории XXI века, были заложены великим лидером Гейдаром Алиевым 50 лет назад. В представленной статье говорится о важности создания основанного Гейдаром Алиевым Военного лицея имени Джамшида Нахчыванского. Отмечается, что с созданием этого высшего военного училища новое дыхание было придано национально-диссидентскому движению в азербайджанском обществе.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Джамшид Нахчыванский, национальная мысль, лидер

Aktuallıq. Tarixin bütün dövrlərində taleyini öz xalqının taleyi ilə birgə yaşamağı bacarmış nəhəng şəxsiyyətlər tarix yazma bilmişdir. Təbii ki, bu qoşa taleyi bir arada yaşamaq çox çətindir. Görkəmli fransız yazıçı-dramaturqu Onore de Balzak yazır ki, taleyə ancaq öz gücü ilə ən çətin maneələri dəf etdikdən sonra nail olmaq olar [1]. Bu isə dahi istedadla malik insanların yoludur. Çünki istedad yalnız illəri, dahilik isə zamanları qabaqlayır.

Annotasiya. Bəşər tarixində zamanları qabaqlayaraq xalqı, milləti üçün yaşamış, yaratmış elə dahilər var ki, onların adları həmişə mənsub olduğu xalqın varlığı ilə yanaşı çəkilir. Bu cür dahilərin zəkasının, istedadlarının, ağılının dərin qatlarında xalqa sevgi, məhəbbət, xidmət hissləri dayanır. Əgər dünya tarixini geriyə doğru vərəqləsək görürük ki, böyük tarixi şəxsiyyətlərin adları xalqın əbədi yaddaşında həkk olub. O dahi şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevdir. Əgər xalqa xidmətləri naminə Corc Vaşinqtonun amerikalılar, Otto fon Bismarkın almanlar, I Pyotrun ruslar, Atatürkün Anadolu türkləri, Şarl de Qollun isə fransızlar üçün kim olduğunu söyləsək, ulu öndər Heydər Əliyevin də Azərbaycan xalqı üçün eyni zirvədə olduğunu deyə bilərik.

Metod. Məqalədə tarixi-müqayisəli, qarşılaşdırma, təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş. Dahi şəxsiyyətin 2023-cü ildə 100 yaşı tamam olur. Bu münasibətlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2023-cü il Azərbaycanda “Heydər Əliyev ili” elan olunmuşdur. Xalq öz öndərinə, ümummilli liderinə olan sevgi və sayğısını ifadə etmək üçün səmimiyyətdən və doğmalıqdan doğan hisslərini ifadə edir. Ulu öndərin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş konfranslar, sinpoziumlar, seminarlar, ustad dərsləri, müsabiqələr, yürüş və düşərgələr təşkil edərək Heydər Əliyev irsini gənclərə və gələcək nəsillərə aşılaraq, azərbaycançılıq ideologiyası təbliğ edilir [2].

Bundan başqa ulu öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini tədqiq edən çoxlu xatirələr, elmi-publistik məqalələr yazılır ki, bunlar da bu fenomenal şəxsiyyətin görünməyən, bilinməyən tərəflərini bizlərə çatdırmaqda önəmlilik daşıyır.

Bu gün bütün dünyanın gözü qarşısında Azərbaycanın inkişafı, qüdrətlənməsi və regional gücdən global gücə çevrilmək prosesi gedir. Məşallah! Heç şübhəsiz ki, bugünkü inkişafın təməli bütün detalları məhz ulu öndər Heydər Əliyevin adına bağlıdır. Belə ki, bu gün hər birimizin qürurla söylədiyi “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın qurucusu, memarıdır” zərb məsələnin bütünlüklə öz yerində olduğunu görürük.

Təbii ki, ümummilli lider haqqında tədqiqat apararkən mütləq şəkildə akademik yanaşmalardan istifadə olunmalı, bu nəhəng şəxsiyyətin fəaliyyəti sinergetik təhlillərlə öyrənilməlidir. Çünki Heydər

Əliyev hər hansı bir işi görərkən onun alt qatında xalqının gələcəyinə doğru hədəflənmiş strategiya qururdu ki, bunun da nəticələri 10,15 il sonra büruzə verərdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin birbaşa təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə yaradılan Cəmçid Naxçıvanski adına hərbi liseyin Azərbaycan xalqının milli birliyinin formalaşmasında oynadığı roldan bəhs etmək qarşıya qoyulmuşdur. Belə ki, ulu öndər bu liseyi yaradarkən gəncliyə, ziyalılara, ədəbiyyatçılara hansı mesajları ötürmüşdür, sualı üzərindən araşdırma aparmışam.

...1970-ci illərdə Azərbaycan ərazilərinə qarşı erməni əli yenidən uzanmışdır. Lakin Kremldəki havadarlarının sayəsində hər şeyə asanlıqla nail olmağa öyrəşmiş ermənilərin qarşısında “dəmir sədd” əmələ gəlmişdir. Bu maneənin müəllifi isə Heydər Əliyev idi.

Heydər Əliyev Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində çalışarkən ən kiçik vəzifəsində belə xalqına qarşı yönəlmiş qüvvələri müxtəlif yollarla dəf etmişdir. O, 1945-ci ildən sonra Azərbaycan xalqına qarşı yönəlmiş yeni repressiya dalğasının qarşısını almağa başladı. Belə ki, müharibədən sonra “vətəni alman cəsuslarından təmizləmək” adı altında Azərbaycanda represiyadan yayınmış, müharibədən sağ qayıtmış ziyalıları, milli düşüncəli rəhbər şəxsləri ölüm pəncəsindən, sürgündən və digər məşəqqətli olaylardan qorumağa çalışırdı. Heydər Əliyev bilirdi ki, onun türk oğlu kimi ölkənin ən vacib güc strukturunda çalışması Moskva tərəfindən qəbul edilməzdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq H.Əliyev peşəkar təhlükəsislik zabiti kimi fəaliyyətini digər “vacib” sahələrə yönəldərək əsas hədəfi diqqətdən yayındırmağı bacarırdı. Heydər Əliyev təhlükəsizlik orqanında yüksək vəzifələrə yüksəldikcə aşağı vəzifələrə milli düşüncəli, özünün yaxşı tanıdığı gəncləri irəli çəkərək milli problemlərin həllini daha da sürətləndirirdi.

O, 1967-ci ildə Azərbaycanın SSR Nazirlər soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsinə təyin olunduqdan sonra daha böyük amallar uğurunda işlər görməyə başladı. Yad millətlərin nümayəndələrini yüksək vəzifələrdən uzaqlaşdıraraq xalqın düşünən beyinlərini, gələcək müstəqilliyə rəvac verən dissident fikir hərəkatının gizlin yayılmasına təminat yarandı. Bütün bu işlərin önündə, arxasında və mərkəzində isə Heydər Əliyev izi vardı. O, daim xalqın başı üzərində dayanmış qara buludları dağıdırdı.

Ölkənin milli təhlükəsizliyinin çətin olduğu bir vaxtda siyasi səhnədə kök salmış intriqaqlar, korrupsiya, erməni hiyləsinə uyma kimi halları bir ənənəyə çevrilmişdi. Belə ki, bir vaxtda SSRİ rəhbərliyi Azərbaycanı idarə edə biləcək şəxsin məhz Heydər Əliyev olduğunu məcbiri şəkildə qəbul etdi. Erməni əsilli rəhbərlər buna etiraz etsələr də diqqətlər yenidən Heydər Əliyevin üzərində kəşidə. Beləliklə Heydər Əliyev 14 iyul 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Plenumunda Azərbaycan SSR Mərkəzi Komitənin birinci katibi seçildi.

Heydər Əliyevin siyasi rəhbərliyə gətirildiyi dövr Azərbaycan üçün çox çətin bir dövr idi. Ən çətin məsələ isə Azərbaycan ərazilərinə qarşı yönəlmiş erməni iddiaları idi. Heydər Əliyev çox yaxşı dərk edirdi ki, 1923-cü ildən yaradılmış, heç bir hüquqi əsası olmayan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin gec tez Ermənistanla birləşdirilməsi məsələsi gündəmə gətiriləcək. Çünki mənfur ermənilər buna ciddi-cəhdlə hazırlaşırdılar. Qafqazşünas alim Tadeuş Svetoxovski əsərlərində ermənilərin Qafqazda rusların aləti olduğunu bildirərək qeyd edir: ruslar üçün ermənilər Fransa üçün Livandakı maronitlər kimi idi. Ruslar xristian erməniləri Azərbaycan ərazilərində yerlədirməklə Cənubi Qafqazda mövcud olan demoqrafik şərtləri özlərinə uyğun dəyişməyə çalışırdı [3].

Heydər Əliyev rus imperiyasının bu siyasətini bildiyinə görə belə problemlərin qarşısında mütləq şəkildə daha mətin dayanmalı olduğunu dərk etmişdi. Ona görə də ilk vaxtlar şəxsi əlaqələri sayəsində məsələlərin həlli qarşısında ciddi duruş gətirdi. Öncə ölkənin ərazi bütövlüyünü iqtisadi rayonlaşmalar formasında SSRİ miqyasında önə çəkdi. Daha sonra əyalətlərdə sənayeləşmə

proseslərinin daha geniş vüsət almasına nail oldu.

Təbii ki, bu da problemlərin tam həlli demək deyildir. Heydər Əliyev bütün problemlərin həllini strateji hədəflər üzərində qurmağı bacaran dahi strateq idi. Bunun üçün o, ölkənin iqtisadi rayonlaşmasını həyata keçirərkən təhsili, elmi və mədəniyyəti də bu sahələrlə paralel inkişaf etdirirdi. Vaxtilə paytaxt Bakının əhalisinin böyük əksəriyyətini digər xalqların nümayəndələri ilə böyüdürdülər. Azərbaycanın əyalətindən gələn gənclərin Bakıda ev almaları, paytaxta qeydiyyatla düşmələri böyük bir əngələ çevrilmişdi. Lakin ulu öndər bu problemi də müdrik uzaqgörənliklə həll etdi ki, heç bir səs-səmir çıxmadı. Bakıda neft sənayesinin genişlənməsi və işçi kadrlara ehtiyacın nəzərə alınması ilə paytaxta bölgələrdən on minlərlə işçi kadr axını başladı. Gənc ailələrin yaşayışını təmin etmək məqsədilə yeni qəsəbələr, mikrorayonlar inşa edilməyə başladı. Bununla da artıq ölkənin paytaxtı regionlarla inteqrasiya edərək inkişaf etməyə başladı.

Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin baş plana uyğun şəkildə böyüməsi nəticəsində yeni məktəblərin yaradılmasına ehtiyac yarandığından Heydər Əliyev bu fürsətdən də ustalıqla yararlanma bilmişdi. Öz millətinin, xalqının gələcəyi naminə tikilən məktəblərin böyük əksəriyyətində tədris Azərbaycan dilində həyata keçirilməyə başladı. Bəzi məktəblərdə isə rus və Azərbaycan bölmələri bir yerdə yaradılmışdı ki, rus dilində təhsil alan gənclər Azərbaycan dilində təhsil alan şagirdlərlə iç-içə olsunlar. Bu məktəblərin müəllim kadrlarla təmin olunması üçün də ali məktəblərdə pedaqoji kadr hazırlığına ciddi diqqət yetirildi. Yeni ixtisaslar açıldı, qəbul planları bir neçə dəfə artırıldı. Pedaqoji profilli yeni ali məktəblər yaradıldı.

Bütün bunlar və bir çox bilmədiyimiz planlaşmış işlər böyük strateqin görmək istədiyi böyük işlərin təməli idi. Nəhəyə ki, ulu öndər daha böyük arzusunun həyata keçirilməsinin vaxtı çatdığına əmin oldu. İl 1971-ci il, ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi rəhbərliyinin 3-cü ili, nəinki ölkənin, bütün SSRİ-nin tarixində nadir sayıla biləcək bir siyasi, mədəni hadisə baş verdi.

Ermənilərin Qarabağ bölgəsi ətrafında Kəlbəcər rayonunun prespektivsizliyi ilə bağlı bu rayonun ərazisinin bölünməsi və ya Ermənistanla verilməsi ilə bağlı iddiaların səhnəyə gətirildiyi bir dövüdə Heydər Əliyev düşmənlərin səsini birdəfəlik kəsəcək addım atdı.

Azərbaycanda milli hərbi kadrlar hazırlayacaq məktəb fəaliyyətə başlamışdır. Ermənilər bu məktəbin yaradılmasına qarşı bütün imkanları ilə mane olmağa çalışsalar da mümkün olmamışdır. SSRİ-də hərbi təmayüllü Maksimov və Suvorov adına iki internat məktəb mövcud olsa da, ulu öndər bu məktəblərin Azərbaycandan uzaq olmasını və tədrisin rus dilində olmasını əsas gətirərək Azərbaycanda hərbi təmayüllü məktəbin açılmasının vacib olduğuna Moskvadakılara qəbul etdirmişdir. Hərbi təmayüllü məktəb 1971-ci ilin noyabr ayında açılır. Açılışda ulu öndər Heydər Əliyev şəxsən iştirak etmişdir. Mərəsimdə çıxışı zamanı bildiri ki, hərbi məktəbdə diviziya komandiri Cəmşid Naxçıvaniskinin adını verir [4].

Həmin vaxt heç kimin tanımadığı Cəmşid Naxçıvaniskinin adının birdən birə meydana gəlməsi çoxlu suallar doğurdu. Kim idi Cəmşid Naxçıvaniski? Nədən Cəmşid Naxçıvaniskinin adı verildi, çətinliklə ərsəyə gətirilən hərbi məktəbə?

Bu sualların sırasını genişləndirsək o dövr üçün bunun cavabını tapmaq çox çətin olardı. Əslində hərbi məktəbin Sovet hərbi xadimləri olan Mixail Kutuzovun, Kliment Voraşilovun, Georgi Jukovun, Konstantin Rokossovskinin, lap elə Həzi Aslanovun və s. adının deyil, Cəmşid Naxçıvaniskinin adının verilməsi özü-özlüyündə cəmiyyətə bir vacib mesaj ünvanlayırdı.

Heydər Əliyev çox yaxşı bilirdi ki, hərbi məktəblərin fəlsəfəsində vicdan, məsuliyyət və cavabdehlik hər şeydən üstündür. Burada hər şey hərbi modelə xas olan vahid standartlar daxilində baş verir. O bilirdi ki, hərbi məktəb təhsili insanı tam tərbiyə etməklə yanaşı bu tərbiyə hərbiçilərin

şüuruna, cisminə, ruhuna hopur və onları akademik səviyyəli fiziki və mənəvi potensiala malik milli kadr kimi yetişdirməyə imkan verir. Buna görə də Azərbaycanda yaradılan hərbi məktəbə Cəmişid Naxçıvanski adını verməklə Azərbaycanda milli düşüncənin oyanmasına, dissident fikir hərəkatının inkişafına zəmin yaratmış oldu.

Nəticə. Cəmişid Naxçıvanski adının yeni yaradılan hərbi məktəbə verilməsinin əsas motivini qabarıq şəkildə aşağıdakı kimi izah etmək olar.

1. Cəmişid Naxçıvanski Azərbaycan Demokratik Respublikasının generalı olduğuna görə cəmiyyətdə cumhuriyyətlə bağlı fikirlərin oyanmasına.
2. Cəmişid Naxçıvanski 26 avqust 1938-ci ildə Lefortova zindanında antisovet təşkilatların işində iştirakı adı ilə repressiya qurbanı kimi güllələnməsi ilə repressiya qurbanlarının yenidən gündəmə gətirilməsi.
3. Cəmişid Naxçıvanski Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti dönəmində Qafqaz İslam ordsunun təşkilində iştirak etməsi, bolşevik və ermənilərə qarşı şərəfli döyüş yolu keçməsi və həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin naziri, artilleriya generalı Səmədbəy Mehmandarovun 24 mart 1920-ci il tarixli əmri ilə 2-ci Qarabağ süvari alayının komandiri təyin edilməsi ilə Qarabağın tarixi Azərbaycanın torpağı olmasının sübut etməsi.

Qeyd edilən bu üç motiv Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin yaradılmasından sonra milli hərbi kadrların yetişdirilməsi ilə milli dissident mübarizənin yaranmasına, bununla da milli məfkurənin oyanmasına yol açıldı. Bu hadisədən sonra Heydər Əliyev daha diqqətli, daha həssas yanaşmalar sərgiləməyə başladı.

Beləliklə, ulu öndərin uzaqgörən dahi strategik bacarığından doğan fəaliyyətlərinin hər birində Azərbaycanın uğurunun zərrələri dayanır. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycançılıq ideologiyası tarixin ağır sınaqlarından uğurla çıxmış və bu gün də eyni xətlə xalqı, dövləti uğurlu gələcəyə doğru aparır. Dünya hərbi tarixinin möcüzəsi və əfsanəsi hesab edilən 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqı bir daha Heydər Əliyev siyasətinin, Azərbaycançılıq ideologiyasının uğurlu nəticələrini sınaqdan çıxmış gördü.

Müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğunun, güclü iqtisadiyyatın, milli və siyasi şüurun inkişafının son 50-60 ili dünya şöhrətli böyük siyasi xadim, ideoloq, dərin zəkaya, ensiklopedik biliyə malik olan Heydər Əliyevin adı, fəaliyyəti və şəxsiyyəti ilə bağlıdır. O bütün mürəkkəb proseslərdən, çətin dövrlərdən məharətlə çıxıb gəlmiş və öz taleyini xalqının taleyi ilə birgə bağlayaraq yaşamış dahidir.

Ədəbiyyat

1. <https://trungnguyenlegend.com/honore-de-balzac-when-i-drink-coffee-ideas-appear/?lang=en>.
2. <https://president.az/az/articles/view/58005>.
3. Cornell S., Small nations and Great Powers/ A study of ethnopolitical conflict in the Caucasus. – UK^ Routledge Curzon, - 480 p.
4. A. Qurbani, “Böyük gələcəyə baxış”, Bakı, 2022, 320 s.

10.10.2023

17.10.2023

UOT: 821(008)

**GAYDER ALIEV'İN AZERBAJCANLILIK ANLAYIŞININ KAYNAĞI OLARAK
SANAT EDEBİYATI**

Zhuraeva Nazokat Gulmuradovna

Filoloji Bilimleri Adayı, Doçenti

Kamoliddin Behzod'un adını taşıyan Sanat ve Tasarım Ulusal Enstitü

Özbekistan

posta: jurayevan676@gmail.com.

Orcid: 0000-0001-6269-629

Özet

Makale, Azerbaycanlılık konusunu, birincil ulusal ve ahlaki özellikleri yansıtan, halkın özünü, ulusal düşüncesini birleştiren bir değerler sistemi olarak ele almaktadır. Makale, Azerbaycan'ın klasik manevi mirasını ulusal tarihin bir aynası olarak inceleyen, ortak bir manevi kültürün ideolojik ve şiirsel kaynağı açısından Milli lider Haydar Aliyev'in edebiyata yaklaşımının ilkesini araştırıyor. Ayrıca makale, çeşitli rapor ve konuşmalarda Haydar Aliyev'in klasik mirasa karşı tavrını ve siyasi faaliyetlerde kendisine gösterilen özeni incelemektedir. Makale, metodolojik bir ilke olarak tarihselliğin Aliyev'in teorik ve estetik kriterlerinde ana yeri işgal ettiği sonucuna varıyor. Bu nedenle makale, Azerbaycan halkının edebiyata, şiire ve şairlere, milli bir hazine olan söz sanatına verdiği önemi iyi bilen milli liderin faaliyetlerini inceliyor ve analiz ediyor. Bu nedenle her dönemde iktidarda olan Haydar Aliyev, devlet ile halk arasında karşılıklı güven ortamı oluşturmak için edebiyatı akılcı bir şekilde kullanmış, klasiklerin yıldönümlerini kutlamış, miraslarını basıp dünyaya dağıtmış, fermanlar çıkarmıştır. ve insanlar tarafından kullanılması için emirler.

Anahtar kelimeler: Azerbaycanlılık kavramı, milli lider, kurgu

**ART LITERATURE AS A SOURCE OF GAYDER ALIEVS CONCEPT OF
AZERBAIJANISM**

Nazokat Zhuraeva

Candidate Philological Sciences, ass. professor

National Institute Arts and Design named after Kamoliddin Behzod

Uzbekistan

Summary

The article deals with the issue of Azerbaijanism as a system of values, reflecting the primary national and moral characteristics, uniting the essence of the people, their national thinking. The article explores the principle of the approach of the National leader Heydar Aliyev to literature in the aspect of the ideological and poetic source of a common spiritual culture, which studied the classical spiritual heritage of Azerbaijan as a mirror of national history. Also, the article studied the attitude of Heydar Aliyev to the classical heritage and the care shown to him in political activities in various reports and speeches. The article concludes that historicity as a methodological principle occupies the main place in Aliyev's theoretical and aesthetic criteria. Thus, the article examines and analyzes the activities of the national leader, who was well aware of the importance the Azerbaijani people attach to literature, poetry and poets, the art of the word, which is a national treasure. Therefore, at all times, being in power, in order to create an environment of mutual trust between the state and the people, Heydar Aliyev rationally used literature, celebrated the anniversaries of the classics, printed and distributed their legacy throughout the world, issued decrees and orders for their use by the people.

Key words: the concept of Azerbaijanism, national leader, fiction.

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК ИСТОЧНИК КОНЦЕПЦИИ
АЗЕРБАЙДЖАНСТВА ГЕЙДАРА АЛИЕВА**

Назокат Жураева

Кандидат филологических наук, доцент

Национальный институт искусств и дизайна имени Камолиддина Бехзода

Узбекистан

Резюме

В статье рассматривается вопрос об азербайджанстве, как системе ценностей, отражающей первичные национально-нравственные признаки, объединяющей сущность народа, его национальное мышление. В статье исследован принцип подхода Национального лидера Гейдара Алиева к литературе в аспекте идейно-поэтического источника общей духовной культуры, изучавшего классическое духовное наследие Азербайджана, как зеркала национальной истории. Также, в статье изучено отношение Гейдара Алиева к классическому наследию и забота, проявленная к нему в политической деятельности в различных докладах и выступлениях. В статье делается вывод, что историчность как методологический принцип занимает основное место в теоретическо-эстетических критериях Алиева. Таким образом, в статье рассматривается и анализируется деятельность общенационального лидера, которому было хорошо известно, какое значение придаёт азербайджанский народ литературе, стихам и поэтам, искусству слова, являющимся национальным сокровищем. Поэтому, во все времена, будучи у власти, для создания среды взаимного доверия между государством и народом, Гейдар Алиев рационально использовал литературу, проводил юбилеи классиков, печатал и распространял во всём мире их наследие, издавал постановления и распоряжения для их использования народом.

Ключевые слова: концепция азербайджанства, общенациональный лидер, художественная литература.

Азербайджанство призвано поднять Азербайджан, продвигать его в мире и защищать его вечность, и общенациональный лидер Азербайджана, Гейдар Алиев посвятил всю свою славную жизнь этой священной и высшей цели. На этом пути он твердо доверял самобытной культуре и великим возможностям художественной литературы Азербайджана: «Самая большая услуга, которую наша литература оказала нашему народу, состоит в том, что наши поэты и писатели постоянно старались возбудить у читателя чувства любви Азербайджану, нашему народу, нашей нации. В произведениях литературы прежде всего отражается процесс национального самосознания, национального пробуждения, возрождения Азербайджанского народа». (1) Таким образом, представление Гейдара Алиева об азербайджанстве было создано на основе художественно-философских основ многовековой азербайджанской литературы.

В целом, философская мысль Азербайджана формировалась большей частью в лоне художественной литературы. Авторы памятников «Авеста», «Китаби-Деде Горгуд», Хагани, Низами, Насими, Физули, М.Ф.Ахундзаде были не только великими писателями, но и великими философами. Хатиб Тебризи, великий литературный критик XI века и основатель интерпретационной школы, основывал свои исследования на арабской поэзии в целом, в том числе и на произведениях азербайджанских поэтов. Вообще в подходе к классической восточной литературе следует учитывать следующий принцип: есть арабская поэзия, а есть арабоязычная поэзия. Например, большинство поэтов Мавали были азербайджанцами. То же самое можно сказать о персидской поэзии и поэзии на персидском языке. Например, Низами Гянджеви, великий представитель персидской поэзии, был азербайджанцем.

Важным признаком современности является рост духовных потребностей общества,

расширение возможностей идейно-духовного и эстетического воздействия литературы на миллионы людей. Таким образом, возрастает политическое и общественное значение художественного слова...

Каждый художник – дитя своего народа и несет ответственность за его историю. Не овладев всем богатством, созданным талантом и трудом предшествующих поколений, невозможно успешно двигаться вперед. История является одним из самых мощных и действенных средств воспитания, формирования сознания и жизненных позиций.

Репутация критического слова во многом определяется объективностью и беспристрастностью критики. Литературная критика наряду с добротой, должна относиться к произведениям серьезностью, профессиональной требовательностью — именно такой должна быть литературная критика» (2, 147).

Увеличение духовных потребностей общества является важным признаком нашего времени, чтобы расширить идею идеи и духовных и эстетических последствий литературы. Таким образом, политическая и социальная значимость художественного слова растет.

Каждый художник - дети его народа и несет ответственность за его историю. С талантом и трудом предыдущих поколений и трудом предыдущего поколения ... вы не можете успешно идти вперед. История является одним из самых мощных и эффективных средств воспитания, сознания и средств жизни.

Критическое слово определяется объективностью критики репутации во многих отношениях. В дополнение к доброте, серьезный, профессиональный спрос - литературная критика должна быть. » (2, 147).

Гейдар Алиев встречался с современными поэтами и писателями, в мероприятиях, проводимых по случаю различных юбилеев, за заслуги награждал их орденами и медалями независимого государства Азербайджан, таким образом, он оценивал их положение в литературно-историческом процессе. Давайте вспомним некоторые факты, упомянув многозначительные высказывания великого лидера. Например, 6 октября 1993 года по случаю 60-летия со дня рождения Мамеда Аразы он говорил: «Ваша глубокая философская лирика более сорока лет обогащает современную азербайджанскую поэзию», по случаю 80-летия со дня рождения народного писателя Ильяса Эфендиева (25 мая 1994 г.) назвал его "Бессмертным гением мировой культуры". «Очень трудно и почетно завоевать любовь народа и подняться на вершину искусства в древней Стране Огней. Вы добились этой чести своим самоотверженным трудом», - сказал народному писателю Исмаилу Шихли по случаю его 75-летия (4 июля 1994 года).

16 апреля 1995 года Гейдар Алиев выступил с речью на творческом вечере Мамеда Араза и высоко оценил его литературное творчество в целом. В этой речи, опубликованной под заголовком «Поэт Независимости», читаем: «С гордостью упоминаю имена Бахтияра Вагабзаде, Мамеда Араза, Халила Резы. Вчера я издал три указа. Как известно, высшим орденом независимого Азербайджана является Орден Независимости. До сих пор ни один гражданин, никто этим орденом не награжден. Вчера я наградил Бахтияра Вагабзаде, Мамеда Араза и покойного Халила Резу орденом Независимости. Это не совпадение, и не внезапное решение с моей стороны. Я много думал об этом» (2, 250). Гейдар Алиев высоко ценил упомянутых поэтов за то, что они прославляли в своих произведениях идеи независимости и национально-духовного самосознания еще в советское время, особенно в 60-е годы.

Конечно, эта идея далека от марксистской философии, и это авторитетный вывод,

подтверждающий, что художественное творчество это талант. Действительно, нет профессии поэта или писателя. У человека есть талант к поэзии, вот и все.

Великий лидер оценивает Я. Самедоглу, которому 19 декабря 1995 года исполнилось 60 лет, как «выдающегося писателя, имеющего особые заслуги в развитии современной азербайджанской литературы», «писателя и политика с врожденным талантом и высоким интеллектом», и как активного участника национально-освободительного движения.

Мы упоминая о великом вожде и литературно-историческом процессе должны привести очень ценный факт, что 20 сентября 1997 года Гейдар Алиев вместе с великим ученым тюркского мира Ихсаном Дограмачи посмотрел спектакль народного писателя Ильяса Эфендиева «Правитель и дочь» и выступил после спектакля с речью. Это выступление, опубликованное под названием «Очень ценное и нужное для нашего народа произведение», занимает замечательное место в наследии драматурга своей современностью и историчностью. Лидер нации искренне сказал исполнителям: «Сегодня вы представили очень красивую работу. Поздравляю вас с этой работой и вашим выступлением. Это очень ценная и нужная работа для нашего народа сегодня. Несомненно, сегодня мы должны в первую очередь отметить заслуги автора этого произведения - нашего великого писателя, драматурга Ильяса Эфендиева, почтить его память» (2, 368-369).

Представления о многовековом устном народном творчестве, фольклорных примерах, эпическом мышлении, их влиянии и проблемах, связанных с исследованием, занимают важное место в литературоведческих воззрениях Гейдара Алиева. Ученый-фольклорист М. Гасымлы поясняет характер отношения Гейдара Алиева к фольклору на примере эпоса «Китаби-Деде Горгуд» и правильно с историко-методологической точки зрения пишет: «Чуткое и внимательное отношение нашего общенационального лидера Гейдара Алиева к историческим корням нашей культуры, в том числе и к нашим фольклорным источникам, «Китаби-Деде Горгуд»» проявляется в его размышлениях и суждениях об эпосе. Большое уважение и любовное отношение великого вождя к эпосу «Китаби-Дада Горгуд», который он называл «авторитетным источником нашего национального бытия», возникло из естественного закона: поскольку национально-духовные ценности, заложенные в этом великолепном фольклоре, памятник отражает историческую самобытность нашего народа, с точки зрения независимой азербайджанской государственности, имеет большое политико-идеологическое значение на все времена..." (2, 79).

На наш взгляд, это очень правильно. Второй аспект мы бы отметили так: Гейдар Алиев смотрел на «Китаби-Дада Горгуд» и «Манас» не как на фольклорный памятник, отражающий эпическое мышление азербайджанского народа, а, может быть, больше как на исторический краеугольный камень, коренным и духовным образом объединяющий тюрков всего мира. С этого направления он подходил не только к нашим общим эпосам, но и, например, к гениальному поэту М. Физули. 2 ноября 1994 года в своем выступлении на Великом Национальном Собрании Турции он сказал: «Физули был человеком, который в прошлом объединял тюрков. Но сейчас, когда тюркский мир разделен, и почти большинство стран, входящих в тюркский мир (кроме одной Турции), живут в режимах, не совместимых с их бытом, историей и традициями, Физули сохранил нам их образ жизни, который продолжается по сей день». Это неоспоримый факт. Такие классики, как Руми, Физули, Наваи, принадлежат всем тюркам, они классические творцы каждого тюркского народа. Такие монументальные эпосы как «Китаби-Дада Горгуд», «Манас», «Кероглу» являются таковыми литературными

памятниками. «Основная суть эпоса — это идеология героизма», — сказал Гейдар Алиев, сделав вывод, что «Китаби-Деда Горгуд» — это и наша книга этики, наш моральный кодекс. В этом контексте представляет интерес концептуальное рассмотрение Гейдара Алиева на уровне историко-мировоззренческой формулы отношения к наследию в целом: «Реализация судьбоносных для нашего независимого государства вопросов требует от нас полного определения нашей идентичности путем раскрытия многих темных страниц нашей истории о наших национальных корнях и воспитать молодое поколение с новым мышлением. Несмотря на трудности и непростые процессы переходного периода, нам удалось за короткий срок открыть очень ценные страницы нашего исторического прошлого и показать их народу. Каждый ребенок нашего народа начинает испытывать большое чувство гордости, глубже познавая свое историческое прошлое и культурное наследие, наследниками которого они являются, и, само собой разумеется, они гордятся этим» (3, 6). Празднование 150-летия (1972 г.) Ашика Алесгара (1972 г.) и 180-летия Ашика Али (1981 г.) среди создателей таких ярких образцов культурного наследия, издание их произведений и донесение их до народа было проявлением заботы Гейдара Алиева о нашем ашугском искусстве и фольклорном наследии.

Гейдар Алиев уверенно отметил, что эпическая культура сформировалась на основе общих корней тюркских народов. В своем выступлении 28 августа 1995 года в Бишкеке на праздновании 1000-летия эпоса «Манас» он отметил: «Эпос «Манас» еще раз демонстрирует миру великую историю кыргызского народа. Братский кыргызский народ идет по пути, указанному эпосом «Манас». Гениальные идеи и гениальные слова «Манаса», прошедшего долгий путь в тысячи лет и веков, всегда освещали этот путь. «Манас» — символ мудрости, ума, героизма и мужества кыргызского народа. «Манас» демонстрирует всему миру, что кыргызский народ всегда патриотичен, свободолюбив и справедлив. «Манас» — великое культурное и духовное богатство кыргызского народа, бесценное богатство всей мировой цивилизации и человечества, великое духовное богатство тюркского мира, тюркоязычных народов, исламского мира. В то же время «Манас» принадлежит азербайджанскому народу, это духовное и культурное достояние азербайджанского народа тоже. Манас - прадедушка всех нас, всех наших народов... "Язык Манаса - язык всех нас".

Эти соображения являются наиболее правильным подходом к тюркской эпической культуре и мировой эпической мысли. Достижение политического и культурного единства тюрков является главной целью тюркизма. Турецкое духовное единство является исторической необходимостью. Это находит свое выражение в высоких поэтических формах как основная художественно-философская идея и в нашей эпической культуре, и в других жанрах фольклора, и в нашей исконно-тюркской классической литературе.

Взгляд Гейдара Алиева на классическое наследие воспитавшее гениальных художников азербайджанской литературы как Низами, Хагани, Насими, Физули, Вагифа, М.Ф.Ахундзаде, а также выдающихся писателей 20 века - Дж.Мамедгулузаде, У.Гаджибейли, Г.Джавида, Дж.Джаббарлы, Н. Нариманова, С.Вургун, Р.Рза, М. Шахрияря формировалось долгое время. И он действительно заслуживает того, чтобы стать предметом большого и независимого исследования.

1 августа 1994 года Гейдар Алиев в своем вступительном слове на заседании Государственной комиссии по 500-летию Физули указал на несколько исторических значений этой годовщины:

1. Еще раз представить миру азербайджанский народ, проведя юбилей Физули;

2. Дать оценку заслугам великого поэта-мыслителя перед народом Азербайджана, перед всеми тюркскими народами и мировой культурой;

3. Использовать эту благоприятную возможность для популяризации азербайджанской культуры и истории.

Гейдар Алиев неоднократно декларирует эти цели в большинстве событий, связанных с гениальным поэтом. На очередном заседании Государственной комиссии по 500-летию Физули - от 23 июля 1996 года в "Итоговой речи" он еще раз отметил, что "...проведение юбилеев исторических деятелей является, с одной стороны, оценкой их заслуги перед народом и страной. Это необходимо, абсолютно необходимо. С другой стороны, такие юбилеи демонстрируют духовное богатство народа и нации. В то же время юбилеи помогают народу, нации еще больше подняться». 1300-летие эпоса «Китаби-Деде Горгуд» и 500-летие М. Физули были великими юбилеями, служившими именно этим задачам. В рамках этих юбилейных мероприятий проводились фундаментальные исследования как по эпосу «Китаби-Деде Горгуд», так и по гению Физули, формировались науки горгудоведения и фuzuлистики. На саммите, посвященном 500-летию гения Физули (8 ноября 1996 г.), Гейдар Алиев дал теоретико-историческую оценку творчеству поэта и его положению как художника в мировой литературе: «Творчество, и литературная деятельность Мохаммеда Физули, его наследие внесло большой вклад в мировую культуру и обогатила её. За 40 лет своего творчества Мухаммад Физули создал произведения, которые живут уже 500 лет. Он достиг высочайшей вершины азербайджанской и восточной поэзии, и его стихи, его поэзия, поэмы, газели, оды, рубаи вот уже 500 лет дарят людям радость.

Многие области науки и философии в творчестве Мухаммада Физули были широко проанализированы и нашли отражение в трудах Гейдара Алиева. Он отметил, что все его произведения являются образцами литературы, и в то же время они несут в себе великие философские идеи и научные мысли...

Мухаммад Физули своими трудами и творчеством воздвиг себе непобедимую статую ...» (2, 347). Таким образом, общенациональный лидер Гейдар Алиев также отмечает идейно-философское и художественно-поэтическое значение наследия Физули, определяет национальную, общетюркскую, общеисламскую и общечеловеческую позицию Физули.

Не только азербайджанские тюрки, но и другие представители великого тюркского мира, а также арабы и персы по праву считают Мухаммада Физули, писавшего свои произведения на трех классических поэтических языках Ближнего и Среднего Востока своим. Обращаясь с разными позициями к личности и творческому наследию Физули, общенациональный лидер всегда уделял особое внимание этой интернациональности и энциклопедичности его творчества, выделяя ее как важный философско-эстетический фактор, возвышающий Физули и представляемую им азербайджанскую культуру, приближающий его к общечеловеческим и гуманистическим идеалам: «...арабы и персы считают Физули своим поэтом. Тюркоязычные народы считают, что он тюрк. Азербайджанцы также говорят, что Физули – это тюрк и азербайджанец. В то же время это могут сказать и туркмены, узбеки, казахи, турки, проживающие в Турции, иракские туркмены. Пусть Физули принадлежит всем и войдет в историю как человек с большой буквы».

Как всякий соотечественник, интересующийся классической азербайджанской литературой, Физули вошел в жизнь Гейдара Алиева с ранней юности и стал его постоянным спутником на всех последующих этапах его жизни. Как он сам признавался, первое знакомство

великого лидера с личностью и творчеством Мухаммада Физули началось в середине 30-х годов прошлого века, когда он учился в средней школе в Нахчыване. Показательно и то, что одной из первых картин Гейдара Алиева, проявившего в молодости большой интерес к живописи и архитектуре, был портрет Мухаммеда Физули. Даже этот портрет занял тогда первое место на конкурсе детских рисунков. Юноша, обучающийся в гимназии провинциального городка и делающий первые шаги в области живописи, обратился к личности Физули, попытался создать облик великого поэта, портрет которого не сохранился до нашего времени, исходя из силы его воображения, оно исходило от большого интереса и любви к творчеству поэта.

За глубокими словами Гейдара Алиева о классике последовали конкретные дела. Достаточно показать, что могилы Насими и Физули находились в плачевном состоянии, сначала они были найдены, а затем переведены в более надлежащие места, в результате интереса Гейдара Алиева к деятельности великих умов.

Если не упомянуть высказывания Гейдара Алиева о четырех классиках XX века - Мирзе Джалиле, Узеире Гаджибейли, Гусейне Джавиде и Джафаре Джаббарлы - пусть даже и в виде тезисов, эта концепция может показаться неполной.

Гейдар Алиев считал, что Джалил Мамедкулизаде сыграл неопределимую роль в национальном возрождении азербайджанского народа. Эта мысль словно золотая линия проходит в его выступлении на церемонии празднования 125-летия Мирзы Джалиля 28 декабря 1994 года. В этом выступлении великий лидер сказал: «Джалил Мамедгулузаде своим творчеством, своими произведениями, своей публицистикой, своей большой журналистской деятельностью сыграл неопределимую роль в национальном пробуждении и возрождении азербайджанского народа. Роль журнала «Молла Насреддин» и деятельности Мирзы Джалиля в формировании национального самосознания нашего народа не имеет себе равных» (2, 241).

Гейдар Алиев оценил творчество Мирзы Джалиля и литературной школы «Молла Насреддин» как один из истоков идеологии новой независимости - идеологии азербайджанства: «В творчестве Джалила Мамедгулузаде идеи, отражающие национальные особенности Азербайджана и в то же время общечеловеческие ценности являются основой нашей национальной идеологии и большим вкладом в создание этой идеологии, это инструмент, большое богатство» (2, 242).

Таким образом, в концепции литературы Гейдара Алиева вновь возникает вопрос национальной идеологии - учения об азербайджанстве. Интересен и ценен тот факт, что в рассуждениях об У.Гаджибейли его национальное искусство анализируется и оценивается именно с этой точки зрения. Кстати, отметим, что Гейдар Алиев рассматривал литературно-исторический процесс начала XX века как пространство идеологической борьбы, завершившейся государственностью.

Гейдар Алиев в своем обширном выступлении по случаю 110-летия со дня его рождения (18 сентября 1995 года) назвал его «первооткрывателем мировых светил» и сказал: «Чрезвычайный врожденный талант Узеира Гаджибейли, большая самоотверженность, прекрасное образование, наука, патриотизм, общественной и политической деятельности стал одной из великих личностей нашего народа, стоящей в первых рядах мировых светил, представляющих Азербайджан». (2, 289) Такого же уровня рассуждения великий лидер говорил о Н.Нариманове, Г.Джавиде, Ч.Джаббарлы, С.Вургуне.

Гейдар Алиев был большим покровителем литературы, классического наследия с

художественным и философским содержанием. 26 марта 1982 года в своей речи на открытии памятника бессмертному азербайджанскому драматургу Джафару Джаббарлы он дал литературно-историческую ценность этому уникальному художнику и сказал: «Жизненный путь и творческая судьба Джаббарлы удивительны. Хотя он прожил недолго, но оставленное им богатое литературное наследие составляет целый период в истории азербайджанской литературы и искусства. Литературное наследие Джаббарлы живет в сердцах и умах людей, в именах и делах наших современников, в новых поколениях читателей и зрителей, в непоколебимой силе духовного влияния художника. Смотрите, это бессмертие выдающегося художника» (2, 171). Это также означает современность искусства Дж. Джаббарлы. Величие Дж.Джаббарлы состояло в том, что он, как народный художник – поэт, писатель, драматург, переводчик, театровед, кинорежиссер, киновед, сумел поднять азербайджанскую литературу и культуру на уровень мирового литературного процесса.

Мнения Гейдара Алиева о художниках второй половины XX века - Анаре, Эльчине, С.Рустамханлы, З.Ягубе, фактически завершают его концепцию "литературы XX века". Подход к литературному наследию с принципом историчности, отстаивание идеи современности литературного процесса, умение подчинить художественную и философскую мысль интересам национальной государственности характеризуют его литературно-теоретические взгляды.

Литература

1. Выступление Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на X Съезде писателей Азербайджана. 30 октября 1997 года. Г. Алиев. Наша независимость вечна: речи, речи, декларации, письма, интервью. Том I. Баку, Азернаш, 1997.
2. «Гейдар Алиев и азербайджанская литература». Баку, "Восток-Запад" 2009, с. 244.
3. Китаби-Дада Горгудская энциклопедия. I – с, Баку, 2000, с. 6
4. Гейдар Алиев и идеология азербайджанства. Баку, 2002, с. 162
5. Гейдар Алиев. Большой долг и практика литературы. Баку, Озан, 1999, стр. 23.

10.05.2023

26.06.2023

NƏSRƏ DAİR TƏLƏBLƏR:

“Mahmud Kaşğarlı” jurnalı türk xalqlarının dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, arxeologiya, etnoqrafiya, etimologiya, mədəniyyət, memarlıq sahələri üzrə məqalələr dərc edir.

Məqalələr Azərbaycan, türk, ingilis və ya rus dillərindən birində jurnalın mahmudkashgarli@gmail.com elektron ünvanına göndərilməlidir.

1. Məqalələr Microsoft Word proqramında Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, 1,0 intervalla yazılmalıdır. Səhifə ölçüləri: sağdan və soldan 2,0 sm, yuxarıdan 2,5 sm, aşağıdan 2,2 sm olmalıdır.
2. Başlıq ortada tünd və böyük hərflərlə yazılmalıdır.
3. Məqalənin quruluşu aşağıdakı bölmələrdən ibarət olmalı və ardıcılıq gözlənilməlidir: Məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, elmi adı, ORCID kod, elektron poçt ünvanı, əlaqə nömrəsi və açar sözlər (4-5 söz), xülasə (150- 200 sözdən ibarət, 12 şrift ilə), annotasiya, aktuallıq, metod, giriş, nəticə, ədəbiyyat siyahısı.
4. Məqalələrdə verilən şəkil, rəsm, qrafik və cədvəllər düzgün, aydın və mətn içərisində olmalı, onlara aid olan yazılar altdan yazılmalıdır.
5. Məqalələrin müxtəlif dillərdə yazılan xülasələrinin məzmunu eyni olmalıdır. Xarici müəlliflər üçün xülasə türk,ingilis, rus, dillərində, yerli müəlliflər üçün xülasə Azərbaycan, rus, ingilis dillərində yazılmalıdır.
6. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir. Məqalələrdə müəllif və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, elmi işin yeniliyi, tətbiqi, əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır.
7. İstinadlar mətn içərisində dairəvi mötərizədə göstərilməklə məqalənin sonunda rast gəlmə, yəni verilmə ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Məsələn (1, 8).
8. Verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Simpozium, konfrans materiallarına və ya tezislərinə istinad edilərkən məqalənin adı göstərilməlidir.
9. Məqalənin həcmi ən az 7-8 səhifə olmaqla 12 səhifəni keçməməlidir.
10. Məqalələr mütəxəssis rəyi (məxfi olaraq) əsasında jurnalın redaksiya heyətinin qərarı ilə çap olunur. Redaksiyaüzəlişlər etmək üçün məqaləni müəllifə qaytara bilər.
11. Məqalədə gedən hər hansı bir elmi yenilik, tezis və s. üçün müəllif şəxsən məsuliyyət daşıyır.
12. Jurnalda dərc olunmayan məqalələr geri qaytarılmır.
13. Xaricdən göndərilən məqalələr pulsuz dərc olunacaqdır.

YAYIN KURALLARI:

“Mahmud Kaşğarlı” dergisi, Türk halklarının dili, edebiyatı, tarixi, arkeolojisi, etnografyası, etimolojisi, kultürü və mimarisi hakkında makaleler yayınlamaktadır.

Makaleler derginin e-posta adresine Azerice, Türkçe, İngilizce ve ya Rusça dillerinden birinde mahmudkashgarli@gmail.com e posta adresine gönderilmelidir.

1. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman yazı tipinde 12 punto. 1.0 aralıklı yazılmalıdır. Sayfa boyutları: Sağdan ve soldan 2.0 cm, üstten 2.5 cm, alttan 2.2 cm.
2. Başlık koyu ve büyük harflerle ortadan yazılmalıdır.
3. Makale yapısı aşağıdaki bölümlerden oluşmalı ve sıra beklenmelidir: Makalenin başlığı, yazarın adı, soyadı, ünvanı, ORCID numarası, e-posta adresi ve anahtar kelime (4-5 kelime), özet (12 punto ile 150-200 kelimedenden oluşan), giriş, sonuç, kaynakça.
4. Makalelerde verilen resim, çizim, grafik ve tablolar doğru, anlaşılır ve metin içinde olmalı ve bunlarla ilgili yazılar dipnot olarak verilmelidir.
5. Diğer dillerde verilen özetler bir-birine uygun şekilde verilmelidir. Yabancı yazarlar için özet: Türkçe, İngilizce, Rusça, ilave edilmelidir. Yerel yazarlar için özet: Azerice, İngilizce, Rusça olarak verilmelidir.
6. Her bir özetde makalenin adı, yazarı ve ya yazarlarının ismi tam verilmelidir. Makalelerde yazar ve ya yazarların ulaştığı bilimsel sonuç, bilimsel çalışmanın yeniliği, uygulaması, önemi vb. özetle kısaca yansıtılmalıdır.
7. Kaynaklar, makalede parantez içinde, makalenin sonundaki sırasına göre, yani alıntılarının verildiği sıraya göre numaralandırılmalıdır. Örneğin (1, 8)].
8. Kaynakçada verilen her kaynakla ilgili bilgiler tam ve doğru olmalıdır. Atıf yapılan kaynağın bibliyografik açıklaması, türüne göre (monografi, ders kitabı, bilimsel makale vb.) verilmelidir. Sempozyum, konferans bildirileri ve ya özetlere atıf yapılırken makalenin başlığı verilmelidir.
9. Makale hacmi en az 7-8 sayfa olmak üzere 12 sayfa geçmemelidir.
10. Makaleler, uzman görüşü alınarak (gizli olarak) dergi yayını kurulu kararı ile yayımlanır. Editör, düzeltmeler için makaleyi yazara iade edebilir.
11. Makalede yer alan herhangi bir bilimsel yenilik, tez vb. yazar şahsen sorumludur.
12. Dergide yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
13. Yurt dışından gönderilen makaleler ücretsiz yayımlanacaktır.

PUBLICATION REQUIREMENTS:

The journal "Mahmud Kashgarli" publishes articles on linguistics, literature, history, archeology, ethnography, etymology, culture and architecture of the Turkic peoples.

Articles (manuscripts) should be written and sent in one of Azerbaijani, Turkish, English or Russian languages to the journal's email address - mahmudkashgarli@gmail.com.

1. Articles should be typed in Microsoft Word Program, Times New Roman font - 12 pt., line spacing - 1.0 cm. Page sizes: right and left - 2.0 cm, top - 2.5 cm, bottom - 2, 2 cm.
2. The title of the article should be centered and written in bold and capital letters.
3. The structure of the article should consist of the following sections in the specified sequence: title of the article, author's name, patronymic, surname, scientific degree, academic title, ORCID code, email address, contact number and keywords (4-5 words), summary (150 - 200 words, 12 font), abstract, relevance, method, introduction, conclusion, bibliography.
4. Figures, pictures, illustrations, graphs and tables given in the article must be clear, correct, legible and given within the text, and the text relating to them should be written below.
5. The content of the summary, made in different languages, must be the same. For foreign authors, the annotation must be written in Turkish, English, Russian, but for local authors - in Azerbaijani, Russian and English.
6. Each summary should include the title of the article and the name of the author or co-authors. Depending on the nature of the scientific field, the articles should present conclusions, scientific novelty, practical significance, etc., made by the author or co-authors, and should be briefly reflected in the summary.
7. Footnotes should be indicated in parentheses inside the text and numbered in order of mentioning at the end of the article, indicating in parentheses of the text. For example (1,8).
8. Any reference information about each provided footnote must be complete and accurate. A bibliographic description of the cited source should be given depending on its type (monograph, textbook, scientific article, etc.). When referring to the materials of the symposium, conference or thesis, the title of the article should be indicated.
9. The volume of the article should not exceed 12 pages, within at least 7 - 8 pages.
10. Articles are published on the basis of an expert opinion (confidentially) by decision of the editorial board of the journal. The editors reserve the right to return the article to the author for correction.
11. The author is personally responsible for scientific novelty, abstracts, any materials presented in the article.
12. Articles not published in the journal are not returned.
13. Articles sent from abroad are published free of charge.

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИИ:

Журнал «Махмуд Кашгарли» публикует статьи по языковедению (лингвистике), литературоведению, истории, археологии, этнографии, этимологии, культуре и архитектуре тюркских народов.

Статьи следует присылать на азербайджанском, турецком, английском или русском языках на электронный адрес журнала - mahmudkashgarli@gmail.com.

1. Статьи должны быть набраны в программе Microsoft Word шрифтом Times New Roman - 12 pt., межстрочным интервалом - 1,0 см. Размеры отступа на странице: справа и слева - 2,0 см, сверху - 2,5 см, снизу - 2,2 см.
2. Название статьи должно быть написано посередине страницы жирным шрифтом и прописными буквами.
3. Структура статьи должна состоять из следующих разделов в указанной последовательности: название статьи, имя автора, фамилия, научная степень, ученое звание, код ORCID, адрес электронной почты, контактный номер и ключевые слова (4 – 5 слов), резюме (150-200 слов, 12 шрифт), аннотация, актуальность, метод, введение, заключение, список литературы.
4. Рисунки, иллюстрации, графики и таблицы, приведенные в статье, должны быть четкими, ясными и даны внутри текста, а текст, относящийся к ним, должен быть написан ниже.
5. Содержание резюме, выполненное на разных языках, должно быть одинаковым. Для зарубежных авторов аннотация должна быть написана на турецком, английском, русском языках, а для местных авторов – на азербайджанском, русском и английском языках.
6. В каждом резюме должны быть указаны название статьи и ФИО автора или соавторов. В зависимости от характера научной отрасли в статьях должны быть представлены выводы, научная новизна, практическая значимость и т.д., сделанные автором или соавторами, и должны быть кратко отражены в резюме.
7. Сноски следует указать в круглых скобках внутри текста и нумеровать в порядке упоминания в конце статьи, например (1,8).
8. Информация о каждой предоставленной сноске должна быть полной и точной. Библиографическое описание цитируемого источника следует давать в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.). При ссылке на материалы симпозиума, конференции или тезиса следует указывать название статьи.
9. Объем статьи не должен превышать 12 страниц, при этом не менее 7-8 страниц.
10. Статьи публикуются на основании экспертного заключения (конфиденциально) по решению редколлегии журнала.

Редакция оставляет за собой право вернуть статью автору для исправления.

- 11.** Автор несет личную ответственность за научную новизну, тезисы, любые представленные материалы в статье.
- 12.** Статьи, не опубликованные в журнале, не возвращаются.
- 13.** Статьи, присланные из-за рубежа, публикуются беспла

*Çapa imzalanmış 27.12.2023-cü il
Kağız formatı 60x84^{1/16}, çap vərəqi 20
Sifariş 300, sayı 100*

*ADPU-nun nəşriyyatı
Bakı, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
Tel: (+99412) 493-74-10
E-mail: poliqrafiya@mail.ru*